

DISSERTATIONES PANNONICAE
EX INSTITUTO NUMISMATICO ET ARCHAEOLOGICO UNIVERSITATIS DE
PETRO PÁZMÁNY NOMINATAE BUDAPESTINENSIS PROVENIENTES

SER. II. No. 21.

SZILÁGYI JÁNOS
A DÁCIAI ERŐDRENDSZER
HELYŐRSÉGEI
ÉS A KATONAI TÉGLABÉLYEGEK

JOHANN SZILÁGYI
DIE BESATZUNGEN
DES VERTEIDIGUNGSSYSTEMS
VON DAZIEN UND IHRE
ZIEGELSTEMPEL

1946

A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTANI
INTÉZETE.
INSTITUT FÜR MÜNZKUNDE UND ARCHÄOLOGIE DER PÉTER
PÁZMÁNY-UNIVERSITÄT
BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÜT 6-8.

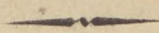
DISSERTATIONES PANNONICAE
EX INSTITUTO NUMISMATICO ET ARCHAEOLOGICO UNIVERSITATIS DE
PETRO PÁZMÁNY NOMINATAE BUDAPESTINENSIS PROVENIENTES

SER. II. No. 21.

SZILÁGYI JÁNOS
A DÁCIAI ERŐDRENDSZER
HELYŐRSÉGEI
ÉS A KATONAI TÉGLABÉLYEGEK

JOHANN SZILÁGYI
DIE BESATZUNGEN
DES VERTEIDIGUNGSSYSTEMS
VON DAZIEN UND IHRE
ZIEGELSTEMPEL

1946

A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM ÉREM- ÉS RÉGISÉGTANI
INTÉZETE.
INSTITUT FÜR MÜNZKUNDE UND ARCHÄOLOGIE DER PÉTER
PÁZMÁNY-UNIVERSITÄT
BUDAPEST VIII, MŰZEUM-KÖRÜT 6-8.

A DÁCIAI TÁBORERŐDÍTMÉNYEK ÉS HELYŐRSÉGÜK.

Ezúttal az *Imperium Romanum* Dacia nevű tartományában megfordult római birodalmi csapattestek elhelyezési rendjét és helyváltoztatásait nem az egyes alakulatok külön története keretében, hanem az egyes táborerődítmények helyőrségi csapatlistái összeállításával kíséreljük meg áttekinteni. A dáciai hadtörténetnek ez csak egyik fejezete, de a dáciai régészeti kutatások még nem haladtak előre olyan mértékben, hogy a dáciai helyőrségek kulturális, gazdasági és egyéb szerepét is teljesen feltárhassuk. A római birodalmi csapattestek legfontosabb emlékanyagának, a téglabélyegek típuskincsének közreadásával és az egyes katonai állomáshelyek helyőrségei áttekintésével ezzel csak az első lépést tesszük meg a tartomány hadtörténetének feldolgozása felé.

Az (Ulpius) *Traianus* császártól (Kr. u. 106) meghódított dák földet, amely a *Dacia*-nevet nyerte, mint az ókori világbirodalom új tartománya, a Kr. u. 119—120 években¹ *inferior* és *superior* néven két részre osztották. Azonban csak *Dacia superior*-t igazgatta külön császári legátusz (e helytartó praetori rangú, tehát ekkor már csak egy legió állomásozhatott az egész Dacia-tartományban), míg az ettől talán függő helyzetben levő *Dacia inferior* nevű tartományrész élén csak *procurator* állott.² *Dacia* tartományt azonban még tovább aprózták; Kr. u. 158 július 8 és 159 szept. 27 között három részre³ (*Porolissensis*, *Apulensis*, *Malvensis*) választották szét. Ezután három *procurator* működött *Dacia*-ban, akik azonban a *tres Daciae* közös császári helytartójának voltak alárendelve.⁴ Ez a helytartó (*legatus Augusti*) Kr. u. 167/9-ig *praetori* rangú volt, amíg csak egy legióval rendelkezett a dáciai haderő. Azonban ekkor megint egy második legió is került *Dacia* tartományba és ettől fogva csak magasabb rangú, *consul*-ságot viselt férfiú kormányozhatta ezt a tartományt. Látjuk, hogy *Dacia inferior* és *superior*, majd *Dacia Porolissensis*, *Apulensis* és *Malvensis* nem teljesen olyan önálló tartományok, mint p. o. *Pannonia inferior* és *superior*, hanem csak külön pénzügyi és közigazgatási kerületek, hiszen egyetlen, közös *legatus Augusti* fogta össze őket nagyobb katonai és közigazgatási egységé.^{4a}

¹ Ritterling, Arch. Ért. 41, 1927, 283 szerint 118—119-ben *Marcus Turbo* helytartó alatt; *Daicovicium*, Anuarul Inst. de stud. clas. II., 1936, 75 szerint Kr. u. 120-ban *Iulius Severus* helytartó által. Legújabbán *A. Stein*, Die Reichsbeamten v. Dazien (Diss. Pann. I. 12, 1944), 5—6, mutatta ki, hogy *Dacia* meghódítása már Kr. u. 106-ban befejeződött. Ugyanő (7. o.—) áttekintette a dák föld elfoglalásának az okait.

² *Christescu*, Istoria militară a Daciei Romane ism.: *Nesselhauf*, Gnomon 1938, 515. *Dacia inferior procurator* — vezetője azonban önállóan rendelkezett segédesapattestekkel (ld. CIL XVI n. 75), tehát nem közönséges pénzügyi igazgató. *A. Stein*, i. m. 30. o. és 100. o. —, részletesen szól a dáciai helytartó-legátusok és helytartóhelyettes *procurator*-ok hatalmi helyzetéről és hivatali pályafutásuk rendjéről.

³ *Premmerstein*, Wiener Eranos 1909, 263. *A. Stein* i. m. 33.

⁴ *Nesselhauf* i. m. 516. *A. Stein* i. m. 35. és 41. l., 34. o. 3. j.

^{4a} A 3 dáciai kerület egysége mellett bizonyít még a császárkultusz közös főpapja is: *coronatus Daciarum trium* (CIL III 1209, 1433, 1513; ld. ehhez: *Brandis*, P. W.—R. E. *Dacia* c. 1972 h.). *D. Porolissensis* élén, *A. Stein* i. m. 34 és 42 szerint, amióta *Potaissa*-ba is legió került (168 végén vagy 169-ben), ennek parancsnoka állott helytartóhelyettesként, de az *Apulum*-i legioparancsnokság is általánosabb parancskiadó hely volt *D. Apulensis*-re nézve (?). Mindez nem egészen világos!

Talán a hegyes-dombos vidék nehéz áttekinthetősége hozhatta magával a volt dák terület ismételt felaprózását, közigazgatási szempontból, mert a tartomány maga nem volt nagy kiterjedésű. Az Olt, Duna, Szeret folyóktól és a Kárpátok délkeleti vonulatától határolt nagy román síkság, valamint a délmagyarországi Bánság (Bánát) ugyanis sohasem tartozott az ókori római birodalomhoz.⁵ Pusztán a *Dacia* tartományban megfordult római birodalmi csapattestek dáciai feliratos kő- és bélyeges téglamélei legkülső lelőhelyei figyelembevételével *Dacia* legkülső, I. védelmi vonalát az alábbi helyeken át vonhatjuk meg: Palánka—Fehértemplom—Varadia—(Versec?)—Zsidovin—Vecel—(Zalatna)—Abrudbánya—Verespatak—Magyarpeterd—Mikes—Gyalu—Sebesvár—Kissebes—Meszes-hegység—Tihó—Szamos vonulata (Alsókosály, Alsóilosva)—(Beszterce)—Marosvécs—Mikháza—Sóvárad—Énlaka—(Szekelyudvarhely)—Barót(?)—Bereck—Kovászna—Nagyborosnyó—Barcarozsnyó—Hévíz—Kissink—Felek—Olt vonala—Alduna (a Karas és az Olt közti szakasza). *Dacia* tehát a mai Erdély magván kívül a tulajdonképeni Romániából csak Olténiát foglalta magában.⁶

Fenti, ú. n. I. védelmi vonal meghúzásánál természetesen eltekintettünk a mai Nagy Magyar Alföldön és a román síksági területeken a fenti vonalon kívül jelentkező, elszigetelt leletektől (p. o. a szegedi, fényi, németesánádi, szeretmenti myszkovi⁷ bélyeges téglák, illetőleg áldozati bronzkéz), mert ezek a *Pannonia—Dacia*, *Dacia—Moesia inferior* tartományokat összekötő útvonalakat biztosító őrállomások (*mansio*-k), illetőleg a közbeékelődött szarmata jazig és roxolán területeken hadműveleteket végzett birodalmi csapattestek emlékhagyatékának tekintendők.⁸

A dáciai határvédelmi rendszerről (*limes Dacicus*) ezen a helyen elegendő a következőket megismételni: csak a tartomány belsejébe vezető folyóvölgyeket, hágókat, útmesgyéket zárták el táborerődítményekkel. Eddig csak északnyugaton, a Meszesen (65 km h.) állapítottak meg határozott *castellum* és *burgus*-láncolatot.⁹ A tartomány belsejében az utánpótlási és hadászati központokul szolgáló legiőtáborhelyek (Gyulafehérvár—*Apulum* és *Potaissa*—Torda)

⁵ *Alföldi András*, Századok 74. évf., 1940, 163—5. A bánsági szarmata leletek túlnyomó részben a Kr. u. 106—270 időközből valók; ld. ehhez: *Párducz*, Arch. Ért. 1940. évf., 269; 1942. évf. 313. — Az ellenkezőjét állítják tévesen: *Daicovicium* i. m. 250. l., l. j. és 302. l., *Wagner*, Die Dislokation der röm. Auxiliarsformationen . . . 133, 390. j., egyéb irodalommal. Legutóbb: *Szilágyi János*, Közlemények az E. N. M. Érem- és Régiségtárából 1943, 88. *A. Stein*, i. m. 6. o., szerint sem tartozott Dáciához a Tisza-Temes köze.

⁶ Különösen nyugati és délkeleti határának holléte volt vitás. Előbbi p. o. *Domaszewski*, Arch. epigr. Mitt. 1889, 943 nyomán *Kuzsinszky* (Szilágyi S. szerk.: Magyarország története . . . I. CLXXV) Orsova—Mehádia—Várhely—Vecel—Zalatna vonalában képzelte el. *Gooss*, Schässburger Gymnasialprogramm v. J. 1873/4, 24—25 és 32. j., szerint a *Tibiscus* folyó a Ny-i határ (tévesen szerinte a Tisza, valójában a Temes); *Pichler*, Austria Romana I. (1902), 2, zavaros leírása szerint a Belgrádon, a Karas és a Berzava forrásvidékén átmenő vonal és a Körös; *Buday*, Erdély földjének római kora (A történeti Erdély, 1936, különnyomat), 8. o., szerint Kissebes—Meszes hg. vonala a Bihari és az Erdélyi Érchegységen át délfele meghosszabbítva a Marosig. Ld. még: *Öst*, Jh. 1900, Bbl. 219—20. *Dacia* nyugati határához legutóbb alulírott (Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából 1943. évf. 89—97) szólt hozzá, egyéb irodalmi utalásokkal. Fölfogással nagyjában egyezőleg húzza meg *Dacia* Ny-i határát (Palánka—Lippa): *Vulic*, Quaderni dell' Impero—Il limes Romano I. 1938, carta della Encicl. Italiana; fölfogásom ellen: *Daicovicium*, Anuarul Ins. de stud. clas. IV., 1941—3, 327.—

⁷ A *c(o)h(ors) I Hisp(anorum) milliaria* optio-ja által *Dolichenus*-nak felajánlott bronz áldozati kéz a szeretmenti Myszkow faluba nemcsak *Marcus Aurelius* itteni felvonulásával (?) kerülhetett el Kr. u. 174-ben (ld. ilyen magyarázattal: *Wagner* i. m. 152, egyéb irodalommal), hanem egyszerűen a *Dacia*-ba betört ellenség rablott zsákmánya is lehetett.

⁸ *Szilágyi János* i. m. 89. *Daicovicium* ezen dolgozatomban bírálatában — i. m. 317, román szöveg — érthetetlenül állítja azt, hogy nem vettem figyelembe a fényi, dentai, verseci és a nyugatbánái leleteket, ellenkezőleg ld. a 89—90. és 97—8. lapokat és a 12. j.-t. A markomán-földi *castellum*-nyomokhoz, amelyek pedig szintén *extra limites* estek: *Nowotny*, Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien 1925, 140.

⁹ Legutóbb: *Ferenczi István*, Régészeti megfigyelések a limes *Dacicus* északnyugati szakaszán; *Szilágyi János* i. m. 95. és 56. j.; *Brandis*, P. W. R. E. *Dacia* c. 1968. hasáb, egyéb irodalommal.

körül védőövetet létesítettek.¹⁰ A mélységben tagozott, több övezetes dáciai védelmi rendszer természetesen nem jelentette azt, hogy a dákok földjét fokozatosan hódították volna meg az ókori Itália lakosai,¹¹ amint hogy már Pannoniánál is eldöntöttnek tekinthető, hogy ennek a területét is egyszerre szállották¹² meg, nem pedig lassan és részenként. Az oltmenti táborerődítmény-láncolat (*limes Alutanus*) kelet felé irányult, ami szintén arra mutat, hogy a keletre eső síkság nem tartozott a birodalomba. Ezen *limes*-szakasszal párhuzamosan, tőle keletre *Septimius Severus* (Kr. u. 193—211) idejében egy második (előretolt?) védővonal létesült (*limes Valachicus*), amelyet azonban már *Gordianus* császár (Kr. u. 238—244) korában feladásra ítélték.

A dáciai védelmi rendszerben megnyilvánuló mélységi tagozódást már a magyar régészet úttörő kutatói is látták. Így *Kuzsinszky Bálint* legkülső, II. és legbelső erődítési öveket különböztetett meg Dáciában.¹³ Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a táborerődítmények hármas, szabályos, koncentrikus gyűrűvonalban elhelyezve zárták el a betörő ellenség útját. Mi úgy látjuk, hogy észak-déli irányban övezetekről kevésbé lehet szó, hanem inkább kelet-nyugati lépcsőzetekről. *Dacia* részei, *superior* és *inferior*, majd *Porolissensis*, *Apulensis* és *Malvensis* sem biztosan egymás felett helyezkedtek el, mint Észak-, Közép-, illetve Dél-dácia, hanem esetleg észak-déli irányban hosszasan elhúzó, keskeny területcsíkok alakjában, egymás mellé sorakozva tették össze (mint Nyugat-, Közép- és Keletdácia) a teljes *Dacia* provincia-t, az *Imperium Romanum* aldunai határvonalából a szarmata, jazig és roxolán, illetve germán népek közé ékelődő, felfordított csizma alakú tartományát.^{13a} *Dacia superior* (Nyugatlácia?) a Maros—Sztrigy—Cserna vonalat még magában foglalta, *Potaissa—Apulum—Sarmizegetusa—Tibiscum* fő támaszpontokkal. A *Porolissum* nevű kettős erősségű táborerődítményről (Mojgrád helyén, Zilah—Zsibó közelében) elnevezett *Dacia Porolissensis* résztartomány, tekintettel *Dacia* keskenységére kelet-nyugati irányban, *Dacia* nyugati határvidékét jelenthette, az Aldunától fel északon talán Tihó környékéig. *Dacia Apulensis*, az apulumi (és esetleg a Potaissa-i) legiótáborhellyel, talán a Maros—Sztrigy—Temes—Cserna vidékeit, *Dacia Malvensis* pedig mégis a tartomány keleti *limes*-zónáját (az Olt—Feketevíz—Felsőküküllők völgyeivel lezárva) foglalhatta magában. Amint hogy p. o. Pannoniában és Moesia-ban is a *superior* nevű részek a nyugati, az *inferior* nevűek pedig a keleti résztartományokat jelentették. (A *superior*-nevek mindig a Rómához közelebb eső tartományokat jelezték!) Ami végül az ú. n. védelmi övezeteket

¹⁰ *Nesselhauf* i. m. 514. Mi nem értjük *Christescu* okoskodását, hogy a „Bánát is Dáciához tartozott, de gyakorlatilag (?) a határ itt nyugat felé a *Lederata—Tibiscum* útvonal volt; Nagylóhország *Moesia inferior*-hoz tartozott, de a tulajdonképeni *limes*-vonalon kívül feküdt.“ A határ mindig a *limes*-vonal volt az *Imperium Romanum*-nál, azon kívül pedig legfeljebb érdekerület, illetve szövetséges terület létezett számára. *Marcus Aurelius* győzelmei nyomán *Dacia* körül semleges zónát vagy pusztaság-gyűrűt vontak a tartomány biztonsága érdekében, a germán és jazig törzseket visszaszorítva. *Cassius Dio*. 73. 2. és 3. nyomán *Kornemann*, *Klio* 7, 1907, 109.

¹¹ Így már helyesen: *Daicovicium*, *Anuarul Inst. de stud. clas. II.*, 1936, 240. — és 299.

¹² Legutóbb *Pannonia* meghódításához: *Alföldi András*, *Budapest története I.* (1942), 152.

¹³ *Kuzsinszky* (Szilágyi Sándor szerk.), *A magyar nemzet története I.* 170—171, szerint a legkülső öv: *Castra Traiana* (Verestoronyi-szoros)—*Bumbestii* (Vulkán-szoros)—*Pietra rossza* (Bodzai-szoros)—*Bereck*—*Nagyvárad*—*Németcsanád*, *Bulcs*—*Tibiscum*—*Praetorio* (Plugova); a legbelső öv *Apulum* és *Potaissa* övezete, azaz: *Várfalva*—*Székelyföldvár*—*Marosújvár*—*Csikmó-Arany* (Petris) —*Alsóvárosvíz*—*Szászváros*—*Kissink*; egyéb római kori leletek lelőhelyeit *Kuzsinszky* a II. övbe sorolta.

^{13a} A három *Dacia* egymás felett volt (tehát: Észak-, Közép-, és Dél-dácia) minden régebbi vélemény szerint: *Buday*, *Dolgozatok* ... VII., 1916, 10—11; a két, illetve három résztartomány egymásközi határai felől azonban erősen ingadozóak az irodalomban található vélemények. Így *Ortway*, *Temes vármegye* ... története II., 1914, 100, szerint a Maros volt *superior* és *inferior* határa. Ugyancsak *Ortway* (103. o.) szerint később *Dacia superior*-ból különült ki *D. Porolissensis* és *Apulensis*. Az EXDP szövegű téglabélyegek (CIL III 8063) nem segítenek, mert lelőhelyük ismeretlen. Pedig ezen téglabélyegek [EX (*ercitus*) D(*aciae*) P(*orolissensis*)] szétszóródása legalább *Dacia Porolissensis* résztartomány kiterjedését meghatározná. *A. Stein*, i. m. 34. o. és 3. j., szerint is *D. Malvensis* résztartomány a Bánátot (Bánság, a Tisza-Duna, a Maros és a Kárpátok között) foglalhatta magában lényegében. Ezzel önmagával került ellenmondásba: ld. az 5. j.-t.

illeti, mi inkább főbb, utánpótlási és hadászati támaszpontokat látunk a tartomány szélein körülfutó I. védelmi vonal táborerődítményei és megfigyelő tornyai, különben talán nem mindenütt sűrű sorozata mögött az ú. n. II. vonalban, amelyek a hegyvidék használható völgy-útjait elzárták. Ezekből a veszélyeztetett pontokra leghamarabb lehetett csapatokat dobni. Erdély földjén az utánpótlási útvonalakat is erősebb, nagyobb kőfalú erődítményekkel, teljes táborokkal kellett biztosítani. Itt nem nyújtottak volna mindenütt teljes biztonságot az egyszerű őrállomások, mint p. o. a szomszédos Pannoniában. Viszont az ellenség sem törhetett be mindenütt, a magas határhegyek és a havasok rengetegei inkább csak beszivárgást tettek lehetővé, kisebb bandák számára, amelyekkel az útvonalakat biztosító táborok helyőrségei aztán maguk is elbántak. A hágókon, szorosokon, folyóvölgyekben behatoló nagyobb ellenséges kötelékek ellen az apulumi és potaissai (Gyulafehérvár és Torda) legiók minden irányban hamarosan felvonulhattak.

A dáciai táborerődítmények, mint másutt is, először földvédművek voltak, amelyeket a végleges konszolidálás után építhettek át kőfalú *castellum*-okká. *Daicoviciu*-nak azon véleményét¹⁴ azonban nem oszthatjuk, hogy Dáciában általánosan csak a II. század második felében történt meg a kőbe való átépítés (p. o. Micia = Vecel, Sebesvár = Resculum, Alsóilosva, Szamosújvár, Alsókosály eseteiben) és pedig az *Antoninus Pius* (Kr. u. 138—161) és *Marcus Aurelius* (Kr. u. 161—180) alatti, de főképp a 157—159. évi ellenséges betörések tanulságaként. Hiszen p. o. a szamosújvári *castellum* kőfallal való körülvételének az ideje pontosan megállapított¹⁵ már: ez Kr. u. 143-ban történt meg.

A DÁCIAI I. VÉDELMI VONAL (LIMES) TÁBORERŐDÍTMÉNYEI.

Palánka.

A moesiai *Lederata* (Ráma) nevű *castellum*-mal szemben, az Alduna balpartján, Palánka helyén a dákok leigázása előtt is szükségszerűen létezett hídfőállás-erődítmény. Helyőrségét *Dacia* tartomány bekebelezéséig nyilván a közeli *Viminacium* (Kosztolác) legiója¹⁶ (*VII Claudia pia fidelis*) szolgáltatta. Dácia feladása utáni időkben is ugyanez volt a helyzet. A Palánkán napfényre került téglák bélyegei¹⁷ a következő csapattestek neveire egészítendőek ki:

LEG VII CPF: *leg(io) VII C(audia) p(ia) f(idelis)*;

AL II P (A és L egybekapcsolva): *al(a) II P(annoniorum)*;

COH II HISP: *coh(ors) II Hisp(anorum scutata Cyrenaica equitata)*;

COH I CRET (E és T egybekapcsolva): *coh(ors) I Cret(um)*^{17a}

Ezek a csapattestek vettek részt a palánkai *castellum* építésében és kijavításaiban, akár mint a dáciai vagy akár mint a moesiai haderő tartozékai. Az időrendi egymásután ma még bizonytalan. A palánkai *castellum* neve ismeretlen.

¹⁴ *Daicoviciu*, La Transylvanie dans l'Antiquité, 46; Anăruil Com. Mon. Ist. 3, 1930—31, 24; *Macrea*, Anăruil Com. Mon. Ist. IV., 1938, 453. és 1. j. A *castrum* vagy *castra* (legiótáborhely), a *castellum* (*cohors* vagy *ala*-táborhely, táborerődítmény, előbbinél jóval kisebb), a *burgus* (szélesebb toronyvár) és a *specula* (megfigyelő őrtorony) közti különbségekről nem egészen meggyőzően ír: *Seyler*, Der Römerforschung Leistungen u. Irrtümer (1907), 9. — Valóban vigyázzunk ezen fogalmak használatánál!

¹⁵ *Finály*, Arch. Ért. 1906. évf., 37—39; *Orosz Endre*, Armenia 21., 1907, 144—5, az 1905. évi ásatás alkalmával előkerült építési emléktábla alapján: II. tábla 1. és 2. kép.

¹⁶ *Ritterling*, P. W. R. E. *Legio* c. 1614. — hasábok. A dáciai táborerődítmények régi irodalmát áttekintette: *Téglás G.*, Arch. Közl. 19, 1895, 33—34; helyőrségeiket felsorolta: *Király*, Dacia II. k. 21—34.

¹⁷ CIL III 8071, c.; 8074, 5, b. és 20; *Téglás*, Klio XI., 1911, 507; Közlemények . . . 1943. évf. 89 és 18. j. Általában a palánkai emlékekhez: *Ortway*, Temes vármegye . . . története II. 15, 49—50 (irodalom is).

^{17a} A bemutatott bélyeggel megjelölt téglája a verseci múzeumban. A *Dacia* bekebelezése előtti és feladása utáni idők helyőrségét más táborerődítményeknél sem kutatjuk az Alduna mentén. Ez a kérdés a moesiai hadtörténetbe tartozik.

Fehértemplom határában, a fűnfguldenfeldi dűlőben az *Apo fl* melletti vagy *A ponte mansio* sáncait^{17b} látták egyesek.

Arcidava.

Arcidava castellum (Varadia-nál, a Karas mentén) helyőrségétől származtatjuk a verseci^{17c} feliratos katonai emlékeket is. A varadiai *castellum* méretei¹⁸ (172 × 154 m) megfelelnek egy teljes *cohors* (ezres vagy ötszázaz, nemzetiségi gyalogos alakulat) helyszükségleteinek. Azok a csapattestek, amelyekről itt emlékek (sírkövek és fogadalmi oltárkövek) ismeretesek, az alábbiak:

Coh(ors) II His(panorum scutata Cyrenaica equitata), időpont:¹⁹ Kr. u. 108 körül;

Ala I Tung(rorum), Frón(toniana) *Hadrianus-Antoninus Pius* idejében;²⁰

Coh(ors) I Vindelicorum (milliaria civium Romanorum) Traianus korában.²¹

A dáciai nyugati I. védelmi vonalban az északra következő nagyobb táborerődítmény Varadia felett:

Berzovia.

A berzoviai-zsidovini *castellum* (Boksánybányától nyugatra) a Berzava folyócska mellett, körülbelül ugyanolyan távolságra fekszik Varadiától (30–40 km-re), mint az utóbbi volt Palánkától. Ezen *castellum* első megépítője, az itt és a szomszédos Rafnán előkerült bélyeges téglái tanúsága szerint:²²

LEG(io) IIII F(lavia) f(elix), kor: *Traianus* ideje.²³

Később az a csapattest állomásozott itt, amelynek a nevét a PCH téglabélyeg (XIX. t. 289) rejti magában. Feloldásában csak találgatásokig mehetnénk el (*pedites cohortis Hispanorum?* vagy: *prima cohors Hispanorum?*).

Centum Putea.

Közben Szurdukon (Varadia és Zsidovin közt feleuton) *Centum Putea mansio* falaiból származhatnak az itt napfényre került téglák a *legio IIII Flavia* bélyegével.^{23a}

^{17b} *Ortway* i. m. 64–65, egyéb irodalommal. *Király*, Dácia (1893), I., 403, szerint méretei: 150 × 130 m.

^{17c} *Arcidava* a régebbi vélemények szerint *Versec* helyén keresendő (*Ortway* i. m. 65, egyéb irodalom: 9. és 10. j.). A verseci Várhegyen egyesek egy fal alapozásában római téglákat láttak (*Ortway* i. m. 48, 54–5); a *castellum* mégis az Uri-utca északi részében lett volna. Noha a városi kert kiszélesítésekor találták volna a *cohors II Hisp.* és az *ala Tungr. Front.* 1–1 írásos emlékét (CIL III 6273–4, *Ortway* i. m. 54. és 7. j.) és noha Varadiától északnyugatra Nagy- és Kisszered, valamint Temespaulis, úgyszintén ettől délre Porány is felirat nélküli római leletek lelőhelyei (*Ortway* i. m. 56, egyéb irodalommal), ezek ellenére is nagyon erőltetett lenne az a feltevés, hogy a dáciai nyugati határvonal Varadiánál *Versec* felé élesen előreugrott volna nyugatra a barbaricum-ba, hogy a verseci hegyeket is még háttámaszul használhassák fel a rómaiak. Ugyancsak *Ortway* (i. h.) írja ugyanis, hogy a 70-es években sok szekérszámra hordták el Varadiából a kő- és téglanyagot, nyilván Versecre is. Viszont egyszerre Versecen is, Varadián is nem lehetett *castellum*.

¹⁸ *Wagner* i. m. 198, 852/a j. Méretei mások szerint: 133 × 121, sőt: 160 × 160 m, tehát a becslési módszer nagyon bizonytalan. *Ortway* i. m. 47, 55, 65–66 és 9–10. j. A Karas-hídjától 400 m-re délkeletre látták a *castellum* nyomait (Rovina-pusztá). 1901-ben az északi kaput kiásták. A legújabb ásatásokról: *Florescu*, Istros I. 60. — Dolgozatát nem láthattam.

¹⁹ CIL III 6273, *Mars*-nak a császár üdvéért oltárkö.

²⁰ *Daicovicu* i. m. 302, *Florescu*, Istros I. 69 nyomán; *Wagner* i. m. 198, egyéb irodalommal.

²¹ CIL III 6274, signifer feleségének a sírköve.

²² CIL III 8070; *Téglás*, *Klio* XI., 1911, 506. A váromrok a Berzavához közel egy dombon ismerhetők fel. *Böhm*, Délmagyarország . . . külön történelme I. (1867), 368; *Ortway*, i. m. 66 és 4. j., 117–8.

²³ Ezen legió nevében az F. F. rövidítések legfeljebb *Hadrianus* uralkodása kezdetéig voltak szokásosak, azután már az FL vagy F rövidítéseket használták: *Ritterling* i. m. 1454. hasáb.

^{23a} CIL III 1631; *Ortway* i. m. 66 és 2. j. A *castellum* *Király*, Dácia (1893), I. k., 403, szerint a községen kívül fekszik, a nép elnevezésében: Progradje (= Sánckerítés), méretei: 160 × 143 m.

Micia.

A dáciai írásos katonai emlékek legkülső lelőhelyeit Zsidovin—Berzovia felett tovább követve, megint Vecelnél találunk biztos castellum-maradványokat²⁴ (a Maros mentén, Dévától nyugatra, rómaikori neve: Micia). A miciai táborerődítmény két zászlóalj²⁵ volt (180 × 360 m), mert a Maros völgyében keleti irányban haladó határ itt észak felé elfordulva, élesen megtört.²⁶ Micia-ban a jelentős létszámú helyőrség mellett természetesen számottevő katonai kolónia²⁷ is kialakult, amely azonban végig csak *vicus* rangján maradt meg, *municipium* vagy *colonia* városi jogot²⁸ nem nyert el. A Vecelen és környékén napfényre került feliratos kő- és bélyeges téglamemlékek alapján Micia kettős táborerődítményében és körzete őrtornyaiban a következő katonai alakulatok állomásozását látjuk igazoltnak:

a) *Hosszabb időn át:*

Ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum, Traianus haláláig²⁹ (Kr. u. 117);

Ala I (milliaria) Bosporanorum, Hadrianus-Antoninus Pius korában;³⁰

Ala I Hispanorum Campagonum, a II. század derekától a római uralom egész tartama alatt;³¹

Cohors II Flavia Commagenorum (equitata sagittariorum), Traianus korától kezdve a római uralom egész ideje folyamán;³²

²⁴ Közben Furluknál, Lugosnál, Buziásfürdőnél, Lippánál, Facsád vagy Batta közelében tételezek fel castellum-maradványokat. A dáciai nyugati határ ezen részének kérdéséhez ld. részletesebben: Közlemények az E. N. M. Érem- és Régiségtárából 1943. évf. 88—98, különösen : 91—92. Zsidovintól északra és északkeletre, az említett helyeken, nagyon érdemes lenne kutatni castellumok után. Furluknál (Lugos és Resicabánya közt feleúton) *Téglás Gábor* a *Laptea* nevű dűlőben vélt látni római őrállomást (*Ahibis mansio*?). *Caput Bubali* esetleg Lugoshoz teendő, *Buziásfürdő* sok rómaikori lelettárgy, római falazatok és vízvezetékek lelőhelye. *Ahibis mansio* egyesek szerint ide helyezendő. *Ortway*, i. m. 58 és 67, egyéb irodalmi utalásokkal. Lippánál római köemlékekről tud *Ortway* i. m. 60. Facsád és Batta körzetében, Bulcsnál bélyeges téglák kerültek napvilágra (LEG XIII G bélyeggel: CIL III 8064, 1, a—p. 1018). Viszont Nagyváradnál mégsem volt *Ulpianum*: *Karácsonyi János* után, Dolgozatok a m. kir. F. J. Tud. Arch. Int.-ből IV., 1928, 297.

²⁵ A dáciai táborerődítmények méreteit, általában becslés alapján, összeállította: *Daicovicu*, Anuarul Com. Mon. Ist. III., 1932, 8—10. 1. és A, B j.

²⁶ Hasonlóan élesen fordult el a dáciai nyugati határvonal az ugyancsak kettős castellum Resculum-nál és Porolissum-nál. *Micia* határmenti fekvésére utal az is, hogy itt vámállomás volt; CIL III 1351 alapján *Domaszewski*, AEM. 13, 1890, 142—3.

²⁷ *Micia* feliratos és bélyeges emlékanyagát áttekintette: *Daicovicu* i. m. 35—43.

²⁸ *János*, Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiségtárából IV., 1913, 261. *Kerényi András*, A dáciai személynevek, 345, 32. l. (Diss. Pann. ser. I. fasc. 9): I O M vet. cur. Miciens. per Aur. Alpinum et Claud. Nicomae. mag. v. s. l. m. A *vicus* élén tehát két *magister* állott. Ha *curator veteranorum* olvasható ki ezen fogadalmi oltárkö feliratából, akkor a lakosság népfölkelésének a vezetője teljesíti ezzel az oltárkövel fogadalmát. A *vicus Miciensis* másik feliratos megemlézése: *Téglás*, Klio X., 1910, 504; a miciai lakosság üdvéért két csapattest állított e szerint fogadalmi oltárkövet Iuppiter-nek. Mindkét oltárkö a miciai népfölkelés derekas viselkedésének a tanujelei válságos helyzetekben! Magát a táborerődítményt a vasút átmetszi, a polgári település lakóházai keletre és délre mutatkoznak: *Király* i. m. 428—9.

²⁹ CIL III 1382 (C. Licinius Ponticus nevű veteránusza sírköve) alapján: *Wagner* i. m. 53. *Micia* helyőrségeit felsorolta: *Király*, Dacia II. (1894), 23—24.

³⁰ CIL III 1344 (C. Val. Gracilis praef. útján Iuppiter-nek emelt oltárkövet); *Kerényi András* i. m. 67/a, 9: 1. (Mars-nak az *ala* fogadalmát teljesíti); *Wagner* i. m. 19, egyéb irodalommal.

³¹ CIL III 1342 (Isis-nek hódol az *ala* M. Pl. Rufus praef.-on keresztül); 1343 (a Iuppiter-nek fogadalmi oltárkövet állító öt csapattestet, a III. század elején, nyilván hadgyakorlat vagy hadbaindítás végett vonták össze Micia-ba); 1377 (a császár üdvéért az *eq. ale Campagonum*): 1378 (az *ala* a császár bőkezűségének állít hódolati oltárkövet); 1380 (hasonló); Öst. Jhefte 1902. Bbl. 131, 3 és 132, 5; *Wagner* i. m. 50.

³² CIL III 1347; 1355 (*Liber pater*-nek az *ala* decurio-ja); 1371—4 (*Hadrianus*, illetőleg *Marcus Aurelius* üdvéért az *ala* oltárköveket állított, végül 193-ban helyreállította a fürdőket); 1379 (*Philippus* császárnak hódol az *ala*): 6267. (*Aur.* család sírköve, *Maurus* a CHOR COMAGENORV veteránusza); 7848—50; 7854—7855 (az *ala* Iulius Arcanus praefectus révén Mercurius-nak teljesítette fogadalmát); 7873 (C. Iul. Aeternalis centurio családi sírkövet állít); 8074, 14 (téglabélyeg: CoH II FL COM); *Kerényi András* i. m. 106, n. 1227; n. 2209, 2242; Anuarul Com. Mon. Ist. 1930—31, p. 36—37 (Iuppiter Turmaz-

b) Rövid időn át, átmenetileg:

Cohors I Alp(inorum), a III. század elején (CIL III 1343);

Cohors VIII Raetorum (civium Romanorum), talán a II. század folyamán valamikor;³³

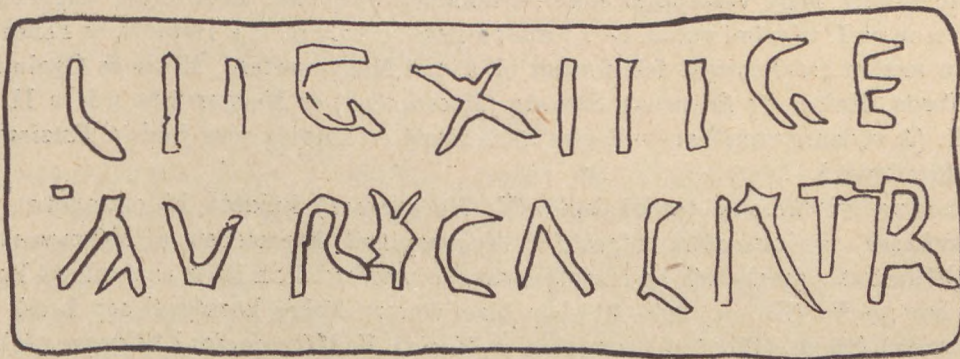
Cohors I Vindellicorum, a III. század elején (CIL III 1343);

N(umerus) M(aurorum? Militum?) M(iciensium? Maurorum?), a III. század elején;³⁴

[N(umerus) B(rittonum?), a II. század folyamán valamikor;^{35]}

N(umerus) M(ilitum) TI(.....?), a III. század elején (CIL III 1343);

Legio IIII Flavia felix egy osztaga, bizonyosan *Traianus* uralkodása alatt;³⁶

1. kép. Aur(elius) Calistr(atus), a *leg(io) XIII ge(mina)* katonájának a téglabélyege.

Legio XIII gemina osztagai, a II. század legelején és a III. század elején; a II. század derekán a kőbe való átépítéshez a téglanyagot hajón is szállíthatták³⁷ ide Apulum-ból;

A *S(ingu)L(ares)*, a helytartói testőrség egy osztaga avagy a *L(egio?) S(ecunda? Italica?)* talán a II. század II. felének háborús zavarai közepette, ha a *L S* téglabélyeg^{37a} erre a csapatnévre egészíthető ki (?).

Abrudbánya — Verespatak.

Abrudbánya³⁸ és Verespatak (Alburnus Maior-Vicus Pirustarum) környékéről eddig csak a castellanus-oknak van nyomuk.³⁹ A *castellani* (milites) a *castellum* földeit tulajdonjoggal

gades-nek, illetőleg Fortunának örökíti meg hódolatát az *ala* parancsnoka útján); *Öst. Jh.* 5, 1902; Bbl. 121 (Iuppiternek oltárkö a coh. II. Fl. Commag. eq. sag. itól; *Daicovicium*, Anuarul Com. Mon. Ist. III., 1932, 35—6; *Wagner* i. m. 124—125, egyéb irodalommal.

³³ *Téglás*, Klio X., 1910, 504; *Wagner* i. m. 181, egyéb irodalommal.

³⁴ Az *N M M* csapatnév-rövidítések feloldása bizonytalan; *Daicovicium* kísérlete — *M(auretianorum) M(iciensium)* — annak feltevését is szükségessé tenné, hogy Micia-ban jelentős helyi kolónia alakult ki a mauretániaiakból, amelyből már egész *numerus*-t lehetett felállítani és ujoncozni; mi a *N(umerus) M(ilitum) M(aurorum)* kiegészítést tartjuk a legvalószínűbbnek; *Wagner* i. m. 208.

³⁵ *Téglás* i. h. *N(umerus) B(ritannorum)* kiegészítést ajánlott. Ezen csapattest itteni szereplése mindenestre még nem bizonyított. *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. 4. 1941—3, 317 és 1. j.; az *N-B E T C R* rövidítéseket p. o. így egészítette ki, részben *lectio varia*-val: *VET(erani) ET C(ives) R(omani)* ...; *Dessau*, ILS 2473 és 6847.

³⁶ CIL III 1353, Q. *Licinius Macrinus* centurio Iuppiter-nek emelt fogadalmi oltárkövet.

³⁷ CIL III 1354 (L. *Licinius Messalinus*-tól oltárkö); 7858 (*C. Iul. Iulianus* centurio a *Nymphae*-nak teljesíti fogadalmát); 12565 (*Hercules*-nek és *Silvanus*-nak a *vexilatio* I. *XIII. g. Ant.* készített oltárkövet); 8064, 1, i, k, 1; 3, 4, 10; 8065, 7—8, 10, 13, 21, 25—6, 28—31 (téglabélyegek); *Téglás* i. m. 498—9; *Jánó*, Arch. Ért. 32, 1912, 399.

^{37a} *Jáno* i. m. i. h.

³⁸ Abrudbányánál, mint *Daicovicium*, La Transylvanie ... 45. 1. 5. j., írja, egy kis táborni észlelték, közel a városhoz, a *Cetatuia* nevű helyen. Érthetetlen, hogy *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. clas. 4. 1941—3, 327, megtámad hogy Abrudbánya *extra limites* fekszik Dáciának tölem megvont nyugati határán. A térképen is *in limite* esnek Abrudbánya, ha kitennők.

³⁹ CIL III 7821: *Apollini Plator Panentis ex voto castelianis v. s. l. m.*

mívelő katonacsaládok. Mások, mint a későrómaikori *limitanei*. A *castellani* ugyanis nem sajátkezűleg művelték a kapott földeket.⁴⁰

Várfalva — Magyarpeterd.

Verespatak felett a legnyugatabbra eső lelőhelyek a dáciai katonai írásos emlékeknel: Várfalva (Tordától délnyugatra), Magyarpeterd (Tordától nyugatra körülbelül 10 km-re, a Hasadat folyócska mentén) és Mikes (Tordától északnyugatra körülbelül 18 km-re). E szerint, amíg a régészeti ásatások eredményei másutt nem vonják meg a biztosabb határvonalat, azt kell feltételeznünk, hogy Verespatak felett, északkeleti irányban, az Aranyos völgyében haladt egy szakaszon az I. védelmi vonal, de a tordai legiótáborhely előtt a Hasadat és Fenes patakok vonalában megint északnyugat felé fordult el, a mai Magyarpeterd, Mikes és Gyalu községek helyén. Torda, Kolozsvár (Napoca), Szucság (Macedonica) és Magyarvista már a II. vonalon maradtak. (A védelmi vonalban való éles törés miatt erősítették meg jobban *Potaissa* (Torda) táborerődítményét.)

Várfalva vidékére a tordai legió (V. Macedonica) küldött ki osztagokat az építkezés, javítások és őrszolgálat végett.^{40a} *Magyarpeterd* körzetében a *N(umerus) Campestror(um)*⁴¹ katonái végezheték az őrszolgálatot, de megfordultak itt is az apulumi legió (XIII gemina) osztagai⁴² (Kr. u. 209—211-ben bizonyosan). Mikes községnél egy kerek dombon (La Caramida) *burgus* (12×7 m) romjaiból a *l(egio) V M(acedonica)* bélyeges tégláit mentették ki.⁴³

Gyalu.

A gyalui *castellum* és körzete helyőrsége:

Ala Siliiana (civium Romanorum), a II. század második felében és a III. században;^{43a}

Ala Thracum, a II. század első felében;⁴⁴

Cohors I Britannica és a *Numerus Palmyrenorum Porolissensium*, csak átmenetileg, talán a III. század elején;⁴⁵

Resculum.

Gyalutól nyugatra, a Kapus folyócska vonalában haladhatott az I. védelmi vonal, majd a Sebes-Köröstől délre, Sebesvárig. Itt a határ megint sarkot képezett, mert a Meszes-hegység irányában, északkelet felé változtatott irányt hirtelen. *Resculum* (Kissebes, Sebesvár) az I. védelmi vonalban keletkezett törésnek köszönhetette azt, hogy a közönséges segédsapat-tábor-

⁴⁰ Seeck, P. W. R. E. *Castellani* c. 1753—4. A *castellani*-nak eddig talán a véletlen folytán nincs kétségbe nem vonható korábbi emlékü a III. század elejénél. V. ö. Nesselhauf, CIL XVI 132 és: *Alföldi András*, Arch. Ért. 1940, 213, 79. j., továbbá: Nagy János, A római militia limitaneára von. adatok fil. vizsgálata (1938), 39. — Az illető diploma Kr. u. 168 és 190 közt keletkezett. *Alföldi András* azt helyesen látja, hogy a *castellani* még nem határőrparasztságot jelent itt, de szerintem állandó auxilia-helyőrséget takaró gyűjtőnév sem lehetett. Nagy-nál *castellani*=*castellum* őrség. Figyelembeveendő egy Hyères-i szobor (*Espérandieu*, Recueil général... IX., 1925, 90, n. 6688) felirata is: Genio vicinia castellanae Olbiensium L. Rupil. Iacchus d. d. c. s. Nem lehetne milícia-szerű polgári várőrségre gondolni?

^{40a} CIL III 935 (tesse. leg. V. M. sírköve, Ael. Candida állította); 1630, f, g, h (L. V. M, LEG. V. M).

⁴¹ CIL III 1607; Wagner i. m. 205, egyéb irodalommal. Király, Dacia II. k., 11, szerint a coh. III. Camp. táborozott itt.

⁴² Kerényi András i. m. 1469 szám.

⁴³ Téglás I., Arch. Ért. 1902. évf. 79—80. A mészkői lelet: Arch. Ért. 1908, 361.

^{43a} CIL III 845 (Sex. Valerius Saturninus *decurio* és a „collegae” Iuppiter-nek emeltek fogadalmi oltárkövet); 847 (*signifer* és családja síremléke); 7651 (Aur. Carinus *cornicularius* sírfelirata); Wagner i. m. 68—9, egyéb irodalommal.

⁴⁴ CIL III 849, Ulp. Saturninus *eques* és családja sírköve; Wagner i. m. 69.

⁴⁵ Szilágyi János, Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából I., 1941, 117—121.

helynél erősebbnek, nagyobbak épült, nagyobb létszámú helyőrség számára.⁴⁶ Ezen táborerődítmény méretei: 205 × 203 × 121 × 121 m.

Resculum falait és körzete őrtornyait védő csapattestek közül a máig rendelkezésre álló emlékananyag⁴⁷ alapján a következőket nevezhetjük meg:

[*Cohors I Aelia Gaesatorum (milliaria)*, a Kr. u. 159 és 164 körüli években⁴⁸ (?)];

Cohors I Aelia Gallorum, talán a II. század derekán;⁴⁹

Cohors II Hispanorum (scutata Cyrenaica), a II. század első felében; esetleg a II. század 2. felében is.⁵⁰

Mindhárom (illetőleg *mindkettő*, ha a két elsőnek megnevezett azonos egymással) *cohors* résztvett, amint bélyeges téglák igazolják, a *resculumi* táborerődítmény és a szomszédos burgus-ok építési és kijávitási munkálataiban.

Bucium.

A dáciai határvédelmi rendszerben, amint ezt kutatásaink eddigi állása alapján általában vélik, a Meszes-hegység vonulata volt az a szakasz, amelyen elsősorban figyeltek meg *limes*-re emlékeztető erődítmény-láncolatnyomokat.⁵¹ A dáciai *limes* ezen szakaszán, Zsibó és Csucsá közt feleúton, *Bucium* nevű *castellum* (Vármező) helyőrségéből csak *egy* csapattestet van módunkban megnevezetni:

A *cohors II Flavia Numidarum* (*milliaria*) nevűt; ez a II. század derekán táborozhatott tt, amíg *Marcus Aurelius* korában (Kr. u. 161—180) keletre távozott.⁵²

Porolissum.

A meszesi *limes*-szakasz további, északabbi részén, az ottani *castellumok*-ban és őrtornyokban őrszolgálatot teljesítő csapattestek emlékeit lelőhelyileg élesen nem választhatjuk szét, tehát itt ez a nagyobb körzet egységes irányítás alatt állhatott. A dáciai határvédelmi rendszer északnyugati sarkán (véleményünk szerint), az ellenséges támadások viharainak leg-

⁴⁶ *Macrea*, Anuarul Com. Mon. Ist. IV., 1932—38, 450, szerint *Resculum* az *Aquincum—Tyras* útvonalat védte. A legalább 4-10 m magas fal nincs a bolygatatlan talajig alapozva, belülről (ma az ókori televényréteg felett 260 cm magas) földsánc támasztja meg, tehát a földsánc régiebb a falnál. A falon kívül kettős árokrendszer nyomai, a külső 9 m, a belső 10.5 m széles, mélységük 2-7 m. A falig a köz 1.5 m. Ezt az összesen 21 m széles árokvédműves akadály-terepszakaszt a pilum-mal ellenőrizhették. *Király*, Dacia I. k. (1893), 409—410, Sebesváralján *castrum*-ot, Kissebesen (50 × 57 m-es) „váracsot“ tudott. *Alföldi*, Századok 74, 1940, 150, véleménye szerint a CIL III 8060 *R(esc)VL(um) VICVS AN(artorum)* szavai mögött a helység nevén kívül egy bennszülött (Anartius) telep (vicus) megnevezése rejlik.

⁴⁷ A *resculumi* helyőrség bélyeges téglahagyatékát összeállította: *Macrea* i. m. 223—226.

⁴⁸ A *gaesum* a kelták nehéz vas hajítódárdája volt. *Detschew*, *Klio* 1937, 196, a *cohors I Aelia Caes(ariensis)*-szel azonosította ezt a *cohors*-ot; *Wagner* i. m. 134—5, egyéb irodalom itt. *Macrea* a CH I AEG téglabélyeget (CIL III 8074, 16) a *COH(ors) I AE(lia) G(allorum)* csapattest nevére egészítette ki (i. m. 452—3.). Ebben igaza lehet, de azon feltevése már egészen valószínűtlen, hogy a CPGST (a P betű megfordítva) téglabélyeg (CIL III 8074, 26) magántéglauzem nevét rejtene magában. Ennek a feloldása szerintünk is: C(ohors) P(rima) G(ae) S(a)T(orum) (?). *Torma*, Arch. epigr. Mitt. III. 112, olvasása nem komoly: C(o)—H(ors) I AEG(yptiorum).

⁴⁹ CIL III 7648 (egyik tagjának a sírköve).

⁵⁰ CIL III 843 (Ael. Tatonius *decurio* síremléke); 8074, 19. *Wagner* i. m. 154.

⁵¹ Itt is csak megfigyelő tornyokról, kis földvárakról és néhány táborerődítményről lehet szó, összefüggő föld- vagy kőszáncot, germániai értelemben véve, elzáró limesfalat nem várhatunk: *Daicovicium*, Anuarul Inst. stud. clas. 1936, 302—304 és *Wagner* i. m. 174, 688. j. szerint. Sokat várunk ezen kérdés megoldásához a Magyar Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Nemzeti Múzeum most meginduló, együttes erővel folytatandó ásatásaitól (Radnóti Aladár vezetésével). Egyéb irodalom: Közlemények az E. N. M. Érem- és Régiségtarából 1943. évf. 95, 56. j.

⁵² CIL III 8074, 22; p. 1379 ad n. 842; *Téglás*, *Klio* X., 1910, 500; *Wagner* i. m. 173—4, egyéb irodalmi helyekkel. *Király*, i. m. 414, szerint a táborerődítmény a Gradistye vagy Csetatyevé nevű kis fennsíkon feküdt, méretei: 127.5 × 183.75 m.

jobban kitett helyén ez az elrendezés észszerűnek tűnik fel. A központ mindenestre *Porolissum* (Mojgrád), mellette Magyaregregy castellum-a (Alsóegyregy) és *Certia* (Romlott) a főbb szállás-helyek. Azonban a csapattestek feliratos és bélyeges emlékei helyileg összekeverednek, a közös parancsnokságnak és a feladatokhoz való társulásnak megfelelően. Ezért mi sem tárgyaljuk külön a mojgrádi, egregyi és romlotti castellumok helyőrségeit, hanem *egy* listában tekintjük át azokat.^{52a}

A porolissumi *limes*-körzet helyőrségi listája:

I. Hosszabb időn át itt állomásoztak:

Cohors I Brittonum (milliaria) equitata (pia fidelis civium Romanorum), első megszálló erő ezen a helyen, itt táborozott a II. század derekáiig;⁵³

Cohors I Palmyrenorum sagittariorum, a Kr. u. II. század folyamán és a III. elején⁵⁴ is (?);

^{52a} *Király*, i. m. 414—5, Magyaregregy (*Largiana?*) táborát Csetatye nevű fennsíkon 183·75 × 120 m nagynak, a romlotti (*Certia*) castellum-ot 210 × 150 m-es méretűnek írja. A Meszesen még Szentpéter-falván tud (kőralakú!) tábor nyomairól. *Finály*, Arch. Anz. 1914, 409, Porolissum mellett két 8 × 8 m-es őrtoronyról és mellékcstellumról (27 × 30 m) értesít.

⁵³ A Kr. u. 106. és 110. évi katonai elbocsátó bronzokmány a *cohortis I Brittonum* tagjainak címezett: *Daicovicium*, Dacia VII—VIII, 330 s köv. l., *Degrassi*, Epigraphica 1942. évf. 154—5; a két címzett angliai és belga származású, eszerint a *cohortis* megelőzőleg valószínűleg a birodalom nyugateurópai tartományaiban állomásozott; *Kerényi András* i. m. 47, 2278 és 2471 sz.; a 47 sz. a. *Ael. Firmus*, a *cohortis* centurio-ja lányának állított sírfelirat; *Wagner* i. m. 106, egyéb irodalommal; a zilahi volt *Astra*-gyűjteményben levő oltárkövet a *cohortis* testületileg *Apollo* istenségnek emelte: Közlemények . . . 1943. évf. 96, 68. j.

⁵⁴ Ezen *cohortis* nevére kell kiegészítenünk (T. XV—XVI. n. 228—231) azokat a bélyegeket (CHSIPS, CHSS, a P betű fejeére állítva és megfordítva, az utolsó S betű is megfordítva), amelyeket *Porolissum*-ból a zilahi volt *Astra*-féle, a zsbóbi Teleki-féle gyűjteményben, valamint az Erdélyi Nemzeti Múzeumban őrzött téglákon láthatunk, mégpedig a következő módon: C(o)H(ors)IP (*almyrenorum*)S (*agittariorum*), C(o)H(ors)S (I)S (*agittariorum*), ahol a P (*almyrenorum*)-szó bevésése kimaradt volna. A betűtípusok ugyanis hasonlóak. A Kr. u. III. században létezett egy ilyen nevű csapattest: n(umerus) Pal(myrenorum) Porol(issensis? . . . issensium) sag(ittariorum) c(ivium) R(omanorum). Közlemények . . . 1943. évf. 96, 71. j. Ha a *numerus*-szóra vonatkozik a *Porol* . . . -jelző, a *numerus*-t minden időben *Palmyra* vidékéről egészítették ki; ha értelmileg a *Palmyrenorum*-szóhoz tartozik, Porolissumban a palmyravidéki ujoncokból idővel egész palmyrai kolónia kialakulásával számolhatunk. Ehhez természetesen még inkább fel kell tételeznünk, hogy Porolissum-ban kezdettől fogva mindig létezett egy, palmyravidékiekből felállított és ujoncozott *cohortis* és ez a helyben letelepedett veteránuszokból és családtagjaikból fejlődött ki, miként p. o. Aquineum-ban is kialakult talán idővel egy különleges, lovas íjász (szír) zászlóalj fenntartásához elégséges szír kolónia. Azonban Duna-pentelén (Intercisa) is azt látjuk inkább igazoltan, hogy az idehozott szír lovas íjászok másod- és harmad-nemzedékeit már a legiókba sorozták be. Az ilyen különleges alakulatok kiegészítése tehát szükségszerűen a hazai területről történt vagy a veterán-telepnek civitas-szal nem bíró lakóiból. A most említett téglabélyegekkel kapcsolatban érdemes kitérnünk arra is, melyik csapattesthez tartozhatott *Hamasaesus*, a 120. évi katonai *diploma* (CIL XVI n. 68) palmyrai származású címzettje. *Daicovicium*, Anuarul Inst. de stud. clas. II., 1936, 71—75, tisztán a palmyrai származásból következtetett arra, hogy *Hamasaesus* a *numerus Palmyrenorum*-ban szolgált, tehát ez a nemzetiségi alakulat szerinte már *Hadrianus* óta Porolissum-ban állomásozott. *Daicovicium* ezen tévedésére már *Nesselhauf*, CIL XVI d. 68 és *Wagner*, i. m. 158, 581/a j., felhívták a figyelmet, mert *numerus*-tagok nem szerepelhettek diplomák címzettjei között; ők ugyanis a *civitas Romana*-t legfeljebb a szolgálati idő alatt kivételesen és testületileg kaphatták meg. Épp ezért *Nesselhauf* *Hamasaesus*-t, mint palmyrai származású embert, a *cohortis I Itur.*, I. *Thracum sagitt.* vagy a *I. Itur. sagitt.* csapattestek valamelyikéből elbocsátottnak gondolta. Szerintünk *Hamasaesus* a *cohortis I Palmyrenorum sagittariorum* kötelékében szolgált Porolissum-ban, ahol a szarmata jazig, lovas, íjász ellenségével szemben a megfelelő fegyver szembeállítását jelentette a szír puszták fiainak elhozatala. Ld. a dáciai nyugati határőrség általános jellegéhez: *Szilágyi János*, Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárából, 1943. évf., 97. A CHSS-téglabélyeg éppenséggel feloldható lenne a *cohortis I sagittariorum (milliaria)* és valami c(o)h(ors) (I)S (*urorum*) vagy S (*ugambrorum*) csapattest nevére is, de mi nem szívesen gondolunk ezekre, mert ezen eljárás erőltetett lenne. *Wagner* i. m. 182—6. *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. 4, 1941—3, 320, a CHSd2 téglabélyeget a következőképp olvassa: C(o)H(ors)S I (H)IS (*panorum*) vagy: C(o)H(ors)S I (*turaeorum*) S (*agittariorum*), ahol a fejeére állított P-betűt látja kurzív I számnak. A hívatkozott helyen (*Cagnat*, Cours d'épigraphie Latine 4, 1914, 8) azonban nincs ilyen fejeére állított P-szerű I-betű. Különben is egyedül a P-betű lenne kurzív jellegű, amikor a többi betű szabályos típusú?

Cohors II Britannica (milliaria civium Romanorum equitata), a II. század I. felében;⁵⁵

Cohors I Batavorum (milliaria pia fidelis), a II. század derekán és végén;⁵⁶

Cohors I Hispanorum (pia fidelis quingenaria), a II. század vége feléig;⁵⁷

Cohors V Lingonum, a II. század derekától a római uralom végéig;⁵⁸

Cohors VI Thracum equitata, a II. század II. felében;⁵⁹

N(umerus) PAL(myrenorum) POROL(issensium) sag(ittariorum) civium Romanorum, a Kr. u. III. század folyamán;⁶⁰

II. Átmenetileg fordultak meg:

A CH III téglabélyeg rövidítései mögött rejlő alakulat;^{60a}

⁵⁵ CIL III 8074, 11; 263—268. sz. típusok. Wagner i. m. 110; Torma, Arch. epigr. Mitt. III, 112.

⁵⁶ Ez a batáv *cohors* Kr. u. 139-ben még Pannoniában tartózkodott, azután vezényelheték Dáciába; CIL III 839 (*C. Campanius Vitalis* centurio sírköve, állítja a nagyatyja: Florius Virilis ex dec.), 841; Wagner i. m. 93—4, egyéb irodalommal.

⁵⁷ Ezen hiszpan alakulat emlékei: CIL III 8074, 18 (CIHIZP)TPSIB c, az általunk megtalált példány XIX. 291. kép); Torma i. h. szerint a *cohors II Tribocorum* és a *cohors II Hispanorum* egyesítésének a nyoma ez a téglabélyeg, ami lehetetlenség; Téglás, Klio XI., 1911, 505; ugyanezen *cohors* nevéet rejtik magukban a következő téglabélyegek: C I HIS)C, I. HISPP, a két P-betű fejére állított: 216—217. bélyeg típusok; Wagner i. m. 164—7 és 490. j.; más vélemény irodalmával.

⁵⁸ CIL III 7638 (a *coh. V Ling. Antoniniana* parancsnoka révén állít köemléket); CV. L téglabélyeg: XVI. 243. kép, az L-betű megfordított; Wagner i. m. 160; Dacia VII—VIII., 1941, 328: hódolat Philippus császárnak. *Daicovicu*, Dacia VII—VIII. 335, kiegészítése ezen *cohors* névűre alakilag lehetséges, de a román kartárs érthetetlenül téved, ha a 110. évi diploma lelőhelyén már ebben az évben táboroztatja a 17 felsorolt csapatost közül mindazt, amelyik valaha itt megfordult. Egyáltalán a diplomák lelőhelyével csak az elbocsátott katona alakulatát szabad kapcsolatba hozni a diploma kiadása idején!

⁵⁹ CIL III 8074, 24; Wagner i. m. 194; téglabélyegei: CO VI T (a két számjegy egybekapcsolva, ami nagy ritkaság, 238—9. típus), COH VI TRACV (240. típus).

⁶⁰ CIL III 837 (*Salmas Rami ex n. P.* és családja sírkövén); a zilahi volt Astra-egyesületi gyűjteményben két sírkőtörredék a következő csonka felirattá tehető össze: [. . .]VS. VET | . . . VL. XXXV. MIL | . . . ASSER. SIG | . . . X AN. XXXIV. AEL | . . . XVII. AVR. | . . . MIL. N. P. P. VIX | . . . SABINA. ET. AV. | . . . S. ACTARIVS . . . (?). Ligatúrában egybekapcsolva a következő betűk: a V és E, az A és N, az A és E, az A és B, valamint az E és T. A megmaradt betűk negybetűkben. Fontos számunkra, hogy ezen a nyilván több személynek [valamennyi katona: vet(eranus), sig(nifer) és mil(es)] készített sírfeliraton egy *Aur(elius)* nomen-t viselő MIL(es) N(umeri) P(almyrenorum) P(orolissensium) szerepel, akinek *Sabina* (a felesége?) és bajtársa, egy *actarius* (számvevő tiszt) állították a síremléket. A *vix(it) an(nos)* kifejezés és a praenomen-ek hiánya, az *Aur(elius)* és *Ael(ius)* családnevek talán a Kr. u. III. század első felére utálnak. *Daicovicu*, Dacia VII—VIII. 328—330, *Decius* császár nejeinek Kr. u. 251-ben állított hódoló oltárkövet ismertem, amelyet a N(umerus) PAL(myrenorum) SAG(ittariorum) C(ivium) R(omanorum) *Decianus dicatissimus* emelt. *Daicovicu* ezen *numerus* (vegyes, gyalogos vagy lovas, nemzetiségi, félbarbár alakulat) Hadrianus-kori őseinek valami *Palmyreni sagittarii* nevű irreguláris nemzeti alakulatot képez el. Kr. u. 251 után pedig ez a *numerus* szerinte egy hasonló nevű ala-ra és *cohors*-ra oszlott. Amikor az *ala* és *cohors* alakulatok a Kr. u. III. századra a barbárosodásban a *numerus*-ok színvonalára süllyedtek, valóban több *numerus*-t kereszteltek át *cohors*-szá vagy *ala*-vá: ld. p. o. Szilágyi János, Arch. Ért. 1942. évf. 180—1. Azonban egyetlen *numerus* létszámából nem telhetett egy *ala* és egy *cohors* alakulat átminősítésére és létesítésére. Csak az *ala Palmyrenorum Porolissensium* (egyetlen emléke: Dessau ILS 9472, 1h.: Thessalonice, ahová a palmyrai íjász alakulatot, már *ala*-minőségben, Dácia feladása után vihették) alakult ki *numerus*-unkból, hiszen a *cohors I Palmyrenorum Porolissensium*, amelynek szintén van feliratos köemléke (CIL III 908, Aur. Celsinianus mil. CHIP. P. szerepel ezen feliratban), a *cohors I Palmyrenorum sagittarium*-mal, *Porolissum* állandó (?) megszálló *cohors*-ával könnyen azonosítható. Ld. ezen kérdésekhez még: Wagner i. m. 56, 174, 212 és 79/a j., egyéb irodalmi helyekkel. Egyébként a *numerus Palmyrenorum Porolissensium*, eddigi ismereteink szerint, egyedül viselte a *numerus*-ok között a *civium Romanorum* kitüntető jelzőt, azaz a római polgárjoggal való egyetemleges kitüntetésben egyedül részesült azok között. Az említett *Palmy. Sag. Daicovicu*, An. Inst. de stud. Clas. 4, 1941—3, 320, állítása szerint egy még nem ismert diplomában szerepel és egy palmyrai görögnyelvű feliratban. (Palmyra = ma Tudmur, 215 km-re ÉK-re Damascus-tól.)

^{60a} A 208. és 218. sz. téglabélyeg típusok kiegészítése: C(ohors) H(ispanorum) III vagy még inkább... HI(spanorum) II; Közlemények . . . 1943. évf. 96. C(o)H(ors) III feloldást nem ajánlok, mert a népnév vagy legalább az illető népre jellegzetes más szó (p. o.: *sagittarium*-szó az íjász szírekre) nem hiányozhatik a nemzetiségi alakulatok megnevezéseiből. *Daicovicu*, i. m. 319, így olvasná ezt a téglabélyegyet: C(o)H(ors) I H(ispanorum). A Porolissum-i ásatás (1943) vezetői, Radnóti Aladár, Novák József és Pálffy Antal

Ala I Siliana (bis torquata bis armillata civium Romanorum), a III. század I. felében valamikor (?);⁶¹

[*Ala . . . ?*] *CONT (ariorum?*, az N betű megfordítva (?);⁶² mi nem ezt a nevet egészítjük ki ezen téglabélyegből;

Legio II adiutrix osztaga, a III. század 1. fele folyamán (?) egy ízben vagy pedig a II. század elején(?);⁶³

Legio VII Claudia (fidelis) (avagy a VII. *gemina*?) osztaga, a II. vagy a III. század valamelyik válságos helyzete vagy nagyobb, sürgős helyreállítási munkálatok alkalmával(?);⁶⁴

Legio XIII gemina osztaga, sürgős építkezési teendőkhöz súlyosabb háborús pusztítások idején.⁶⁵

Tihó.

A Szamos felé tartó Almás folyócska mentén Tihó községnél létesült a következő *castellum* Dácia I. védelmi vonalában. Az itt napfényrekerült téglák bélyegei⁶⁶ (CICY, CRCX, CIRCX, utóbbi kettőnél a második C betű megfordított) feloldása bizonytalan. A *c(ohors) I Cy(ranaica)*-ra vagy a *c(ohors) I Cy(pria)*-ra gondolhatunk talán elsősorban, illetőleg valami *C(ohors) I R(. . . ?) C(. . . ?) milliaria* nevű csapattestre.

A dáciai I. védelmi vonal az északi határon, a Szamosnál húzódott, ettől kissé északra. A *castellum*-ok itt az északról jövő folyócskák völgynyílásait zárták el. Nagybánya vidéke már nem volt római birodalmi birtok. Nagybányán a kereszttheyi bánya nem római eredetű.^{66a}

Alsókosály.

Az alsókosályi táborerődítmény egy részében már ásatás is folyt. Méretei: 165 × 165 m. Különleges érdekesség itt a 4·60—5·00 m távolságokban kiugró sarkantyú-támfalak. Az ásatás

tanuskodhatnak, hogy én csak az ép példányok előkerüléséig ajánlottam éppen ezt az olvasást, amely most már lehetetlenség.

⁶¹ CIL III 840 (az Arrunius-ok sírkövén); *Wagner* i. m. 69.

⁶² Ha egy mojrádi téglabélyeg (*CONT*, az N-betű megfordított) egy ilyen nevű *ala* nevének a töredékeként lenne felfogható; *Torma*, Arch. epigr. Mitt. III. 112; egyébként az *ala I Ulpia contariorum civium Romanorum* történetében nincs alkalom Porolissum-i táborozás feltételezésére; ld. ehhez: *Wagner* i. m. 30. Ezen téglabélyeg a *co(hors) VI T(hracum)* emléke: *CONT* (I és V ligatúra) (238. típus).

⁶³ CIL III 3336 (a *legio II adiutrix* fegyvertárörének Intercisa-ról ismeretes sírköve, aki *desideratus in Dacia*): 3556 (*S. Socissianus miles leg. II adi. armor. cust. et duplarius* aquincumi sírkövén, aki Porolissum-ból származott); a két felirat kora bizonytalan, de e szerint annyi bizonyos, hogy az aquincumi legió, legalább is egy osztaga, résztvett Porolissum körüli hadműveletekben, ahol veszteséget is szenvedett és helybeli ujonccal egészítette ki magát.

⁶⁴ CIL III 8071, 9; 47 sz. téglabélyegtípus. Más vélemény szerint a *leg(io) VII G(emina) f(elix)* munkája emlékei ezen téglabélyegek: Közlemények . . . 1943. évf. 97, 74. j. A *legio VII Claudia pia fidelis* nevére való kiegészítés ellen főképp az szól, hogy jelzőinek rövidítései között G. F. rövidítéspárosítás eddig nem ismeretes az irodalomban (P. W. R. E. *Legio* c. 1628—9 h.). Azonban . . . C P E rövidítésekkel téglabélyeg Bulgáriában is: *Danoff*, Öst. Jh. 31, 1939. Bbl. 118. Azonban az is meggondolandó, hogy a *P(ia) F(idelis)* jelzőpárból idők folyamán lekopott a használatban valamelyik; így az egyik csapattestnél (XI. *Claudia*-nál) csak a *F(idelis)*-jelző maradt meg (p. o. CIL III 12526—7, tegula), másutt csak a *P(ia)*-jelző (p. o. CIL III 878, 881, 902, 7694, 7741, 7764, 8066 tegula, 13.366; Bud. Rég. V. 10; a V. *Macedonica*-nál, illetőleg II. *adiutrix*-nél). A bélyegzőfaragó elhagyhatta akármelyiket, akár kifeledésből, akár, mert már nem volt a jelzőnek időszerűsége. A *LEG(io) VII G(emina) F(elix)* nevére való kiegészítés alakilag egészen természetes lenne, de ez a legió, különösen amióta Dácia római birodalmi birtok volt, saját provinciáján (*Hispania*, *Leon*) kívül nagyon ritkán szerepelt és legfeljebb a birodalom nyugati részeiben vagy Afrikában. (P. W. R. E. *Legio* c. 1635—8. hasábok.)

⁶⁵ CIL III 8064, 1, y, z.

⁶⁶ CIL III 8074, 4, 13 és p. 1377; *Wagner* i. m. 128. Tihón a *castellum* a Gredistye nevű dombon épült, méretei: 126 × 116 m: *Király*, Dacia I. k. (1893), 416.

^{66a} *Finály*, Arch. Ért. 24, 1904, 10—11.

ismertetője⁶⁷ szerint a földvédműves tábor átépítése kőfalú erődítménnyé csak a Kr. u. 3. század elején történt meg. Ez nyilvánvalóan túlzás a korhatározásban. Szerintünk ekkor már *kijavították* a táborhely falait, mert a *cohors II Britannica miliaria* téglabélyegei (267. típus), amely pedig résztvett az építés munkájában, a II. század első felére utaló jellegzetességeket mutatnak.

Különben a csak az első megépítésben segédkező II. ezres, brit *cohors* (önálló gyalogos zászlóalj) mellett jóval több, feliratos kő- és bélyeges téglahagyatékkal rendelkezik Alsókosályról a *cohors I Britannica (miliaria civium Romanorum equitata)*.

Ez a szintén ezres, a római polgárjog adományozásával kitüntetett, I. brit *cohors* állandó helyőrsége volt az alsókosályi castellum-nak és a körzetébe tartozó őrtornyoknak.⁶⁸

Alsóilosva.

Dácia északi határán a másik jelentős *castellum* Alsóilosvánál keresendő. Írásos emlékhagyatékának a túlnyomó része az *ala I Tungrorum Frontoniana* nevét említi meg,⁶⁹ tehát ezen önálló, lovas, nemzetiségi zászlóalj hosszabb időn át állomásozott ebben a határkörzetben. Mivel a 159. és 164. évi katonai elbocsátó bronzlapok szerint még *Dacia Porolissensis* tartományrész seregében volt nyilvántartva⁷⁰ — Alsóilosva pedig nem tartozhatott ebbe —, csak Kr. u. 164 után kerülhetett el Alsóilosva *castellum*-a és körzete őrtornyai őrségének ellátása végett Dacia északkeleti I. védelmi vonalára, ahol aztán a római uralom végéig állta a harcot a barbárság rohamaival szemben. A II. század derekán még Arcidava-nál táborozhatott, a tartomány átellenes végében, ahonnan talán közbeeső állomásokon át vezényelték a Szamos és az Ilosva folyócska találkozásához.

Esetleg ezen *ala* elődjeként építkezett az itteni *castellum* falain a *cohors II Britannica (miliaria civium Romanorum)* nevű csapattest, amint ezt bélyeges téglái⁷¹ tanúsítják. Válságos helyzetben, csak átmenetileg fordultak meg ezen a vidéken a *cohors V Lingonum* és a *numerus Palmyrenorum Porolissensium*.⁷² Talán a III. század I. felében.

Óvárhely.

Dácia északi határán az I. védelmi vonal — Alsóilosva elhagyása után — Besztercén túl tovább haladt kelet felé. Óvárhely^{72a} (1 : 200.000-es térképen: Várhegy, Burghallen) községnél ismét teljes zászlóaljnak való *castellum* maradványai várnak feltárára. Dácia ezen északkeleti táborerődítményét megszálló csapatalakulatok közül az emlékanyag eddigi állása szerint megnevezhetők a következők:

Cohors I Ubiorum vagy: [*V (indelicorum?)*], amely a II. század közepén hagyott itt hátra emlékeket;⁷³

⁶⁷ Panaitescu, Anuarul Com. Mon. Ist. II., 1929, p. 321—342 és 1930, 338—9; Wagner i. m. 105, 185. j., egyéb irodalommal.

⁶⁸ CIL III 821 (Iuppiter Fulg.-nak a CH PRIMA BRITANNICA-tól); 829; 7634 (a COH I BRITTA egyik tagjának a sírkövén); Wagner i. m. 105 és 184. j. Téglabélyegeit a 245, 247 és 251 típusok mutatják be.

⁶⁹ CIL III 786—9, 793, 795, 797—8 istenségeknek, illetőleg a császárnak állított oltárok (az utolsón a csapattest neve *Alexandriana*-jelzővel); 799—802, 804—811, 814 sírkövek feliratai (majdnem mind a III. század elejére, I. felére jellemző, *praenomen* nélküli nevekkkel); 8074, 4 = 1633, 1 téglabélyeg: AL FRONT (A és L, F és R, N és T egybekapcsolva), AL. F. Az alsóilosvai tábor helyőrségeit felsorolta: Király, Dacia I. (1893), 417—9 és II. (1894), 29 és 173. —

⁷⁰ CIL XVI 110; Klio 1937, 187. — Wagner i. m. 77—9.

⁷¹ CIL III 8074, 11.

⁷² Közös emlékü: CIL III 803 (Aurel. Justin. eques sírköve); Wagner, i. m. 212 és 79/a. j.

^{72a} Torma, A limes Dacicus felső része, Északdácia térképe. Bethlen-nél (Alsóilosvától délkeletre kb. 10 km-re) is láttak castellum-nyomokat: Finály, Arch. Anz. 1910, 390.

⁷³ CIL III 8074, 25 b (téglabélyeg: C. I V); Christescu, Istoria militara . . . 44; Wagner i. m. 196.

Ala I Illyricorum (eredetileg: *vexillatio equitum Illyricorum*, majd: *numerus equitum electorum ex Illyrico*, illetőleg *numerus Illyricorum*), a II. század vége felé és talán a III. század folyamán is.⁷⁴

Marosvécs.

Egyelőre úgy látszik, hogy a Borgói-hegység és a Kelemen-Havasok felől kevesebb támadásnak volt kitéve a dáciai római védőrendszer, mert erre felé jelentősebb *castellum* nyomait eddig még nem állapították meg. Azonban hihetetlen előttünk, hogy p. o. Déda körül, ahol a Maros a Kelemen és a Görgényi-Havasok közt kilép az alacsonyabb, belső erdélyi hegyvidékre, nem lett volna egy *cohors* vagy *ala* számára táborerődítmény. Mert a katonai írásos emlékek legkeletibb lelőhelyei Dáciában a Görgényi Havasok és a Hargita nyugati peremén húzzák meg itt az I. védelmi vonal, azaz a határ pontsorát.^{74a} Bár lehet, hogy Marosvécsnél (Déda előtt 15 km-rel) keresendő, tehát kissé nyugatabbra, ez a Marosvölgyet kelet felé elzáró *castellum*, ahol a várhelyi táborból már ismert *AL(a) N(ova?) ILYR(icorum)* építkezett (téglabélyege: CIL III 8074, 7; A és L egybekapcsolva). A vécsi és várhelyi őrségek e szerint közös parancsnokság alatt állottak.^{74b} Pozitív eredményt ebben az irányban a jövő kutatóiktól várunk. A jelek szerint a gyergyói és csiki medence már kívül esett Dácia legkülső védelmi vonalain keleti határa mentén. Kelet pusztái felől a gyergyói, csiki medencén és a Görgényi-Havasokon át irányulhatott a támadások főiránya Dácia szíve felé. Ezen a mintegy 45 km hosszú határszakaszon négy *castellum*, *cohors*-nak vagy *ala*-nak létesült táborerődítmény megállapítását végezte már el a régészeti kutatás (Mikháza, Sóvárád, Énlaka, Székelyudvarhely).

Mikháza—Sóvárád.

A Nyárad folyócska mellett, Nyáradremete közelében Mikházánál és az ettől nem messze fekvő Sóvárádnál (a Kisküküllő mentén, Szovátától délnyugatra két-három km-re) elhelyezett *castellum*ok, az itt napfényrekerült írásos emlékanyag szerint, talán közös parancsnokság alatt állottak, mert a csapattestek kőemlékei összekeverednek. Ezért mi is egyesítjük ezen két *castellum* helyőrségi listáját.

Mikháza és Sóvárád táborerődítményeiben és körzetük őrtornyaiban e szerint az alábbi csapattestek állomásoztak:

Cohors P(rima) ALP(inorum equitata), mint táborépítő, állandó helyőrség a római uralom végéig;⁷⁵

Az építkezésben és a kijavítási munkálatokban résztvettek, tehát csak átmenetileg fordultak meg ezen a vidéken:

⁷⁴ CIL III 8074, 6: ABLY (téglabélyeg) talán szintén ezen *ala* nevének elrontott alakja; Wagner i. m. 51—52.

^{74a} Buday, Erdély földjének római kora (A történeti Erdély, 1936, különnyomat), 7, szerint is Dacia keleti határát a Várhely—Marosvécs—Hévíz táborsor adja meg, de a tulajdonképeni határvonal ettől kissé keletebbre vonult árok és töltés alakjában (?). Mikházánál p. o. a Bekecsen húzódtott. Lattyák, Dolgozatok... 1917, 218—230 után Finály, Arch. Anz. 1925, 306, értesít, hogy a Görgényi havasokban 11 km hosszúságban limes-sánc és árok, valamint őrtornyok maradványait észlelték.

^{74b} Király, Dacia I. k. (1893), 419, Marosvécs táborát 160 m szélesnek becsülte. Ugyanő (421. o.) Görgényszentimrén (Vécstől délkeletre kb. 10 km-re), ahol mindenesetre várható is, állapított meg meg *castellum*-helyet.

⁷⁵ CIL III 8074, 8, d, b, c, e; 12.553 (a *cohors* az egyik Antoninus császárnak hódol); Daicovicu, Anuarul Inst. de stud. Clas. I., 1932, 2. r. 58—9; Wagner i. m. 83 és 25. j.; 257—260 sz. típusok. Téglás G., Arch. Közl. 19, 1895, 39, a Sóvárád körzetébe tartozó őrtornyok helyeit a belső *castellum*-sortól keletebbre, Felsősfalva és az Oroszhegy vonalában kereste, p. o. a korondi fennsíkon a Rókaluknál. A közelben, Siklódnál, a Szőlőbérc tetején tud (35. o.) négyszögű *castellum*-ról. Tibódnál is volt táborerődítmény szerinte, amely a Nagyküküllő völgye felé is örködött volna.

Ala (I) BOSPo(*ranorum*) *milliaria*⁷⁶ és a *Legio XIII ge(mina)* osztagai,⁷⁷ amint ezt bélyeges tégláik igazolják.

Énlaka—Székelyudvarhely.

A Mikháza-Sóvárád távolságnak (körülbelül 15 km) megfelelően Sóváradtól délkeletre, ismét ennyi távolságra, Énlaka községnél (a Gagy-patak mentén) állapítottak meg további castellumnyomokat. Az énlakai táborerődítmény állandó helyőrsége, valószínűleg a római uralom végéig, a *Cohors IIII Hispanorum (equitata)* nevű csapattest.⁷⁸

Énlakától tovább délkelet felé haladva újabb 15 km távolságra Székelyudvarhelynél keresendő a következő, teljes *cohors* számára megfelelő, nagyobb táborerődítmény, *castellum*. Állandó helyőrségét ma még nem nevezhetjük meg. Az építkezési és helyreállítási munkálataiban, az előkerült bélyeges téglák bizonyossága szerint, a *cohors I Britannica*⁷⁹ és a *cohors I Vbiorum*⁸⁰ nevű önálló gyalogos zászlóaljok osztoztak.

Homoródszentpál—Barót—Oltszem.

Dacia délkeleti sarkában, a háromszéki medencénél és a Barcaságnál a dáciai legkülső védelmi vonal meghúzása már nehézségekbe ütközik. Egyelőre, hiányos régészeti adataink és ismereteink alapján, csak azt látjuk, hogy Homoródszentpál és Barót, illetőleg Bereck, Kovászna,^{80a} Nagyborosnyó, Komolló, Barcarozsnyó a dáciai haderőbe tartozott csapattestek írásos emlékeinek a legkülső, legkeletibb lelőhelyei. A Bereck—Kovászna—Nagyborosnyó—Komolló—Rozsnyó-vonal magában véve világosan beszél ugyan: a Háromszéki Havasok belső, síkságmenti peremén vonult itt a dáciai határ (vagy egy különlegesen erősen biztosított barbaricumí út), de egyelőre semmi biztos támpontunk nincsen arra, hol, milyen irányból kötötte össze a háromszéki medence északi peremén az I. védelmi vonal a Hargita-i, illetőleg a Homoródszentpálnál és Barótnál levő limes-szakaszt a berecki *castellum* vidékével, a Baróti és Bodoki hegységeken keresztül. Talán Barót—Nagybacon—Málnásfürdő vonalában? Mert arra nem szívesen gondolunk, bár a lelőhelyek zavaros elhelyezkedésére ez is kellő magyarázat lenne, hogy a gyergyói és csiki medence mintájára a háromszéki és a brassói medence (Barcaság) is kívül esett volna *Dacia* és egyáltalán az *Imperium Romanum* határain. Ebben az esetben a rozsnyói, komollói, nagyborosnyói, kovásznai és berecki római írásos katonai emlékek és *burgus*-, illetőleg *castellum*-épületnyomok azon fontos utánpótlási útvonal őrállomásai lettek volna, amely *Dacia* tartományt az előretolt és feketetengerparti, krimi római támaszpontokkal összekötötte, a roxolánok és más, egyébként Rómától félfüggő viszonyban levő szabad törzsek

⁷⁶ Ld. 204 sz. típusunkat.

⁷⁷ CIL III 8064, I, w, x.

⁷⁸ CIL III 945—6, 6257, 7718 sz. oltárkö-feliratok; CIL III 8069 sz. helyes értelmezéséhez: *Wagner* i. m. 155; XV. tab. 221 sz. típus. Amint *Téglás G.* (i. m. 36 és 33) közli, az énlakai Vár nyugati lejtőjén a *castellum* méretei: 150×130 m, és innen hurcolták Szentmihályra azokat a téglákat és feliratos köveket, amelyek az itteni régi unitárius templom lebontásakor kerültek elő. Ugyanő (8—9. o.) az Oroszhegynél a Kápolna-dombon (18 km-re É-ra Székelyudvarhelytől) 8 m átm. kerek romról értesít és azt, szerintünk indokolatlanul, római őrhelynek mondja.

⁷⁹ Székely Nemzeti Múzeum lelt. A. 282. sz. típus. *Téglás G.* (i. m. 40—41) írja, hogy a Csonka-vár (reáliskola) őrzi a *castellum* körvonalait és hogy a baromvá:ártéren kiásatta a táborerődítmény fürdőjét (5. o.). Ugyanő (i. m. 17—18) Kápolnás-Oláhfaluban (Udvarhely és Csíkszereda közt felelőn) fürdős *castellum* (23×23 m) nyomait látta volna, de bizonyítékkal nem szolgál.

⁸⁰ CIL III 8074, 25: C. I. VB; *Wagner* i. m. 196. Azt azonban nem értjük, miért lett volna (*Wagner* szerint) a székelyudvarhelyi castellum-nak csak az a szerepe, hogy az *Olbia—Tyras—Porolissum—Certia*-utat biztosítsa. A keletdáciai limes-nek is egyik pontja ez a táborerődítmény.

^{80a} A kovásznai dáki vár elcsúszásához: *Székely Zoltán*, A komollói római erődített tábor 28 és 30.

közbeékelődött területén át.⁸¹ A dáciai legkülső, I. védelmi vonal pedig Homoródszentpálon és Baróton túl, az Olt-folyó völgyében haladt volna tovább, délnyugat, majd nyugat felé, végül déli irányban, végig követve a Dunába ömléséig ezen folyó vonulatát, amint a Persányi hegységet megkerülte. Amíg az ásótudomány határozottabb támpontokhoz nem segít bennünket, a Székelyföldön nem vonhatjuk meg *Dacia* délkeleti határvonalát biztosabban.⁸² A háromszéki és brassói medence ugyanis, mint az *Imperium Romanum* része, *W*-alak módjára ugranék ki *Dacia* tartomány testéből a *barbaricum*-ba, ami különösebben bizonyítandó volna, a római birodalom hadászati tudására való tekintettel. Egyelőre az említett két feltevés közt válogathatunk, amikor szerves összefüggést keresünk a háromszéki medencében és az Olt-folyó mentén megállapított római táborerődítmények és őrállomások között. Talán az erősi (Brassótól északra) római téglák (LEG XIII G, IV. 66 és 73. típusú bélyegekkkel) is segítenek a délkeleti dáciai határvonal megvonásában.

Homoródszentpál vidékén különben az a csapattest építkezett, amelynek a neve ezen téglabélyeg⁸³ rövidítései mögött rejlik: N M S. Kiegészítését találgatva a következő nevekre gondolunk: *numerus Maurorum sagittariorum* (?), *numerus militum sagittariorum* (?), illetőleg *numerus militum Surorum* (?). A kérdés eldöntéséhez egyéb támponttal nem rendelkezünk. Ezen a környéken található Oltszem (Sepsiszentgyörgytől északra, körülbelül 10 km-re), mellette Leánykavár, amely trapézalakú (50 × 55 m) földvár. Ez talán nem tisztán őskori multtal rendelkezik.^{83a}

Bereck.

A berecki *castellum* (Angustiae?) és vele együtt a mai Délkeleterdély tartományi hovatartozása körüli vitával⁸⁴ való foglalkozás ma már felesleges. *Dacia*-tartománynak volt a része, ha egyáltalán az ókori Római Birodalom határain belül esett. Falainak első megépítője⁸⁵ a *cohors I Bracaraugustanorum* nevű alakulat volt, amelyet a 134. évi katonai elbocsátó bronzlap⁸⁶ már *Moesia inferior* seregében tartott nyilván. Egyik praefectus⁸⁷-a a Kr. u. 129 óta *Dacia*-ban

⁸¹ Bizonyos, hogy már az őskortól használatos útvonal vezetett Komollónál, Berecknél el, az Ojtozi-szoroson át Galac, Ogyessza, Krim felé. A berecki *castellum* ezen útbiztosító szerepéhez: Wagner i. m. 98. A feketetengerparti római őrállomások őrségeit a keletmoesiaai hadsereg küldötte ki. A *cohors I Bracaraugustanorum* egyik tagjának a sírköve Chersonesos-ból ismeretes (Dessau ILS 9160). Ezen hagyományos, sáncoz római útvonalhoz: Arch. epigr. Mitt. IX., 1885, Taf. VI.

⁸² A Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy) római ásatásainak folytatásait ezen fontos kérdés eldöntése végett Székely Zoltántól várjuk.

⁸³ *Daicovicium*, *Dacia* VII—VIII., 1941, 320 ezt a kiegészítést ajánlotta: n(*umerus*) M(*aurorum*) S(. . .?); ugyanő arról tett említést, hogy ezen a helyen *C. Iul. Omucio* libertus Sol invictus-nak állítot) oltárkövet; ehhez ld.: Dolgozatok a m. kir. F. J. Tud. Arch. Int.-ből IV., 1928, 300, fényképpel. Téglás G. (Arch. Közl. 19, 1895, 26—27) Homoród—Karácsonyfalván (Homoródszentpáltól K-re) a Szilastető alacsony nyergén (Hagymásvár), 4 km-re a szentpáli *castellum*-tól, 18x18 m-es, „egy centuriónak való” földvár nyomait látta volna. Másutt (45. o.) bevallja, hogy komoly lelet nem volt. Karácsonyfalván még a Velence nevű határrészben észlelt (44. o.) *castellum*-ot, a közeli Homoródszentmártonnál pedig őrtornyot (41. o.). A homoródszentpáli leletekről ezen munkája 42—43. oldalain számol le. Ami Barót körzetét illeti, Olasztelek nevű határrészében látta Téglás G. (i. m. 45—46) egy „külső *castellum*” nyomait.

^{83a} László, Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiségtárából II., 1911, 178.

⁸⁴ Buday Árpáddal (Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiségtárából VII., 1916, 9. —) szemben, Fabricius, Ritterling és Jung nyomán, *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. II., 240—256 és 299—304, 1936, 253, egyéb irodalommal, véglegesen szögezhetette le, hogy Erdély délkeleti szöglete nem *Moesia inferior*-hoz tartozott, hanem *Dacia* része volt ez a terület, amíg az *Imperium Romanum* tartozéka volt. Wagner i. m. 99 szerint *Dacia* ezen délkeleti részébe a római megszállás első évtizedeiben a moesia sereg küldött ki őrségeket, ami természetesen tévedés.

⁸⁵ A *castellum* (a Várhegyen) méretei: 180 × 160 m. Részleteket ezen táborerődítményhez: Panaitescu, Acad. Roumaine Bull. de la Sect. Hist. de l'Academie Roumaine XV., 1929, 10—11, 76—7; Atti del 2° Congresso Nazionale di Studi Romani, 1931, 2—3 (Különnyomat.)

⁸⁶ CIL XVI 78.

⁸⁷ P. Ael. Marcianus: Dessau, ILS 2738.

időző *numerus Illyricorum* praepositus-a lett, tehát Kr. u. 129-ben távozott vissza a dáciai haderő kötelékéből *Moesia* tartományba.⁸⁸ Más csapattek is építkeztek a berecki táborerődítményben; bélyeges tégláik tanúsága szerint a következők:

Cohors IIII Hispanorum equitata, átmenetileg tartózkodott ezen a helyen;⁸⁹

Cohors I Hispanorum veterana, amely talán hosszabb időn át állomásozott a háromszéki római birodalmi határszakaszon;⁹⁰

Legio IIII Flavia egyik osztaga is megfordult itt, nyilván a *Marcus Aurelius*-korabeli hadjáratokkal kapcsolatosan.⁹¹

Nagyborosnyó.

A Bodzai-szorosból bevezető utat a Kárpátok belső peremén elzáró nagyborosnyói táborerődítményt, az itt előkerült téglá bélyege szerint,⁹² az egyik AL(a) PA(nnoniorum) nevű lovas zászlóalj építette.

Komolló.

A komollói katonai őrállomás építője a Bereckről már ismert *cohors I Hispanorum (veterana quingenaria)* lehetett.⁹³ Egy másik csapattek is hagyott itt maga után bélyeges téglá- emléket, amely később a javítási munkálatokat végezhetette és a Komolló-környéki egyéb őrtornyokban is elláthatta az állandó őrszolgálatot. A két csonkult téglabélyeg (XVIII t. 269, [C]ES?, ahol az E betű megfordított és kerekített lenne) azonban csak bizonytalan támpontot nyújt ezen alakulat neve meghatározásához. Mi az egyik [c(ohors)] E(turaeorum) — I(turaeorum helyett) — s(agittariorum) nevű csapattekre gondolunk, amely más, egyébként szintén bizonytalan nyomok⁹⁴ szerint a Kr. u. II. század folyamán *Dacia* tartományban tartózkodott.⁹⁵

⁸⁸ Berecki emlékei áttekintve: *Wagner* i. m. 98—9, egyéb irodalmi vonatkozásokkal; még: *Daicoviciu*, *Anuarul Com. Mon. Ist. II.*, 1930, 315; XVII. tab. 255—6 típusok. Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiség-tárából VII., 1916, 14/c és d.

⁸⁹ *Téglás*, *Klio* XI., 1911, 499; *Panaitescu*, *Atti II. Congresso studi Romani* 1931, I. 171; *Wagner* i. m. 155.

⁹⁰ XV. tab. 212—215 típusok; Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiség-tárából VII., 1916, 15/a és b képek; *CIL* III 8074, 17; *Wagner* i. m. 150 és 515. j., egyéb irodalommal.

⁹¹ *Téglás* i. h. Némely külföldi kartársaknál zavart okozott a *CIL* XVI 37. sz. katonai elbocsátó bronzlevél, amely Kr. u. 92-ből származik, a *classis Fl(avia) Moesiaca* ismeretlen tagjának van címezve és Berecken került napfényre. Mivel *Dacia* elfoglalásának az ideje kétségen kívül tudott (másképp évtizeddel később következett be), másrészt a dunai flottilla kikötői is messze vannak, ezen diplomából ezért semmit sem lehet következtetni arra, hogy mióta, mikor, meddig tartozott Bereck környéke *Dacia*-hoz vagy *Moesia*-hoz. A moesiai dunai hadinaszádoknak valóban nem lehetett állomáshelye ezen a helyen, az ellenséges dákságból Kr. u. (92—25 =) 67 körül sem ujoncozhattak a moesiai római dunai flottilla számára, tehát a berecki *diploma* háttérében csak *Moesia*-ból való telepítés, rokon költözködés rejlik vagy egyszerűen elvesztették azt ezen a helyen.

⁹² XIV. t. 194 típus. Más vélemények szerint az *ala I Palmyrenorum* vagy *Batavorum* nevére egészítendő ki.

⁹³ Bélyeges téglája az 1942. évi ásatás alkalmával került napfényre. A Komolló-i táborerődítmény részletes ismertetése: *Székely Zoltán*, A komollói erődített római tábor (1943). Említett téglabélyeg: *Székely* i. m. 27. l. 10. kép. Ezen táborerődítmény rendeltetéséhez: *Székely* i. m. 5 és 30. Kiugró, négyszögű tornyaival hasonló *castellum*-ról: *Székely* i. m. 27.

⁹⁴ *Wagner* i. m. 157; a szóbanforgó téglabélyeghez: *Székely* i. m. 9. l.

⁹⁵ *Daicoviciu*, *Dacia VII—VIII.*, 1941, 321, 6—7 m széles és 2 m magas, nem biztosan *limes*-sáncot látott Komollótól keletre, Réty és Bitá között, a Feketeviztől délre. *Székely Zoltántól* várjuk, hogy ezen — esetleg igen fontos — jelenségekre világosságot derítsen. *Székely Zoltán* (i. m. 10. l.) Réty és Mogyorós közt a sánc vonulatán római tégladarabokat talált, Mogyorósról pedig római agyag vízvezetéki csövek kerültek be a Székely Nemzeti Múzeumba. Az Óriás-nevű dombon mégsem állott *specula* (*Székely* i. m. 30).

Barcarozsnyó.

Barcarozsnyó táboráról eddig vajmi keveset tudunk. Méretei becslés alapján: 108×114 m, e szerint szintén nem teljes *cohors* vagy *ala* számára létesült.^{95a} *Severus Alexander* császár korában (222—235) a VI NO[...C]VMIDAVENSI[um...] nevű *cohors* védte falait.^{95b}

Olthévíz.

Olthévíznél és környete őrtornyaiban a következő csapattestek mutathatók ki a jelenlegi régészeti emlékek alapján:

Ala I Asturum, a II. század derekáig;⁹⁶

Legio XIII gemina csapatai egy alkalommal, *Hadrianus* idejében;⁹⁷

Cohors III Gallorum, a II. század folyamán hosszabb időn át, a 176—180 években biztosan jelen volt.⁹⁸

Kissink, Felek.

Kissinknél (Fogarastól nyugatra, körülbelül 10 km-re) és vidékén az alábbi két csapattest osztozott a *castellum* és a *burgus*-ok építésében és javításaiban:

Cohors II Flavia Bessorum, a II. század folyamán, talán *Marcus Aurelius*-ig;⁹⁹

Ala S(ilitiana?), ismeretlen időben.¹⁰⁰

A déldáciai legkülső védelmi vonal következő, jelentősebb állomását Feleknél látjuk, Nagyszebentől délkeletre, a Fogarasi-Havasok északi tövében. Itt a *cohors II Flavia Commagenorum* táborozását igazolja egy feliratos kőemlék.¹⁰¹

^{95a} *Téglás G.*, Ért. a történ. tud. köréből, XIX. 5. füzet. 3. o. —

^{95b} *Macrea*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. 4, 1941—3, 326, egy most talált kőemlék feliratában ezt a csapatnevet olvasta: coh(ors) VI no[va C]umidavensi[um Al]exandriana, amely eddig ismeretlen volt, és siet Rozsnyó helyére tenni, ennek alapján, a (Ptol. III. 8, 4-féle) *Komidava—Cumidava* nevű települést és megtenni a *Cumidavenses*-t — persze szerinte bennszülött dákok — ezen vidék lakóivá. Sajnos, a kérdést elmulasztja összdáciai keretben megítélni! Dáciában gyakori a népnévből és helynévből összetett nevű auxilianév. NO... rövidítés mögött is népnév (No[ricorum?]) rejlik szerintünk. Lehetetlen, hogy *Cumidava* lakosságából 6 *cohors*-ot állíthattak fel. Viszont igaz, hogy eddig csak 2 noriciumi *cohors*-ról tudunk. „Miciensium“, „Tibiscensium“ stb. példájára a *Cumidavensium* is csak illetőségi név, de nem népnév! (V. ö. p. o.: *ala Palm. Porol.*)

⁹⁶ CIL III 8074, téglabélyeg: ALA S, A T A; *Wagner* i. m. 1—11., egyéb irodalmi helyekkel. Olthévíz helyőrségeit felsorolta: *Király*, Dácia II. k. (1894), 30. *Patsch*, P. W.-R. E. *Comidava* c. 605—6. h. (Kiepert nyomán), szerint itt keresendő *Comidava*. Különben a táborerődítmény a falutól DNy-ra Szászgrával szemben fekszik. A mai Segesvár felé menő római útvonalon már több őrállomás helyét észlelték (*Király*, Dácia I. k. 423—4.). A hévízi *castellum* méretei: 185×185 m.

⁹⁷ CIL III 953 alapján *Kuzsinszky Bálint* i. m. 158 és *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. II., 1936, 240—256 és 299—304; ellenkező vélemény: *Buday*, Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiséggtárából VII., 1916, 12.

⁹⁸ *Daicovicium*, La Transylvanie... 41, 2. j., Dácia VII—VIII., 1941, 315—6 (Abb. 12), a *cohors*-tól *Marcus Aurelius*-nak és fiának a Kr. u. 177—180 években állított bazalt hódolati oltárkö; a CIL III 955 = 7721 sz. feliratban is helyesen olvastak coh(ors) III G(allorum)-nevet III. *Commagenorum* helyett (*Wagner* i. m. 126 és 138—9, egyéb irodalmi helyekkel); *Sex. Iul. Possessor* (Dessau ILS 1403, Sevilla) Dácia inferiorban az *ala I Hisp(anorum)*, *numerus Surorum sagittariorum* és a *cohors III Gallorum* parancsnokságát egyesítette egy ízben a kezében. E szerint ez az *ala* és ezen *numerus* is a déldáciai I. védelmi vonalon vagy az ú. n. II. vonalban, mögötte állomásozott.

⁹⁹ XVII. t. 254 típus: C II F B; *Wagner* i. m. 97, egyéb irodalmi helyekkel; a CIL III 8074, 12, c téglabélyegét *Wagner* i. m. 112 szintén helyesen származtatja a *cohors III Brittonum* helyett a *cohors II Flavia Bessorum*-tól.

¹⁰⁰ Ha a XIV. t. 197 sz. típusú téglabélyeg valóban Kissinkről került be a nagyszebeni Bruckental Múzeumba.

¹⁰¹ CIL III 1619. Felek-től DNy-ra, Nagytalmácsnál (a Szeben és a Zood összefolyásánál) is láttak tábornyomokat (*Király*, Dácia I. k., 425).

*Limes Alutanus.**Praetorium körzete.*

Az alsóoltmenti *limes* kelet felé, a roxolán föld felé fordult. Több *castellum* maradványait állapították meg az Olt mindkét partján.^{101a} A *Praetorium* nevű táborerődítményt (Rakovitza és Copaceni között) a *n(umerus) burg(ariorum) et vered(ariorum)* nevű bennszülött, lovas és szekeresosztagnak¹⁰² építette Kr. u. 138-ban és bővítette ki Kr. u. 140-ben. A római uralom végén is ez a csapattest, amely tisztán határóralakulat volt, s mint ilyen, a későrómai *limitanei* előfutára, látta el itt az őrszolgálatot. Valószínűleg *Pons Vetus* (Calneni, Verestoronny alatt alig 10 km-re), *Caput Stenarum* (Boitza) és az egész körzet őrtornyai védelme is ennek a gondja volt.

Az oltmenti védelmi vonal egyéb pontjain is főképp lovas, sőt a roxolánok lovas harcmodorának megfelelően lovas íjász (kisázsiai és afrikai) nemzetiségi csapattestekkel találkozunk. A világbirodalom kormányzata itt is tudatosan állította szembe az ellenség harcmodorának megfelelő fegyvernemeket vele, mint a nyugatdáciai és keletpannoniai *limes*-szakaszon.

Arutela—Castra Traiana—Acidava.

Arutela (Bivolari-nál) *castellum*-át és körzete őrtornyait *Traianus* császár idejében (+Kr. u. 117) a *cohors I Hispanorum (veterana quingenaria equitata)*, az I. hiszspán, lovasított, régebbi 500-as zászlóalj védte,¹⁰³ majd azután a római uralom végéig a *Suri sagittarii, numerus Surorum sagittariorum* nevű szír íjászalakulat állott itt¹⁰⁴ őrséget. Nyilván ezek őrködtek *Castra Traiana* (Gura-Vaii) falai között is.

Acidava (Slatina, Piatra—Jenusesti) *castellum*-ában az a commagenei íjász *cohors* táborozott, amelynek téglabélyegét¹⁰⁵ biztosan nem egészíthetjük ki.

Slaveni szakasza.

Slaveni-nél is jelentősebb *castellum*-ra¹⁰⁶ mutatnak az ott előkerült emlékek. Falaik megépítésében, kijavításaiban és őrzésében közreműködtek a következő csapattestek:

Ala I Hispanorum, a III. század első évtizedeiben biztosan;¹⁰⁷

N(umerus) S(urorum) sagittariorum, a III. század folyamán egy ízben;¹⁰⁸

Cohors I Flavia Commagenorum, a III. század folyamán valamikor;¹⁰⁹

Legio V Macedonica osztaga, szintén átmenetileg egy alkalommal.¹¹⁰

^{101a} A *Limes cis — Alutanus* áttekintése: *Vaschide*, Histoire de la conquête Romaine de la Dacie, 181: *Caput Stenarum*, *Pons Vetus*, *Praetorium*, *Arutela*, *Castra Traiana*, *Buridava*, *Pons Aluti*, *Rusidava*, *Acidava*, *Romula* (Slaveni, Islaz) a sorrend északról délre haladva.

¹⁰² *Tudor*, Buletinul Com. Mon. Ist. anul 33., 1940, 105—6; *Wagner* i. m. 204—5, egyéb irodalmi helyekkel; CIL III 13795—6.

¹⁰³ CIL III 12.602 (Val. Valerianus eq. lib. CHOR. T.HIS fogadalmi ajándéka); *Wagner* i. m. 150, egyéb emlékeivel.

¹⁰⁴ CIL III 12.601 (a *Suri sag.* a császárnak hódol, építve a táborban Kr. u. 137—8-ban); *Wagner* i. m. 214, egyéb irodalmi helyekkel.

¹⁰⁵ *Wagner*, i. m. 126 és 340. j. a *II. Commagenorum*-ra gondol, de az hihetetlen, amit ő feltételezett, hogy ez a messzi Micia-ból küldte volna ki ide őrségeit; *Christescu* ezért, *Istoria* . . . 185, a CIL III 8074, 14 sz. téglabélyegét a *cohors I Flavia Commagenorum* nevére oldotta fel.

¹⁰⁶ *Tudor* i. h.; *Wagner* i. m. 215, egyéb irodalmi helyekkel.

¹⁰⁷ CIL III 13.800: Kr. u. 205-ben az *ala* „a fundamentis“ megépítette kőfalú táborerődítményét (?); 14.216—7; *Tudor*, *Dacia* VII—VIII. 256, Fig. 7 (téglabélyeg: AH); *Wagner* i. m. 44—45.

¹⁰⁸ CIL III 14.216, 30—31 (téglabélyeg: NS); *Tocilescu*, *Monumente* . . . din Buciuresci, 356.

¹⁰⁹ CIL III 14.216, 26 (téglabélyeg: COH I FL COM); *Cantacuzène*, *Aegyptus* 9., 1928, 63 és 87-hez ld. *Wagner* i. m. 123.

¹¹⁰ CIL III 14. 216, 24 (téglabélyeg: L V M).

Pons Aluti és *Castra Traiani* közt Boroneasa-nál (Stolniceni-nél, az Olt mentén), még Slaveni-től északra, *Buridava* vagy *Boridava* nevű *castellum* és körzete őrsei közül ma még csak az alábbiak nevezhetők meg:

Cohors I Aurelia Brittonum, a III. század folyamán;¹¹¹

Cohors I Hispanorum veterana (quingenaria equitata) átmeneti megfordulása is kétséges, ami egyébként a II. század elején történt volna meg.¹¹²

Romula.

Romula (Resca községnél, Karakal közelében, az Olt mentén) nevű *castellum* körzetében, az előbbi két hely között, az eddig rendelkezésre álló emlékanyag alapján, a következő csapatok állomásoztak vagy fordultak meg:

Numerus Surorum sagittariorum, a II. és III. század folyamán is;¹¹³

Cohors II Commagenorum, átmenetileg, ismeretlen időben;¹¹⁴

Legio V Macedonica osztaga, a római uralom vége felé (?) működhetett közre a falak kijavításában;^{114a}

Legio XIII gemina részlegének jelenléte még nem eléggé bizonyított.¹¹⁵

Az Olt torkolatánál egy katonai elbocsátó bronzlap¹¹⁶ került napfényre. *Dacia inferior* seregéből a *vexillatio equitum Illyricorum*¹¹⁷ egyik tagját Kr. u. 129-ben bocsátották el ezzel a diplomával a szolgálatból. Egy katonai *diploma* lelőhelye vagy a címzett csapattestének a táborhelye (az elbocsátott veteránusz rendszerint régi bajtársai körében telepedett meg öreg napjaira), vagy az elbocsátott hadfinak a származási helye (ez esetben az öreg hadastyán mégis visszatért szülőföldjére rokonai közé), vagy állami telepítésnek a színhelye, végül esetleg csak elvesztés történt az illető ponton. A *vexillatio* elbocsátott tagja Sebastopolis-ból származott (Pontus, Krim-félsziget?), tehát nem a katona szülőföldjével azonos a lelőhely. Colonia-telepítésről sem lehet szó ezen a helyen. Az elvesztés feltételezése mindig csak a végső magyarázat lehet. Marad tehát észszerű feltevésnek az a gondolat, hogy a *vexillatio* Kr. u. 129 körül az Olt és Duna összefolyásának a vidékén működött.

A Dacia körüli barbaricum írásos katonai emlékei. A limes Valachicus.

Az eddig tárgyalt, dáciai legkülső, I. védelmi vonalon kívül, amely nagyjából természetesen a határvonallal volt azonos, a *Moesia* és *Dacia*, illetőleg *Pannonia* és *Dacia* tartományok közé ékelődött barbaricum területen is találtak már elszigetelten előforduló rómaikori írásos

¹¹¹ CIL III 14. 216, 25 (téglabélyeg: CORS M B); *Wagner* i. m. 108.

¹¹² *Wagner* i. m. 149, egyéb irodalmi helyekkel, tartja ezen erőltetett feltevést.

¹¹³ CIL III 8032 (Cl. Montanus imm ex N. SVR. SAG. pater és családja sírköve); 1633, 20 és 8074, 28 (téglabélyeg: NS); *Tocilescu* i. m. 356; *Rev. arch.* 1914, 120 = *Parvan*, *Arch. Anz.* 1913, 381—2. és *Abb.* 14. = *Wagner* i. m. 215) *Mithras*-hoz a *librari* és *actarius* praepositi numeri *Surorum sagittariorum*, ami arról tanuskodik, hogy a *numerus*-ok már a II. századbéli állapotukban (a II. század végére?) olyan szabatos szervezettel bírtak, amely nem jelentett alacsonyabb katonai rangot a *cohort*-ok és *ala*-k minőségénél, amint hogy utóbbiak is felértek kiképzésben és harci értékben a legiókkal. Csak a legénység jogi helyzetében, megbízhatóságában és műveltségében állottak fenn egy ideig különbségek!). CIL III 8031 sz.-hoz: *Brandis*, *P. W. R. E. Dacia* c. 1968; *Kerényi András* i. m. 203. l., 2368 sz. alatt, *Bull. Com. Mon. Ist.* 1935, 115 nyomán közölt felirattal *Philippus*-nak hódol a *numerus Surorum sagittariorum*.

¹¹⁴ CIL III 8074, 14, c; *Tocilescu* i. m. 349 (téglabélyeg: COH II COM); *Wagner* i. m. 126; csak a különítménye fordult meg itt.

^{114a} Ha a *Parvan*, *Arch. Anz.* 1913, 383, által közölt téglabélyeg (LEG V M SC Ro) lelőhelyadata nem téves. *Parvan* kiegészítése [leg(io) V M(acedonica) s(chola) c(ivium) Ro(manorum)], a végét illetőleg képtelenség. Vagy *S(ub) C(ura) Ro*(mani? vagy más *cognomen* birtokese) avagy pedig az utolsó két betű *Romula*, a helynév rövidítése. Mindkét lehetőségre sok példa akad.

¹¹⁵ CIL III 8034, *Ael. Candidinus tes. leg. XIII. g. filius* családi sírköve.

¹¹⁶ CIL XVI 75, címzettje *Eupator*.

¹¹⁷ Ezen *vexillatio*-hoz: *Wagner* i. m. 51—52.

katonai emlékeket,¹¹⁸ ahol a szarmata *Iazyges*, illetőleg *Roxolani* félig függő állapotban tartott törzsei tanyáztak. Itt előretolt, megfigyelő táborerődítmények és a tartományokat összekötő útvonalakat biztosító *mansio*-k (őrállomások) voltak megállapíthatók. Másutt is találhatók voltak ilyesmik, így p. o. közeli példák *Laugaricio* a *Quadus*-ok földjén, a magyar Felvidéken (a Vág felső völgyében) és Pusztagombos a jazigok birtokának északi, nem vitatott részén,¹¹⁹ Hatvan közelében. Amint már érintettük ezt a kérdést, a *Roxolanus*-ok földjén (a mai román síkság az Olttól keletre és a Dunától északra), az oltmenti limes-láncolattal párhuzamosan előretolt táborerődítmények épültek, amelyek egy második limes-vonalat képeztek a *limes Alutanus*-tól keletre (*limes Valachicus*), széles senkiföldjét, támadást és ellenséges pusztítást felfogó, késleltető sávot helyezve ezzel a biztosítandó tartományi terület elé. Frumoasa, Putineiu,^{119a} Sapata de Jos (Pitesti közelében), Câmpulung környékén halad át ezen előretolt, oltelőtti védővonal.¹²⁰ A *limes Alutanus* és a *limes Valachicus* között közbeesőleg is építettek összekötő, megfigyelő, utánpótlási utat biztosító őrállomásokat. Ezek közé kell sorolnunk a már ismert Radacinești-i (az Olttól keletre, mintegy 10 km-re, Ramnicul—Valcea-tól északra alig 20 km-re) *castellum*-ot. Ezt építették és kiküldött őrosztagokkal védelmét ellátták a szír fjászok.¹²¹

Az útbiztosító őrállomások közül megemlítjük a Valleni di Munte-nél, a Drajna de sus (Bukaresttől, Ploesti-től északra, a Kárpátok déli nyúlványainál) nevű községnél megállapított táborhelyet,¹²² amelynek építésében, kijavítási munkálataiban és őrzése ellátásában a moesiaai és dáciai sereg több csapatteste közreműködött.¹²³

A jazigok területén, a Bánátban, Fény községnél (Módos közelében, Temesvártól délnyugatra) lehetett hasonló, előretolt, megfigyelő, illetőleg útbiztosító, vagy esetleg hadjáratot

¹¹⁸ Ezen területeket tévesen sorolták Moesia-hoz; ld. ehhez részletesebben: *Alföldi András*, Századok 1940. évf. 163 és alulírottól: Közlemények . . . 1943. évf. 88. s. köv. 1.

¹¹⁹ *Szilágyi János*, Arch. Ért. 1941. évf. 60—61; Trencsényben fogadalmi felirat Kr. u. 179-ből: CIL III 13.439, *Eisner*, Slovensko v Praveku, LXV (fénykép). Az Aquincum—Zagyva—Tisza—Ulpianum—Resculum-utat vallja és a jazigok hűbéri viszonyát fejtegeti: *Klose*, Roms Klientel—Randstaaten am Rhein u. an der Donau (1934), 115—124. A *LEG(io) IIII F(lavia) F(elia)* dentai (Zsidovintól nyugatra, Versectől északra) bélyeges téglái is ugyanúgy ítélandók meg, valamint a fényiek (*Ortway* i. m. 56—7 és 10. j.) is. Temesvár újabkori házaiba is beépítettek számos, máshonnan elhurcolt római köemléket, amint hogy *Ortway* (i. m. 58—9 és 71) is bevallotta, hogy Temesvárott római falazatra nem találtak és egyáltalán a város földje szegény régi emlékekben. A marosmenti, Pannoniát és Daciát a jazig földön át összekötő útvonal örökhelyeinek emlékei: 124—127. jegyzetek. A markomann földön ismert római falmaradványok, erődnymok és katonai bélyeges téglákból, mivel szintén elszigetelt jelenségek, nem gondolhatott senki sem arra, hogy *Noricum*-hoz tartozott ez a terület. *Patsch*, Anz. d. Akad. d. Wiss. in Wien 1924, 203 és 1928, B. 208, 2. Abh. S. 20, Anm. 3 nyomán *Daicovicu* (La Transylvanie . . . 42) Dentához ép ezért kellő alap nélkül helyezi *Colonia Malvensis*-t. Ld. a 13a j.-t.

^{119a} A Putinei—Mehedinti-ben megállapított, kiugró négyszögű tornyokkal rendelkező *castellum* méreteiben is megegyezik a komollóival: *Székely Zoltán* i. m. 27; *Tudor*, Oltenia Romana, 235, 249.

¹²⁰ A két táborerődítmény-láncolat közti területsáv különböző szélességű. Északi és déli végén, amint az Alduna és a Kárpát gerince felé közeledik (ez így is volt várható), jobban kiszélesedik, messzebbre előreugranak a roxolán föld mélyébe a római őrállomások. Átlagos távolságra (38 km-re) fekszik p. o. a *limes Alutanus*-tól a Cotmeana partján a Sapata de Jos-i *castellum* (Pitesti-től délnyugatra 23 km-re). Lásd ehhez: *Christescu*, Dacia V—VI., 1938, 435.

¹²¹ *Hadrianus* idejében történt ezen őrállomás építése, amint ezt a CIL III 12.605 sz. feliratos emlék igazolja; *Wagner* i. m. 214.

¹²² A *Domaszewszkinél* (Arch. ep. Mitt. 13, 1890, 137, 47. j.) említett, Valleni di Munte-nél *Tocilescu*-tól látott bélyeges téglák lelőhelye ugyanis azonosnak látszik a Drajna de sus-i táborhellyel. Ezen katonai őrállomás rendeltetését, *Tocilescu*-val és *Téglás*-sal (Arch. epigr. Mitt. 14, 15; Klio XI., 1911, 499) szemben, helyesen látta már: *Wagner* i. m. 123, egyéb irodalmi és forráshelyek megemlékezésével. *Király*, Dacia I. k. (1893), 426, „a Kárpátok DK-i szorosait elzáró“ (?) egyéb táborhelyekül felsorolja még ezeket: Buzeu (Bodzai szorosnál, Brassótól DK-re), Campina (a Tömösi-hágónál, Brassótól D-re) stb.

¹²³ Építette *Traianus-Hadrianus* korában a *cohortis I Flavia Commagenorum*. Védte p. o. a *legio V Macedonica* kiküldött őrosztaga (CIL III 12.530, e). Építkeztek falain, bélyeges tégláik tanúsága szerint, a *leg(io) I Ital(ica)*, a *leg(io) XI Cl(audia)* és a *leg(io) V Mac(edonica)* gyalogdandárok is. *Téglás* i. h.

biztosító katonai őrállomás.¹²⁴ A *numerus Mauretanorum Tibiscensium* és a *cohors VIII Raetorum* hagytak itt hátra írásos emlékeket.¹²⁵ Az Apulum-ból (Gyulafehérvár) a Maros völgyében Pannonia felé vezető útvonalnak biztosító őrállomásai voltak p. o. Szegednél, Németcsanádnál,¹²⁶ Újaradnál, Lippánál (?), Bulesnál.¹²⁷

A dáciai táborerődítmény-rendszer belső hálózata.

Az erdélyi hegyes-völgyes vidék, az egykori rómaiakori *Dacia* belsejében több vonalban felsorakozó táborerődítmények és katonai őrállomások szerepét és rendeltetését különbözőképp ítélni lehet. Az tény, hogy a *castellum*-ok, *mansio*-k és *castrum*-ok valóságos hálózatát, több sorát állapíthatjuk meg, akár mert mélységben tagozódott *castellum*-övekről van szó,¹²⁸ vagy pedig egyszerűen az útvonalak belső biztosítását ellátó őrállomások voltak ezek, illetőleg a tartalékerőket magában foglaló, fő támaszpontokat jelentő legiótáborhelyeket összekötő és a felvonuló utakat ellenőrző *castellum*-rendszerrel van dolgunk *Dacia*-ban. Érzésünk az, hogy a két szempontot egyaránt szolgálhatta a dáciai táborerődítmény-őrállomás-hálózat, amelynek sorait végtére is a folyóvölgyekben, a határhegyláncok belső tövében, a hegységek átjáróinál és az útvonalakon létesítették.

Az aldunai vízi út őrállomásai.

Az aldunai út hadászatilag igen fontos lehetett. Pannoniából és a birodalom egyéb nyugateurópai tartományaiból itt vonulhattak le Keletmoesiába (Moesia inferior) és a kisázsiai harcerekre vezényelt csapatok. A világbirodalom keleti részeiből viszont ezen az úton siettek a kisázsiai és keletbalkáni seregtettek a középdunai és rajnai helyőrségek megsegítésére, amikor a germán népek lökései különösen erősek lettek. Az Alduna dáciai balpartján levő *castellum*-ok azonban (*Sucidava* Celei helyén, *Drobeta* Turnu Severin-nél, *Dierna* Orsovánál, Ómoldovánál, Szerbpozsezsénánál, Palánkánál) nemcsak *Dacia* tartomány és *Moesia* provincia határán menő út biztosító, katonai őrállomásainak tekintendők, hanem addig, amíg a dákok földje nem tartozott a birodalomba, illetőleg amikor már, mint az új hódító germánok területe, elszakadt az ókori kultúrbirodalom testétől, a moesiai jobbparti *limes*-vonal túlparti hídfő- és megfigyelő erősségeiként szerepeltek a dákok, majd a germán ellenséggel szemben. Ezen szerep-

¹²⁴ Szilágyi János, Közlemények ... 1943. évf. 89.

¹²⁵ CIL III 8004, 12. 595; Wagner i. m. 210, mint a tibiscumi mór alakulat emlékei; XVI. tab. 236 típus, mint a *cohors VIII Raetorum* bélyeges téglája. A két feliratnál a csapatnév olvasása bizonytalan, a lelőhely is. Helybeliek mesélték a CIL munkatársának, hol került elő a CIL III 12.595. A CIL ezt az olvasást ajánlotta: *Aurel. Faustu[s d(ecurio)]? mu[n](icipii) Tib(isci) ...* CIL III 8004-nél: *Aurel. Faustus n. Tib. vet ...* A N(umerus) M(aurorum) ... olvasás mellett és a N(umerus) M(ilitum) ... kiegészítés ellen legutóbb: *Daicovicium*, An. Inst. de Stud. Clas. 4, 1941—3, 319.

¹²⁶ Nagyszentmiklósnál (a Marostól délre körülbelül 5 km-re, Németcsanádtól délkeletre) a *legio XIII gemina* kürtöse sírköve került elő: Ortway i. m. 113. Németcsanádnál a *legio XIII gemina* téglabélyegei: CIL III 8064, 1, b, c; 8065, 20, e; a szegedi leletekhez: Közlemények ... 1943. évf. 89 és 13. j., továbbá: Klose, Roms Klientel—Randstaaten (1934), 121, 244. j.: az IMP-téglabélyegek Pius császár korából származnak. Patsch, Sitzungsber. d. Akad. d. Wiss. in Wien 1925, 198, szerint *Parthiscum* Szeged helyére teendő (?), Alföldi Andrásra (Gli Studi Rom. nel Mondo II. 281) hivatkozva, *Daicovicium*, An. Inst. de Stud. Clas. 4, 1941—3, 318, vámközpontot tételez fel Szegeden, ami túlzás, noha többirányú víziút, a Pannoniába tovább vivő és másirányú, jazig kereskedői útesapások találkoztak itt, de *Dacia* határa messze volt innen. Az ókori világbirodalom természetesen itt is gondoskodott kereskedői védelméről. *Daicovicium* (i. h.) azt sem érti, hogy vezethetett (szerintem) út a Maroson, ha ennek balpartja nem volt végig *Dacia*? Nos, úgy, amint Szegeden túl Ny-felé a jazig földön át, vagy amint *Porolissum* és *Aquincum* közt. Azonban érdekesebb — ha nem tévedés —, hogy Németcsanádon SISC-bélyegű téglá is került elő (*Daicovicium* i. h.)

¹²⁷ CIL III 8064, 1, a (téglabélyeg: LEG XIII G); Ortway i. m. 113; Újaradnál bélyeges (LVM) téglá: Ortway i. m. 59; a lippai leletekhez: Ortway i. m. 60, egyéb irodalmi utalásokkal.

¹²⁸ Kuzsinszky i. h.

változás figyelembevételé fontos lehet az Alduna balpartján napfényre került katonai leletanyag keletkezési idejének a megállapításához. Ennek megfelelően a dáciai aldunai balpart helyőrségei részint *Moesia*, részint *Dacia* seregéhez számítandók, a szerint, hogy *Dacia Traiana* fennállásának az idejéről van-e szó, vagy pedig létezése előtti vagy utáni állapotról.

Sucidava.

A dáciai aldunai balparti táborerődítmények közül feltétlenül *Sucidava* (Celei, Kisoláhország) szerepe volt a legsúlyosabb. Az oltmenti limes és a keletmoesiai aldunai határvédelmi vonal sarokpontjában feküdt.¹²⁹ Együttal *Oescus* ellenerődje. Helyőrségéből az alábbi csapat-testeket nevezhetjük meg az eddig ismert írásos emlékek alapján:

[*Legio V Macedonica* egyik zászlóalja (III. cohors?), mint a táborerődítmény egyik építője, a legió moesiai, illetőleg *Dacia ripensis*-i tartózkodása idejében;¹³⁰]

2. kép.

Cohors III Brittonum, a Kr. u. II. század első felében;¹³¹

Ala M(...?), ismeretlen időkből;¹³²

Ala P(*rima*...?), a II. század II. felében (?);¹³³

Cohors I Sagittariorum, ismeretlen időben;¹³⁴

C(*ohors*) (*I*) *A*(*lpinorum*?) [*A*(*frorum*)?] *D*(...? *quingenaria*?), ismeretlen alkalommal.¹³⁵

¹²⁹ *Sucidava*-hoz részletesebben: *Tudor*, *Dacia V—VI.*, 1938, 387. — 412. — és *Dacia VII—VIII.*, 1941, 359. —; *Wagner* i. m. 112, 241. j.

¹³⁰ CIL III 8066, b, c (téglabélyeg: L. V. M, LVMC); CIL III 14492 (*Philippus signifer* sírköve a II. század első éveiből); *Tocilescu*, *Monumenteale epigrafice si sculpturali ale Muselui National de antichitati din Bucuresti*, 331, 335; *Dacia V—VI.*, 1938, 412—416, Fig. 16 [téglabélyegek: LVMOES (ci), LVMVAR, LVMO, LVMSCR, a betűk olykor visszafelé haladók]; *Tocilescu* i. m. 334; *Dacia VII—VIII.*, 1941, 377., Fig. 11, c (téglabélyeg: LVMCORSIII), amelyet *Tudor* így olvas: *L*(*egio*) *V* *M*(*acedonica*) *CO*(*ho*)*RS* *III*; viszont a CIL III 8066 és 8067 hasonló bélyeget a következőképp egészített ki: *L*(*egio*) *V* *M*(*acedonica*) *CO*(*neli*) *S*(*ecundi*). *Parvan*, *Arch. Anz.* 1913, 390 és Abb. 19, a, egy ilyen téglabélyeget (ΠΖΑΟ) a coh(ors) III Brit(tonum) munkájának tartott, ami felületes tévedés. *Tudor* szerint ezen téglabélyeg kora: a III—IV. század fordulójá körüli idők. A vidini múzeumban ilyen téglabélyeg található: PRLVMOES (V és M *ligatura*), olvasása: PR(aedium) L(egionis) V M(acedonicae) OES(cense?).

¹³¹ CIL III 8074, 12, a (téglabélyeg: COH BRIT); *Tudor*, *Dacia V—VI.*, 1938, 412—416 (téglabélyegek: COS III, COH. III BRIT).

¹³² Az ilyen *sucidavai* téglabélyegek: ALM (visszafelé haladó betűkkel: 2. kép) kiegészítése *Tudor*, i. m. 379, szerint vagy *AL*(*a*) *M*(*aurorum*) vagy *AL*(*a*) *M*(*illiaria*). Utóbbi csapattest a zutori táborból már ismeretes. *Tudor* szerint a téglabélyeg kora a Kr. u. IV. század. Az ő véleménye szerint így oldandó fel: *A*(*uxi*) *L*(*ium*) *M*(*ariensium*), amilyen nevű alakulat akkor *Sucidava*-val szemben *Oescus* falai közt állomásozott (Fig. 11, a).

¹³³ *Tudor*-ral szemben katonai csapattest téglabélyege szerintünk a következő *sucidavai* téglabélyeg: AP, PA (*Dacia VII—VIII.*, 379, Fig. 11, m, n), ahol az A-betűben *ligatúrával* még egy l-betű is benne rejlik.

¹³⁴ Ezen téglabélyeg: C. T. Z. alapján, amelyet *Tudorral* szemben, aki szerint (*Dacia V—VI.*, Fig. 17) egy magántéglauzem három neve rejlik ezen betűk mögött, mi ezen *cohors* névére egészített ki.

¹³⁵ Egy téglabélyeg (C A D, visszafelé haladó betűkkel, *Dacia VII—VIII.*, 1941, 376—379, Fig. 11, h) szerintünk a következőképp olvasandó: C(*ohors*) (I) A(*lpinorum*) D = (*quingenaria*), ha ugyan nem a c(*ohors*) A(*frorum*) emléke. Ezen *cohors*hoz: CIL VI 3529, *Wagner* i. m. 80.

A *legio X gemina* téglaszállítmányokkal támogathatta az itteni javítási munkálatokat, ha nem sajtóhibával állunk szemben az irodalomban ismert téglabélyege esetében;¹³⁶

Numerus Surorum.^{136a}

Drobeta.

Drobeta (Turnu-Severin) katonai jelentősége nyilvánvaló. A moesiai és dáciai dunapartokat összekötő kőhid biztosítását végezte az itteni *castellum*. Számos csapattest megfordult ezen a helyen, de egy részük csak a hid építésében vett részt (Kr. u. 103–5), amely idő alatt továbbra is a kiküldő *provincia* haderejében tartották nyilván. *Dacia* tartomány megszerzése előtti és feladása utáni időben a moesiai megszálló sereg hídfő- és előretolt megfigyelő őrállomásaként szerepel *Drobeta*, ahová a túlsó part moesiai helyőrsége küldött ki őrosztagokat.

Egyébként a drobetai kőhid építésében a következő csapattestek, illetőleg osztagaik vettek részt: a *I. Antiochensium*, a *I. Cretum*, a *II. Hispanorum*, *I. sag(ittariorum?)* és a *III. Brittonum* cohors-ok, a *IV. Flavia*, a *V. Macedonica*, a *VII. Claudia* és a *XIII. gemina* legiók.¹³⁷ Ez a csapatösszevonás azonban még nem tartozik *Dacia* katonai közmunkaszolgálatának a történetébe. A kőhid és a drobetai táborfal javítási munkálataiban, valamint azok őrzésében azonban később is közreműködtek a moesiai legiók kivezényelt egységei.¹³⁸

A drobetai táborerődítmény és körzete erődjeinek állandó helyőrségét különben, amíg *Dacia* tartomány keretébe tartozott, az alábbi csapattestek képezték:

Esetleg a *cohors I. Cretum*, *Traianus* uralkodásának a végéig¹³⁹ (Kr. u. 117);

Cohors III. Campestris, a II. század derekáig;¹⁴⁰

Cohors I sagittariorum, mint az előbbi utódja, a római uralom végéig¹⁴¹ (III. század dereka).

Orsova — Pozsezséna.

Orsovánál^{141a} (a Cserna torkolata, Dierna vagy Tsierna az ókori neve) a katonai őrállomás falait, mint *Moesia* egyik hídfőállását, a moesiai *cohors I Brittonum* (milliaria) építette meg;¹⁴²

¹³⁶ *Tudor* i. m. Fig. 11, e (téglabélyeg: EG X G). Viszont a miciai *cohors II Commagenorum* különítményének a suicidavai táborozását nem bizonyítja egy *centurio*-né csonka feliratú sírköve (Anuarul Ist. Stud. Clas. II., 1933–35., 190–191 = *Wagner* i. m. 126 = *Kerényi András* i. m. 602, 54. l.).

^{136a} Téglabélyeg (NS) Celei-ről: *Tocilescu* i. m. 356.

¹³⁷ *Decei*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. 1928–32, 164; *Téglás*, *Klio* XI., 1911, 507; *Daicovicu*, *La Transylvanie* . . . 39; *Wagner* i. m. 87 és 58/a j. 112, 127, egyéb irodalmi helyekkel; ezen hídepítő alakulatok téglabélyegei: CIL III ad n. 1703, 2 p. 2318 (H T CRE); 8066, a (L. V. M.); 8074, 12, ad c (coh. III. Brit); 14216, 24 (L. V. M.); *Tocilescu* i. m. 102. o. 2. j. és 319, 331, 337, 345, 347, 352; *Ortway*, Temes vármegye . . . története II., 1914, 30, 32 és 1. j.

¹³⁸ CIL III 8072 (téglabélyeg: LEG T ITAL); 14216, 5 (veteránusz sírköve a V. *Macedonica*-ból, a II. század elejéről); 14216, 9 (*M. Val. Longinus* med. leg. VII. Cl. és családja sírköve); 14484 (*Iul. Stratus* centurio leg. IIII. Fl. nejeinek sírkövet állított).

¹³⁹ *Wagner* i. m. 127.

¹⁴⁰ *Wagner* i. m. 116; CIL III 14216, 8 (sírkő); 14216, 10 (*P. Ael. Papirianus* centurio coh. III Cam. feleségének állít sírkövet).

¹⁴¹ C L III 1583 (családi sírkő, megnevezve p. o. *Aur. Iulius* mil. CHOR. I. SAG. immag.); 6279 (*Mars Gradivus*-nak a coh. T. sagitt. milliaria Gordiana teljesíti fogadalmát); 8074, 23 p. 2318 (téglabélyeg: COH I SAGA); *Tudor*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. II., 1936, 184, 3, Fig. 2 és 293 (téglabélyeg: . . . H I SAG. M); *Wagner* i. m. 182. Az *ala Claudia* (nova miscellanea) és a *cohors V Gallorum* kebeléből egy-egy veteránusz sírkövét (CIL III 14216, 7 és 4) találtak *Drobeta*-ban, amelyek nem jelentenek elégséges bizonyítékot ezen moesiai alakulatoknál drobetai táborozás feltételezéséhez.

^{141a} *Vass* (Erdély a rómaiak alatt, térképe, 1863), *Domaszewski* (Arch. epigr. Mitt. 13, 142), *Brandis* (P. W. — R. E. *Dacia* c. 1970), *Vaschide* (i. m. térképe) és *Finály* (Atlasz . . . 1924) szerint *Dacia* nyugati határa (tévesen) Orsovánál indult volna ki az Al-Dunától. Orsova és környéke leleteit áttekintette: *Mihalik*, M. K. É. 2, 1908, 8. — *Király*, *Dacia* I. k. 398 és 404 szerint az orsovai táborerődítmény (65 × 54 m) a Gradiska-patak torkolatánál, a D. G. T. épületei helyén keresendő. Egyébként vámállomás is: CIL III 1568.

¹⁴² CIL III 8074, 10 [téglabélyeg: CoH T BR (x)]; *Wagner* i. m. 106.

az apulumi legió (*XIII. gemina*) javította ki azokat,¹⁴³ végül utóljára a *legio IIII Flavia* hozta rendbe a IV. század folyamán, mint *Dacia ripensis* egyik végvárát.¹⁴⁴

Ómoldava (az Alduna balpartján, Golubac felett körülbelül 10 km-re) körzetében az őrállomások építését, javítását és őrzését az a két csapattest végezte, amelyekről itt bélyeges téglák ismeretesek. A *cohors III Delmatarum equitata (civium Romanorum pia fidelis)* neve¹⁴⁵ biztosan kiolvasható, a *numerus C (...?) R(...?)* alakulaté egyelőre bizonytalan.¹⁴⁶

Palánka és Moldava közt Szerbpozsezsénánál (Felsőpozsgás, Krassó-Szörény vm.) szintén a moesiai aldunai jobbparti táborerődítmény-láncolat túlparti hídfőállásaként létesült egy katonai őrállomás, a moesiai csapattestek munkája révén.¹⁴⁷ A dáciai haderőbe tartozó helyőrséget a régészeti emlékek eddigi állása alapján ma még nem nevezhetjük meg.

A dáciai II. (tartalék) védelmi vonal.

A nyugatdáciai I. védelmi vonalat a katonai csapattestek írásos emlékei legnyugatibb lelőhelyein át húztuk meg. Ezen nyugati legkülső védelmi vonal mögött, jelenlegi ismereteink szerint, nagyjában a Cserna—Mehadica—Temes—Bisztra—Maros—Aranyos—Turipatak—Nádas—Almás völgyút vágásai irányaiban jelölhetünk meg egy II. katonai őrállomás-vonalat. Ez az I. vonal mögött 5—6 km távolságokra halad. A 30 km-nél nagyobb távolságokat némely esetben a közbeeső hegyvidék-rengeteg magyarázza meg (p. o. Mehádia—Varadia közt 65, Zsuppa—Zsidovin közt mintegy 45, *Apulum*—Abrudbánya közt körülbelül 55 km. távolságokat mértünk le). Mivel ezen a belső védelmi vonalon találjuk a két legióstáborhelyet is (*Apulum*—Gyulafehérvár és *Potaissa*—Torda), világos, hogy ez a vonal a tartalékerők elhelyezésére és felvonultatására is szolgált, a mellett, hogy a természeti akadályok közepette a tartomány belsejében a legkülső védelmi vonal mögött az első könnyebb közlekedési vonallal azonos, észak-déli, illetőleg, ahol a határ is megtört, kelet-nyugati irányban.

Ad Mediam.

Ad Mediam (Mehádia, Orsovától északra 23 km-re) *castellum*-ban és körzetében az alábbi csapattestek, illetőleg legióosztatok hagyták hátra építkezésük és hadmozdulatuk emlékeit:

Legio IIII Flavia felix osztaga, nyilvánvalóan mint első megépítő a II. század első éveiben;¹⁴⁸

Legio V Macedonica részei, egy alkalommal a falak kijavításánál segédkezettek;¹⁴⁹

Legio VII Claudia kötelékei Moesia-ból jöhettek fel egy ízben hasonló célból;¹⁵⁰

¹⁴³ CIL III 8064, 1, o (téglabélyeg: LEG XIII GEM).

¹⁴⁴ Ritterling, P. W. R. E. *Legio c. 1546* (téglabélyeg: LEGIIIFLIER). A téglabélyeg végén a helynév (IERna) megadása is késő római kori jellegzetesség. Későőkori helyőrségéhez ld.: *Vulic* i. m. 14.

¹⁴⁵ CIL III 8074, 15: COH III DEL (O és H ligatura); *Ortway* i. m. 76. o. és 4. j.

¹⁴⁶ CIL III 8074, 29, b: N C. R (visszafelé haladó betűkkel); *Ortway* i. h.: téglabélyeg (REN). *Király*, Dacia I. k. 397, ezt a téglabélyeget így egészítette ki: n(umerus) c(ivium) R(omanorum), ami nem lehetséges. Szerinte Új-Moldova mellett Bosnyáknál is volt *castellum*.

¹⁴⁷ *Legio IIII Flavia felix* bélyeges téglái: CIL III 8070, d (LEG IIII FF), *Ortway* i. m. 117—8; a *legio VII Claudia*-tól: CIL III 8071, e (LEG VII CL), *Ortway* i. m. 76; a *cohors V Gallorum*-tól: CIL III 12632 (COH V GA . . .), *Ortway* i. m. 76 (CoH V G); *Rev. Arch.* 1931, n. 125 = *Kerényi András* i. m. 1138 (98. l.) = *Wagner* i. m. 140—141 (*Q. Petil. Novatus*-tól állított oltárkö *Iuppiter Dolichenus*-nak); a CIL III 14496, 2 sz. a. közölt téglabélyeget (C I 8 C I C, a *Corpus* kiadója szerint: „tegula privata“) mi a *C(ohors) I (milliaria) CI(li)C(um)* nevére egészítjük ki, amely századokon át *Moesia* tartományban (a környéken) működött és táborozott; *Ortway* i. m. 76. o. és 3. j. *Király* (i. m. 396) „meséli“, hogy Pozsezséna mellett a Duna partján a *castellum* „16 m széles (!) és 8 m magas (!) falai még most is állanak“.

¹⁴⁸ Téglabélyegei: CIL III 1631, 8070, a (LEG IIII FF); *Ortway* i. m. 117—8. *Király* (i. m. 405) szerint a 40 × 25 m-es *Ad Mediam* a Bela-Reka és az Obersia összefolyásánál épült. Helyőrségét is felsorolta (*Dacia* II. k. 22). Herkules-fürdő emlékeit áttekintette: *Mihalik*, M. K. É. 4, 1910, 154—159.

¹⁴⁹ Téglabélyegei: CIL III 1630, k (LEG. V. M).

¹⁵⁰ Téglabélyegei: CIL III 8071, b (LEG VII CL).

Legio XIII gemina centuriái Apulum-ból szintén súlyosabb alkalommal kerülhettek el egyszer a Mehadica völgyébe;¹⁵¹

Cohors I Ubiorum, ismeretlen időben, valamely háború kapcsán fordulhatott meg itt;¹⁵²
A dáciai hadsereg együttes különítménye (?), valamikor Dácia kettéosztása után;¹⁵³

Cohors III Delmatarum (milliaria) equitata (civium Romanorum pia fidelis), amely hosszabb időn át táborozott ezen a környéken, a III. század folyamán minden esetre.¹⁵⁴

Domásnya (Mehádia és Karánsebes között, előbbtől északra 20 km-re) egy katonai elbocsátó bronzlevél¹⁵⁵ lelelőhelye, amelyet *Luonercus*-nak, a *cohors I Ulpia Brittonum* kiszolgált katonájának címeztek. Mivel emberünk *Britto* származású, ezért nem szülőföldjére ment vissza öreg napjaira, amikor a mai Domásnya-i vidéken letelepedett, hanem bajtársai körében maradt. E szerint Kr. u. 159 körül ezen a környéken (amikor ezt a diplomát kiadták) a megnevezett *cohors* táborozott.

Tibiscum.

Zsuppa (rómaikori neve: *Tibiscum*, Karánsebestől északra, 5 km-re, a Temes és Bisztra összefolyása közelében) a következő, jelentősebb táborerődítmény¹⁵⁶ helye ezen a védelmi vonalon, tovább haladva észak felé. Mint városi település is számottevő volt, ha a *numerus Mauretanorum Tibiscensium* és *numerus Palmyrenorum Tibiscensium*^{156a} elnevezések mögött olyan népes afrikai és szír kolónia tétélezendő fel Tibiscum-ban, amelyekből ujoncozni és kiegészíteni lehetett ezt a két *numerus*-t.

Tibiscum és körzete őrtornyainak a falai között a következő csapattestek állomásoztak:

Cohors I Vindellicorum (milliaria civium Romanorum), a Kr. u. II. század derekán hosszabb időn át;¹⁵⁷

Numerus Palmyrenorum Tibiscensium, a II. század végétől hosszabb időn át;¹⁵⁸

Numerus Mauretanorum Tibiscensium, csak átmenetileg, mert emlékeinek a lelőhelyei után következett, a nevében levő helynév ellenére is, inkább a Maros völgyében működött;¹⁵⁹

Legio XIII gemina centuriái, egy ízben segédkeztek a helyreállítási munkálatokban.¹⁶⁰

¹⁵¹ Téglabélyegei: CIL III 8074, 1, n (LEG XIII GEM); *Ortway* i. m. 113.

¹⁵² CIL III 1571 (*Hercules*-nek oltárkö, *L. Pompeius Celer* praef. coh. I. Ubior.-tól); *Wagner* i. m. 196.

¹⁵³ Téglabélyege: CIL III 8074, 30 (VEXILLATIO. DACIARVM). Ezen téglabélyeg felülvizsgálását szükségesnek tartom.

¹⁵⁴ CIL III 8010 (257—260 p. Chr. a császárnak hódol a *coh. III. Delmatarum Valerian. Galliena . . .*); másik emléke: *Rev. Arch.* 1912, n. 5, ehhez: *Wagner* i. m. 133; 8074, 15 (téglabélyeg: COH III DEL, az O és H ligatura). — XV. tab. 209 típus. Valószínű, hogy ez a *cohors* egyidőben Ad Mediam-ból küldte ki őrosztágait Orsovához és Ómoldovába. Ad Mediam körzetéhez számíthatjuk a Plugova-i (ld. Ekés-nél, ahol a *cohors III Delm. Valerian. Galliena* örködött *Király*, Dacia II. k. 22 szerint; *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. 4, 1941—3, 317, írja, hogy a *cohors VIII. Raetorum*-tól is kerültek itt téglák napfényre) és a *Praetorium* (114×140×114×137 m-es, a Bolvasnica-pataknál: *Király*, Dacia I. K. 405, szerint) nevű útvédő őrállomásokat is.

¹⁵⁵ CIL XVI n. 110, *Dacia Porolissensis* csapatait sorolja fel.

¹⁵⁶ Méretei: 160×140 m; *Christescu*, *Istoria . . .* 131. Romjai, *Király*, Dacia I. k. 406, szerint a zsuppai malom körül keresendők. Ugyanő írja, hogy *castellum* lenne Kavaran-nál (i. m. 404, Zsuppától É-ra 12 km-re, a Temes mentén) is. Talán *Tibiscum* körzetéhez vehetjük a *Gaganis* nevű *statio*-t is (*Király* i. m. 406, méretei: 120×75 m).

^{156a} Az *ala Mauretana Tibiscensium* (CIL VIII 9368, Caesarea) talán mégsem létezett; *Cichorius*, *P. W. R. E. Ala* c. 1250—1 hasábok.

¹⁵⁷ CIL III 8074, 25 (téglabélyeg: C I V) = XVI tab. 235 típus = *Daicovicium*, Anuarul Com. Mon. Ist. II., 1930, 315, b; ez a téglabélyeg egyébként a *cohors I Ubiorum* nevére is kiegészíthető volna (amely szintén *Dacia* haderejébe tartozott), de a *cohors I Vindellicorum* egyik véglegesen elbocsátott katonája (*Barsimsus*, aki Caesarea-ból származott) a II. század ötvenes éveiben Zsuppánál telepedett le, ahol aztán az utókor megtalálta leszerelési okmányát (CIL XVI n. 107); *Wagner* i. m. 198.

¹⁵⁸ CIL III 7999, 14216; *Wagner* i. m. 213. A tibiscumi palmyraiak ezen osztaga tisztán gyalogságból állott.

¹⁵⁹ Emlékei lelőhelyei: *Apulum*, *Micia*, *Zalatna*, *Fény*; *Wagner* i. m. 209—210.

¹⁶⁰ CIL III 8064, 1, m. (téglabélyeg: LEG XIII GEM).

A zsuppai és zsidovini táborokat összekötő út egyik őrállomása lehetett *Ahibis* (Furluk).^{160a}

Sarmizegetusa.

Zsuppánál a Bisztra völgye felé, keletre fordult el ez a II. védővonal is, amint ezt az I. védelmi vonalnál láttuk itt. A Ruszka és Szörényi havasokat elválasztó Vaskapun áthaladva, minden felől jól védhető széles völgyességben találjuk a dák főváros, *Sarmizegetusa* római utódjának, egy kolóniának a romjait¹⁶¹ és jelentős helyőrségre valló katonai vonatkozású emlékeket is (Várhely községnél).

Sarmizegetusa (Colonia Ulpia Traiana) helyőrségeit az alábbi csapattestek képezték: *Legio IIII Flavia felix*, még mint a moesiai hadsereg köteléke, a megszállás első éveiben (Kr. u. 102—107) állomásozott és építkezett itt;¹⁶²

Legio XIII gemina egy-két *manipulus*-a, Apulum-ból kiküldve teljesített itt szolgálatot;¹⁶³

Legio XIII Augusta különítménye, a *Marcus Aurelius*-korabeli háborús válságok alkalmával fordult meg ezen a helyen;¹⁶⁴

Ala I A (...?) *I* nevű ismeretlen nemzetiségű zászlóalj szintén építkezett *Sarmizegetusa*-ban.¹⁶⁵

Dacia fővárosában, *Sarmizegetusa*-ban egyes katonák a nélkül is megjelenhettek, — akár hivatalos küldetésben, akár mint magánemberek, — hogy az illetők alakulatának ott kellett volna állomásoznia. Ezért nagyon óvatosan kell megítélnünk néhány csapattest itteni, elszigetelten előforduló emlékeit. Így a *legio VI victrix* egyes tagjai¹⁶⁶ szabadságra mehettek haza *Sarmizegetusa*-ba, amint hogy a *cursus honorum*-feliratok katonai tisztség-felsorolásaitól

^{160a} Halaváts, Arch. Ért. 30, 1910, 270—271. A *Tibiscum*—*Sarmizegetusa* közti úton *Király*, Dácia... I. k. 406—407, Zevoy-nál (*Agnavis*) és Váma-Marganál (*Pons Augusti*, kb. az út felénél) volt útbiztosító táborerődítmény, de az utóbbi helyen *Király* nem találta a tábor nyomait.

¹⁶¹ *Sarmizegetusa* emlékanyagához általánosan: *Daicovicium*, Dacia I., 1924, 224. — és III—IV., 1933, 516. —; Anuarul Com. Mon. Ist. 1932—38, 353—413. *Sarmizegetusa* irodalmát áttekintette: *Buday*, Erdély földjének római kora (A történeti Erdély, 1936, különnyomat), 4. o. Helyőrségeit felsorolta: *Király*, Dacia... II. k. 23. — Jelentőségéhez még: P. W. — R. E. *Dacia* c. 1971.

¹⁶² CIL III 1480 (*Sex. Pilonius* centurio leg. IIII F. f. sírfelirata); 7904 (*Eponabus et Campestribus* állít oltárkövet *M. Calventius Viator* centurio leg. IIII F. f. exerc. eq. sing. . .); 8070, e, f (téglabélyeg: LEG IIII FF) = *Téglás*, Klio X., 1910, 497, n. 26, 27 = Dacia, III—IV., 1933, 541—2, Fig. 48 = I. t. 6 típus; *Daicovicium*, Anuarul Com. Mon. Ist. II., 1930, 313—4, n. 2 (márvány *titulus honorarius*); *Ritterling* i. m. 1544. hasáb. Ellenben kérdezhetjük, vajjon az *aedes Augustalium*-ban talált csonka kötőredéken helyesen olvasott-e *Daicovicium*, Dacia III—IV., 1933, 546, [leg. I.] ADI (utricis) csapatnevet? *Jónás*, Arch. Ért. 41, 1927, 137, szerint, amikor Kr. u. 110-ben (?) a várost a helytartó a császár nevében *colonia*-vá avatta, ezen alkalommal a *legio V Macedonica* is közreműködött volna (CIL III 1443 alapján feltételezve).

¹⁶³ CIL III 1434 (*Mercurius*-nak oltárkö C. *Iavolenus Modestus* centurio leg. XIII. *gemina*-tól); 1459; 1471 (családi sírfeliraton többek közt *Ael. Sept. Romanus* mil. leg. XIII. g.); 7979 (*C. Iul. Sabinus* mil. leg. XIII. g. libr. a ration. -nak a szülei állítanak sírkövet); 1479 (*Aur. Ingenus* mil. leg. XIII. g. Antoniniana anyjának és nővérének síremléket állít); 8064, l, g, h; 8065, 32, 22, 33, 34, 25/c, 31/h; III. t. 52 és VIII. t. 117 típusok; *Téglás* i. m. i. h. n. 9, 12 és 14 (utóbbiak téglabélyegek); Rev. Arch. 1933, n. 18 = *Kerényi András* i. m. n. 704 (63. l.).

¹⁶⁴ Egy legújabbban talált feliratos kő alapján *Floca*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. I., 1932, II. rész 72—73, arra következtet, hogy ezen *legio* vexillatio-ját a háború után feloszlatták és szétosztották a *legio XIII gemina* és egyéb dunamenti legiókba.

¹⁶⁵ A XIV. t. 206 és 207 sz. típusokat téglabélyegeink közül, ha ezek nem játék eredményei, a következőképp kíséreljük meg feloldani: A L I A I, azaz: AL(a) I A (...?) I. Az utolsó két betű AL(*pinorum*) kiegészítéssel önmagában véve hihető lenne, de ilyen népvé *ala* nem ismeretes, viszont egy AL(a) I A(*sturum*) az olthévízi és csigói táborokból már ismeretes Dacia-ban. *Daicovicium*, Dacia III—IV., 1933, 543, közöl egy ilyesféle (?) téglabélyeg: ALA I (?) *Sarmizegetusa*-ból, de kiegészítését nem kísérel meg.

¹⁶⁶ CIL III 1427 (*Hygia*-nak oltárkö); 1474 (családi sírkőre többek közt *P. Antonius Victor* mil. leg. VI. *victrix* és *P. Anto. trib. coh. IIII. Delmatarum* neveit vésték ki, de kérdés, hogy valójában hol temették el az illetőket); *Daicovicium*, Dacia III—IV., 1933, 548—9 (*T. Aurel. Emeritus* centurio leg. VI. *victric. Severian. az apósának állított titulus honorarius*-t az *aedes Augustalium*-ban).

is egyáltalán eltekintünk az egyes helyőrségeket alkotó csapattestek listái összeállításánál. A különböző dáciai csapattestek leszerelt tisztjei és igényesebb veteránusjai is szívesen telepedtek meg ebben a városban, különösen, ha rokonságuk még itt élt.¹⁶⁷ Viszont *Sarmizegetusa* biztonsága elsőrangú feladat lehetett, ahol csapatösszevonás alkalmával, átmenetileg számos alakulat fordulhatott meg. Így p. o. esetleg még a következők:

Ala II Pannoniorum, a II. század elején (?);¹⁶⁸

Cohors I Augusta Ituraeorum sagittariorum, ismeretlen időben;¹⁶⁹

Cohors I Augusta Thracum, ismeretlen alkalommal;¹⁷⁰

Numerus Mauretanorum Miciensium,¹⁷¹ a Kr. u. 222—235 évek között.

Ad Aquas.

Kiskalán és Pusztakalán a Sztrigy völgyében fekszenek egymás mellett. *Ad Aquas* néven római kori telepet tételeztek itt fel (Piskitől délre alig 10 km-re). Mindenesetre *Sarmizegetusa*, *Dacia* fővárosa és *Apulum*, a tartomány katonai központja közt, az ezeket összekötő egyetlen útvonal mentén fekvő táborhely jelentőséggel bírhatott. Őrségét az apulumi legió küldte ki, erődfalait is ennek osztaga építette.¹⁷²

Germisara.

Micia (Vecel) castellum-tól egyenesen keleti irányban, a Maros völgyében, *Germisara* (Csigmó és Algyógy között: Törökvár) volt a II. védelmi vonal, s egyúttal az utánpótlási és felvonulási út támpontja. Körzetébe beleszámítjuk Szászváros vidékét is.¹⁷³ Az alábbi csapattestek hagyták hátra itt hosszabb vagy rövidebb szereplésük írásos emlékeit:

Numerus peditum singularium;

Pedites singulares Britannici, a II. század derekáig;

¹⁶⁷ CIL III 1471 (vet. ex centurione n. P. O.) ; 1478 (vet. leg. XV. sig. sírköve, egy másik *centurio* állította).

¹⁶⁸ CIL III 1483 (*M. Verpidius Silvanus* eq. al. II. Pannonior. sírköve, állította Val. Proculus); *Wagner* i. m. 61—62.

¹⁶⁹ *Wagner* i. m. 158, egyéb irodalmi helyekkel; *Dacia* I., 1924, 251; *Buday*, *Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiségtárából* IV., 1913, 257—8, az *I(turaeorum)* kiegészítés helyett *t(ribunus)* szóra való feloldást ajánlott a palmyrai származású *Aelius* feliratos kőven.

¹⁷⁰ *Kerényi András* i. m. n. 2189 (190. l.).

¹⁷¹ *Rev. Arch.* 1933, n. 250; *Wagner* i. m. 208; *Dacia* III—IV. 554: *cursus publicus*, a *N. Maur* ... SEVERIA/ni/ megemlítve.

¹⁷² A *legio XIII gemina* bélyeges téglái: CIL III 12611 (kétsoros); *Jánó*, *Arch. Ért.* 32, 1912, 55. (LEG. XIII. GE. T. ADI); a közeli Szentkirályon előkerült Dolicen(us)-nak állított fogadalmi oltárkő (*C. Val. Ingenus* sig. leg. XIII gem volt a fogadalom teljesítője) is ezen hely emlékeihez csatolandó: *Buday*, *Dolgozatok az E. N. M. Érem és Régiségtárából* II., 1911, 268—9, Fig. 7 = *Kerényi András* i. m. 1469 (124—5. o.). A *Sarmizegetusa*-ba vezető utak mentén több helyen észleltek útbiztosító őrállomás-nyomokat. Így p. o. Boldogfalvánál az Őrhegy tetején (Várhely és Kiskalán közt a feleúton) őrtorony volt: *Király*, *Dacia* ... I. k. (1893), 408 szerint. Ugyanerre vonatkozhatik egy másik irodalmi adat, ugyanis ezen a környéken *Buday* (Erdély földjének római kora, *A történeti Erdély*, 1936, 5. o.) „Köboldogfalvánál“ tételez fel még „dáciai belső táborhelyet“. A Sztrigy és a Maros összefolyásánál Arany (Petris) községnél a hegykúpon volt őrállomás: *Király*, *Dacia* ... I. k. 429—430 szerint.

¹⁷³ Alsóvárosvíz (Szászvárostól délre körülbelül 10 km-re, a Marosba ömlő egyik patak mentén, a Kudzsiri Havasok északi tövében), a *legio XIII gemina* bélyeges tégláinak (CIL III 12608, 12610, 12614; *Téglás*, *Klio* X., 1910, 499) és a *legio V Macedonica* egyik *centurio*-jától (*M. Verius Superstes*) *Diana* istenségének állított fogadalmi oltárkő (CIL III 12. 574 = *Rev. Arch.* 1912 n. 304 = *Kerényi András* i. m. 1547) lelőhelye, egy *Germisara*-ból *Sarmizegetusa* felé vezető, belsőbb mellékút egyik biztosító állomáshelye lehetett. *Király*, *Dacia* ... I., 408, szerint Alsó- és Felsővárosvíznél a Lunka Mare alacsony fennsíkron volt a *castellum* (140 × 83,5 m), ugyanő írja (i. m. 430), hogy *Germisara* a Gyógy patak torkolatánál, az *Apulum*-bai vivő úton pedig *Blandiana* őrállomás Karna helyén, *Burticum* Borberektnél keresendő. A Gredistye-dák várból (Szászvárostól DK-re) *Finály*, *Arch. Anz.* 1925, 303—4 és *Abb.* 3 (régí rajz után) közöl egy téglabélyeget a *L(e)G(io) IIII F(lavia) F(elix)* névvel.

N(umerus) Brit(tonum) [G]erm(isarensium?), vagy más névén a
N(umerus) s(ingularium?) B(rittonum?), a II. század derekától a III. század elejéig
 táborozott ezen a környéken;¹⁷⁴ (ez az előbbiből alakult ki?)

N(umerus) C(. . .?) R(. . .?), megfejtetlen nevű alakulat;^{174a}

Ala Bosporanorum, csak átmenetileg fordult meg ebben a körzetben;¹⁷⁵

Legio V Macedonica egyik osztaga is járt itt talán egy alkalommal;¹⁷⁶

Legio XIII gemina, a tábor kőbe való átépítése alkalmával legalább téglaszállítmányokkal, ha ugyan nem munkaosztaggal is, működött közre (a II. század derekán?)¹⁷⁷

Apulum.

Apulum (Gyulafehérvár) fekvésének uraló hadászati jelentőségét¹⁷⁸ Erdélyben már a rómaiak felismerték. Egész *Dacia*-nak katonai központja volt az itteni legiótáborhely,¹⁷⁹ amely mellett, mint más legiótáborok mellett is, katonai telep (*canabae*) és jelentős polgári település fejlődött ki. *Apulum* a helytartó és a dáciai katonai közigazgatás székhelye és központja.

A helytartói irodákba való vezénylés révén is elkerülhettek ide a dáciai haderő egyes tagjai, a nélkül, hogy csapattestüknek is meg kellett volna ezért fordulnia *Apulum* falai között. Ezt tekintetbe kell vennünk, amikor az *Apulum* helyőrségét képező csapattestek listáját összeállítjuk. Viszont azt is nehéz feltételeznünk, hogy a helytartói székhelyen egyszer sem járt volna olyan csapatalakulat, amelyik hosszabb időn át táborozott a tartomány *castellum*-aiban. Ezen két ellentétes szempontot kell összeegyeztetnünk helyőrségi listánk összeállításánál.

Apulum legiótábor falai között és körzete őrhelyein, a feliratos emlékeanyag eddigi állása szerint, az alábbi csapattestek állomásoztak:

I. Hosszabb időn át:

A császári helytartó személyes szolgálatára kirendelt gyalogos és lovas testőrosztagok, a római uralom egész tartama alatt;¹⁸⁰

¹⁷⁴ CIL III 1396 (*P. Aelius Marcellinus* signifer et quaestor n. Brit., p. C. 186, fogadalmi oltárkö a Nymphae-nak), ehhez: *Wagner* i. m. 204; CIL III 8075, 32 (téglabélyeg: N. S. B, S. B. B); *Téglás*, *Klio* X., 1910, 501 és XI., 1911, 509 (téglabélyegek: N. P. S; N. S. P; N. S. B; N. S. I; N. P. S; N. P. S); némelyik bélyeget visszafelé haladó betűkkel írták; néhány esetben B betű helyett tévesen P-betűt olvastak, amit megkönnyített az, hogy a brit *numerus* (*numerus* = katonai osztag) és a helytartói gyalogos testőrosztag (*numerus peditum singularium*) bélyeges téglái összekeveredtek. Ld. ehhez: *Wagner* i. m. 203, egyéb irodalmi utalásokkal. Ld. még: 180. j.

^{174a} CIL III 8074, 29 (téglabélyeg: N C R, visszafelé haladó betűkkel). *Téglás*, *Klio* XI., 1911, 500 kiegészítése: n(umerus) R(actorum) G(aesatorum), ami nem hihető.

¹⁷⁵ CIL III 7888 (*dec alae Bosporanor* fogadalmi oltárköve).

¹⁷⁶ *Kerényi András* i. m. 92. o. n. 1061 (*leg. V. Mac.* tagjától oltárkö Iuppiter-nek).

¹⁷⁷ CIL III 8065, 14; *Téglás*, *Klio* X., 1910, 501 (bélyeges téglák). Azonban az *ala I Asturum* jelene, amint már *Wagner*, i. m. 10—11, is helyesen ítélte meg, nincs igazolva.

¹⁷⁸ *Apulum* emlékeihez és szerepéhez részletesebben: *Király*, *Dacia* . . . II. k. 164. — *Jung*, *Öst. Jh.* 3, 1900, Bbl. 179—194; *Cserni*, *Az Alsófehérmegyei Tört. és Term. Társulat Évkönyve* III. (1890), 21—46; IV. (1891), 5—41; V. (1892), 5—32; VI. (1894), 5—32; VII. (1895), 41—51; VIII (1896), 37—51; IX. (1897), 35—48; X. (1899), 53—68; XI. (1902), 3—19; XII. (1903), 90—141; XIII. (1904), 92—131; XIV. (1908), 34—52; *Cserni*, *Alsófehér vm. története a római korban* (1901), 51. — és 94. — *M. K. É.* 6, 1912, 106—114 és 257—283; Legutóbb: *Daicoviciu*, *La Transylvanie* . . . 44. — Bélyeges téglahagyatékához még: *Cserni*, *Az Alsófehér vm. története* . . . 417. — 430; *Tocilescu*, *Monumente* . . . (1902), 330; *Daicoviciu*, *Dacia VII—VIII.*, 1941, 305. — *Apulum* helyőrségeit felsorolta: *Király*, *Dacia* . . . II. k. 25—26.

¹⁷⁹ Azonban *Apulum* táborában kezdettől fogva csak egy legió állomásozott, nem pedig a *legio I adiutrix* is. Ebbe a tévedésbe legutóbb beleesett: *Daicoviciu*, *La Transylvanie* . . . 40.

¹⁸⁰ Építkezett is a két ilyen osztag, amint ezt bélyeges tégláik igazolják: CIL III 12633 [N SING = n(umerus) s(ingularium) = XVIII. t. 270 típus; P SIS COS = p(edites) s(ingulare)s co(n)s(ulares) = XIX. t. 288 típus; PEDSING = ped(ites) s(ingulares) = XIX. t. 285 típus; P S G = p(edites) s(in)g(ulares) = XIX. t. 286 típus; P S = p(edites) s(ingulares) = XIX. t. 287 típus; EQVIT SING = equit(es) s(ingulares)

A *legio XIII gemina*, a római uralom folyamán végig;¹⁸¹

II. Rövid időn át táboroztak, illetőleg csak átmenetileg fordultak meg *Apulum*-ban:

Ala Bosporanorum, a II. század első éveiben;¹⁸²

Ala Batavorum, ismeretlen alkalommal (?);¹⁸³

Cohors IIII P(annoniorum) résztvett egy ízben *Apulum* építési vagy helyreállítási munkálataiban;¹⁸⁴

Cohors I Ubiorum (?), szintén ismeretlen időben működött ezen a helyen;¹⁸⁵

Cohors II (Flavia) Numidarum (milliaria), építkezett *Apulum*-ban egy alkalommal;¹⁸⁶

Cohors IIII Ulp(ia) Sur(or)u(m?), apulumi tartózkodása erősen bizonytalan; ^{186a}

N(umerus) GERM(anorum? . . . anicianorum?), a II—III. század fordulóján;¹⁸⁷

N(umerus) m(ilitum) Hisp(anorum), apulumi tartózkodása szintén kétségbe vonható;¹⁸⁸

[*Numerus Mauretanorum Tibiscensium* (?), a II. század folyamán egy ízben;^{188a}]

Numerus Palmyrenorum Tibiscensium, a II. század végén vagy a III. század elején egy alkalommal;^{188b}

= XVIII. t. 280 típus; SINGVL = *singul(ares)* = XVIII. t. 281 típus; P SIN = *p(edites) sin(gulares)*; SL = *s(ingu)l(ares?)* = I. t. 3 típus; némely téglabélyeg, legutóbbi is, visszafelé haladó, retrográd betűkkel]. Érdekes, hogy Dáciában létezett még egy tartományi helytartói testőrsztag. A britanniai helytartói gyalogos osztagot (*numerus peditum singularium*) Dacia meghódításához szintén az Aldunához vezényelték. Azután az új tartomány helyőrségében maradt, a viszonyok rendezése után is. *Pedites singulares Britannici*, *numerus singularium Brittonum*, majd *numerus Brittonum* név alatt. CIL XVI n. 57, 107. *Germisara* körzetében működött. Ld. a 174. j. A dáciai helytartói testőrség készítményei lehettek bizonyos, PEICSING (retrográd) bélyeggel megjelölt gyulafehérvári téglák is: Az Alsófehérmegyei Történelmi . . . Társulat III. Évkönyve, 37. o. Az I és C betű együttvéve helyesen D-nek olvasztandó össze.

¹⁸¹ Ritterling, P. W. R. E. *Legio c. 1717—8*; apulumi emlékei olyan számosak, hogy felsorolásuktól el kell tekintenünk, hiszen bizonyító erejükre úgy sines szükségünk. Legutóbb: *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clasiche 1928—32, partea I. 123. — és Fig. 13; *Christescu*, Dacia III—IV., 1933, 620. —; *Kerényi András* i. m. 67 és 78 o., n. 765 és 896. Érdekesebb eset: CIL III 14477, egy *hastatus* (centurio-rangfokozat) *leg. XIII. geminae* egészségéért teljesítette fogadalmát *Ulpus Restitus exercit. eq. Az exercitator equitum* (lovassági kiképző tisztt) a legióbeli lovasság jelentőségére utal. — Óriási számban ismeretesek bélyeges téglái: CIL III 8062, 8064—5, 12609—10, 12612—629, 14216, 21—23; *Téglás*, Klio X., 1910, 502; XI., 1911, 499—501.

¹⁸² CIL III 1197, *Tutor Silvan(??) eques alae Bos. ex. n. III. síremléke; Cserni*, Arch. Ért. 30, 1910, 180.

¹⁸³ CIL III 7800 az *ala Batavorum ex n. sing.* lovasának a sírkövén, amelyet az elhunyt örököse (dec. ex n. eodem) állított. Régi bajtársakról van szó, tehát a sírkő jelképes sírt is takarhatott és akkor a batáv *ala* (lovas zászlóalj) talán nem is járt *Apulum*-ban.

¹⁸⁴ CIL III 12631; *Wagner* i. m. 179.

¹⁸⁵ Ezt a gyulafehérvári téglabélyeget: CVP (XVI. t. 232 típus) mi erre a csapatnévre egészítjük ki: *C(ohors) U(biorum) P(rima)*, bár önmagában véve (ha az V-betűt fejére állított A-betűnek tekintjük) a *C(ohors) A(lpinorum) P(rima)* feloldás is megállhatna. Talán a *Téglás* által (Klio XI., 1911, 500) közölt téglabélyeg (CVAPC, C megfordított) kiegészítéséhez is ezen, CVP betűkből álló téglabélyegünk segíthetne bennünket (az előbbi téglabélyeg esetében egyelőre nem szívesen gondolunk, felirati bizonyíték híján, a *cohors prima Alpinorum veterana constans* csapatnévre). A *cohors I Ubiorum* nevű alakulatnak tulajdonított feliratos köemlék azonban (*Apulum*-ból, CIL III 1187) mégsem lesz az *ubius cohors-é!* *Wagner* i. m. 196. Ant. Genianus m ns. tns. (t. és n ligatura) uirorum (az R-betű egy i-vel megmagasítva) . . . szavak mögött nem kereshetünk *miles coh. Ubiorum* helyett való elírást!

¹⁸⁶ CIL III 8074, 22 (téglabélyeg: COH II NV, az N-betű megfordított); más dáciai emlékeihez: *Wagner* i. m. 173—4.

^{186a} CIL III 1189 névsorában egy *tes(serarius) coh. IIII Ulp. Suru* szerepel.

¹⁸⁷ *Zeno Tarasi* (filius?) *miles n. Germ.*-nak a felesége állított sírkövet: *Cserni*, Arch. Ért. 30, 1910, 178—180. Ez az alakulat talán azonos a germániai *numerus exploratorum Germanicianorum* nevű csapat-testtel. Ld. még: *Wagner* i. m. 206, egyéb irodalmi utalásokkal. Esetleg meggondolandó ez a feloldás is: *N(umerus) Germ(isarensium)*.

¹⁸⁸ CIL III 1149 (*Silvanus*-nak állított fogadalmi oltárkö *T. Fl. Crescens* praef. n. m. *Hisp.* egészsége helyrejötteért) lelőhelye bizonytalan. I és S a H + P ligatúrában.

^{188a} CIL III 1149 nyomán: *Wagner* i. m. 209, de a felirat erre alapot nem nyújt.

^{188b} *Cserni*, Arch. Ért. 32, 1912, 273—4 = *Wagner* i. m. 213 = *Kerényi András* i. m. 151. és 153. o., n. 1762 és 1779; *Mucatra Brasi* (filius)-nak sátoártársa: *Mucapor Mucatral* (is filius) állított sírkövet.

Legio IIII Flavia, illetőleg egyik osztaga a II. vagy a III. század (?) folyamán, talán két ízben is;¹⁸⁹

Legio V Macedonica, *Dacia* másik (Potaissa = Torda) legiója centuriái.¹⁹⁰

Ampelum.

Apulum-ból a dáciai külső táborerődítmény-láncolat felé minden irányban a legrövidebb sugarakban ágaztak el felvonuló és utánpótlási utak. Nyugat felé, Abrudbánya—Verespatak limes-szakasza irányában, az Ompoly völgyében közbeeső, jelentősebb katonai őrhely és bányatelep volt *Ampelum—Vicus Pirustarum* (Zalatna). Őrségét a közeli legiótáborból kapta.¹⁹¹ A *numerus Mauretanorum Tibiscensium*,¹⁹² a *numerus Maurorum*¹⁹³ (Mauretanorum?) *Hispanorum* és a *cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica equitata*¹⁹⁴ szereplése *Ampelum*-ban még nincs elegendő mértékben bizonyítva.¹⁹⁵

Apulum-ból a Nagyszeben—Felek limes-körzet felé vivő útvonal mentén Szászsebesnél (Gyulafehérvártól délre, körülbelül 15 km-re, a Sebes-patak mentén, a Kudzsiri Havasok északi tövében) levő őrállomás falait az a csapattest építette és védte, amelynek a nevét egy csonkult téglabélyeg¹⁹⁶ rejti magában.

Az Apulum-ból a két Küküllő völgyében, *Dacia* északkeleti limes-sarka felé felvonuló és utánpótlási útvonalakat biztosíthatta a Dicsőszentmárton, illetőleg Segesvár vidékén kere-

¹⁸⁹ CIL III 1201 (megemlítve: *M. Ulp. Caius* praefectus legionum IIII Flaviae et XIII gem.); CIL III 14468 (fogadalmi oltárkö *L. Ulp. Bassinus*, többek közt *trib. leg. IIII Fl.* felesége meggyógyulásáért) bizonyító ereje már kétes, a *cursus honorum*-szerű jellege folytán; téglabélyeg is Apulum-ból a gyulafehérvári múzeumban.

¹⁹⁰ CIL III 7764—5 (fogadalmi oltárkövek a legió egyik *centurio*-jától és *optio praetorii*-jától). A *legio I adiutrix* Kr. u. 107 utáni dáciai tartózkodását, egy téglabélyegből következtetve, kétségbevonhatatlanul cáfolta meg: Ritterling, P. W. R. E. *Legio c. 1391* (CIL 8062 : LEG XIII GE T ADI téglabélyeggel kapcsolatban); a dákok végleges leverése után *Dacia*-ból távozó I. segítő legióból azonban több személyt áthelyezhettek a Dáciában maradt XIII ikerlegióba. Így p. o. Tib. Cl. Valerianus-t (CIL III 981, a két legiónév et kötőszóval van összekapcsolva, mégsem lehet szó a két legiónál párhuzamos helyi táborozásról, hiszen egy *centurio* nem parancsnokolhatott egyszerre két legió felett). CIL III 1180—2 *cursus honorum*-jellegűek, amelyek a megnevezett csapattesteknek a feliratos emlék lelőhelyén való tartózkodására nem engednek következtetni; különben is a III. századból származnak. I. t. 3 típusú téglabélyegünk (LS) csak erőltetten egészíthető ki a L(egio) S(ecunda) (Italica? adiutrix?) névre. A *cohors I Britannica milliaria civium Romanorum equitata* táborozását sem igazolja Apulum-ban egyik veteránusának a sírfelirata (*Dacia VII—VIII.*, 1941, 307; ld. ehhez: *Wagner* i. m. 104—5; *Kerényi András* i. m. 196. o: 2266).

¹⁹¹ CIL III 1317—9 (mil. leg. XIII. gem.-ek sírkövei, atya vagy feleség készíttette); CIL III 8065, 6 (téglabélyeg); *Téglás*, Klio X., 1910, 504 (LEG XIII G).

¹⁹² CIL III 1149, 1294 és 1316 sz. feliratokhoz: *Wagner* i. m. 210, egyéb irodalmi utalásokkal. Az említett feliratok semmi támpontul nem szolgálhatnak ezen alakulat táborozásához.

¹⁹³ CIL III 1293-hoz *Kerényi András* i. m. 156. o. 1819 sz. a. megkísérelt javítás.

¹⁹⁴ CIL III 1316 sz. felirattal kapcsolatban ld. : *Wagner* i. m. 154.

¹⁹⁵ A dévai múzeumban az egyik téglán látható bélyeg (MOAD) nem oldható fel a következőkép: milites O(shoënorum) a(urariarum) D(acicarum), amint *Téglás*, Klio X., 1910, 500 és 504, maga is kétkedve ajánlotta. *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. 4, 1941—3, 327, Dáciának tőlem megvont Ny-i határvonalát „lehetetlen“-nek tartja, mert ezáltal *Ampelum*, *Alburnus Maior*, a dáciai aranybánya-vidék a limes mentén feküdne. *Daicovicium* nem gondolta meg kellően ellenvetéseit, mert 1) a Római Birodalomnak más aranybányái is maradtak a határ közelében (a kisázsiai és armeniai aranytermeléshez; *Charlesworth*, Trade-routes and commerce of the Roman Empire, térkép és: *Broughton*, An economic survey of ancient Rome IV. k., 620), 2) a Ny-ra levő lakatlan (a minden időben lakatlan terület határa nagyjában egyező a tőlem vont dáciai Ny-i határvonallal: *László*, Erdélyi Múzeum 48, 1943, 375.—, 382. — és a térképek) hegyvidék, mint a sivatag és a tenger, a limes fegyvereivel fokozva, biztonságot nyújtott az aranytermelés számára.

¹⁹⁶ CIL III 8074, 21:/// III MO (*cohors I Montanorum? II Commagenorum?*); Ld. ehhez: *Wagner* i. m. 171.

sendő katonai őrállomás. Előbbi helyen a *cohors I Ubiorum*,¹⁹⁷ az utóbbinál pedig a *legio XIII gemina*¹⁹⁸ századai végezték az építkezést és az őrszolgálatot.

Salinae.

A dáciai védelmi rendszer gerincét képező Maros-vonalon, mint második védő-övezeten, *Apulum* után északkeleti irányban továbbhaladva, *Salinae* következik. Ennek körzete Maosújvár, Felvinc, Székelyföldvár és Székelykocsárd községeket foglalja magában.¹⁹⁹ *Apulum*-ból az ottani állandó helyőrség, a (XIII. iker) legió küldött ki ide építkező osztagot, vagy a Maroson hajókon téglaszállítmányt²⁰⁰ irányított ide az építkezésekhez. A II. század folyamán azonban működésének ennél több jelét hagyta itt maga után az *ala I Batavorum milliaria*.²⁰¹

Maroskeresztur.

A Maros védelmi vonalán tovább menve északkeleti irányban, talán Marosbogátnál (Torda és Dicsőszentmárton közt, légvonalban körülbelül feleuton, Marosludas alatt) is volt őrállomás, de Maroskereszturnál (Marosvásárhely előtt, ettől délnyugatra, körülbelül 10 km-re) már megállapították *castellum* létezését. Marosbogáton a *LEG(io) V MAC(edonica)* bélyeges téglái²⁰² tanúsítják itteni működését.

A maroskereszturi *castellum*-ban az alábbi csapattestek építkeztek és működtek, az emlékanyag eddigi állása szerint:

Az APVE téglabélyeg mögött rejlő ismeretlen, önálló lovas zászlóalj;²⁰³

Ala I (Gallorum et) Bosporanorum, a II. század derekától hosszabb időn át;²⁰⁴

Egy ismeretlen *cohors*, amelynek a neve egy téglabélyeg (COS) rövidítéseiből egészítendő ki;²⁰⁵

¹⁹⁷ CIL III 8074, 25. c. (téglabélyeg: C I V). *Buday* (Erdély földjének római kora, 5. o.) ezen a vidéken még Küküllővárnál tud „dáciai belső táborhelyről“.

¹⁹⁸ CIL III 8065, 18 és 31 (téglabélyeg).

¹⁹⁹ A Marosújvár, Felvinc és Székelyföldvár által képezett, 5—5 km hosszú oldalakkal rendelkező háromszögön kívül eső Nagyenyeden, a Kakasdombon (Nagyenyedtől délre) és Ispánlakon (Marosújvártól délkeletre körülbelül 15 km-re) a *L(egio) XIII G(emina)* és a *L(egio) V M(acedonica)* bélyeges tégláit találták *Téglás*, *Klio X.*, 1910, 504. adatai szerint. Az előbbi két hely rendeltetése egyszerűen magyarázható: *Salinae* és *Apulum* közé eső erődített katonai, úti csendőrállomások. *Király* (Dacia... I. k. 431) szerint *Salinae* (a katonai őrállomás) a Kápolna nevű hegylépcsőzeten feküdt, Marosújvárral szemben. *Brucla* római telepet Nagyenyed körül keresi, de elismeri, hogy Enyeden tábornyomokat még nem láttak.

²⁰⁰ CIL III 8064, 1, r, s, t, u (LEG XIII G); VI. tab. 92 típus.

²⁰¹ CIL III 8074, 2 (Téglabélyeg: AL BA ∞); *Anuarul Inst. de Stud. Clas. II.*, 1933, 62. o. n. 4 (téglabélyeg: APBN, ALB); CIL XVI n. 90, 107—8; *Klio XI.* 504 (téglabélyeg: ALIB); *Wagner i. m.* 16—7, egyéb irodalmi utalásokkal.

²⁰² CIL III 8066, d (téglabélyeg: LEG V MAC).

²⁰³ XIV. t. 201 típus: APVE; *Téglás*, *Klio XI.*, 1911, 504, ezt a kiegészítést ajánlotta: *alae Pannoniae vexillationum electarum*, ami természetesen hihetetlen. Mi, egyelőre kísérletképpen, az *A(la) P(rima) VE(spasiana Dardanorum?)* csapatnévre gondolunk, amely a szomszédos *Moesia inferior* tartományban századokon át állomásozott és Dácia földjén is megfordult a foglalás idején; *Wagner i. m.* 33. Önmagában véve ez a feloldás is feltételezhető: *A(la) I P(annoniorum) VE(terana)*, de ilyen nevű lovas zászlóalj eddig még ismeretlen, viszont egy *ala II Pannoniorum veterana* Dacia-ban szerepelt. Létezett azonban egy *ala Parthorum veterana* nevű lovaszászlóalj is (P. W. R. E. *Ala c.* 1256—7. h.), amelynek Germaniában és Dalmátia-ban vannak emlékei. Egyébként Maroskereszturon kis tábor az ú. n. Földvár: *Király*, *Dacia... I. k.* 420. o. szerint.

²⁰⁴ Ezen alakulat (egyesített gall és bosporanus önálló lovas zászlóalj) a katonai elbocsátó bronzlapokon (CIL XVI n. 90, 107—8, p. C. 144, 157 és 158, a legutóbbi lelőhelye Maroskeresztur) így teljes néven jelenik meg, a téglabélyegeken a *Gallorum*-szó eddig mindig hiányzik (CIL III 8074, 3 : AL BOS ; CIL III 12630 : ALE BOSPO; *Klio XI.*, 1911, 504; *Ferenczi S.*, *Anuarul Com. Ist. I.*, 1929, 216; XIV. t. 202—205 típusok: AL I BOS; AL BOS; ALE BOSPO; VLV BOS, az L-betű is fejére állított); ezen *ala* megítéléséhez: *Wagner i. m.* 19—20 és 36—7.

²⁰⁵ *Klio XI.*, 1911, 504 : COS, amely *Téglás* szerint így oldandó fel: *CO(hors) S(agittariorum) milliaria*; ld. ehhez: *Wagner i. m.* 182—3. Mivel önálló nemzetiségi zászlóaljnak megnevezéseiből a népnév *elsősorban* nem maradhat el, mi inkább *CO(hors) S(urorum)* kiegészítést ajánlunk, amíg más emlék jobb támpontot nem szolgáltat ezen téglabélyeg értelmezéséhez.

Legio V Macedonica századai is segítettek (?) a maroskereszturi táborfalak építésében vagy kijavításában;²⁰⁶

Potaissa.

Tartományunk földjén *Marcus Aurelius* császár uralkodásáig csak Apulum-ban állomásozott legió. Kr. u. 167-től (?) azonban egy második legiót is rendeltek Dacia-ba, amelynek táborhelyéül Potaissa-t (Torda) jelölték ki. *Dacia* ezen újabb legiója a *V. Macedonica*²⁰⁷ volt, amely aztán a római uralom végéig Potaissa-legiótáborban talált otthonra.²⁰⁸

Potaissa-táborerődítmény falai között és körzetében a mondott legión (V. Macedonica) kívül még az alábbi csapattestektől ismeretesek eddig feliratos, ill. bélyeges emlékek:

A *legio I Italica* osztagai, talán a *Marcus Aurelius*-korabeli háborús válság idején fordultak meg ezen a vidéken;²⁰⁹

Legio XIII gemina; századai közreműködtek a táborhely falai megépítésében.²¹⁰

Cohors P(rima) ALP(inorum)-tól, szintén résztvett az építési munkálatokban.²¹¹

Cohors I Flavia Ulpia Hispanorum (civium Romanorum); a 109–110 években a Potaissa-Napoca hadiutat építette.²¹²

Cohors I Batavorum; a római uralom vége felé táborozhatott ebben a körzetben.²¹³

Cohors I P(...?) P(...?), ez a bizonytalan nevű gyalogalakulat (*cohortis*) talán a római uralom utolsó évtizedeiben (?) fordult meg ezen a helyen.²¹⁴

Ala T BO(...?), szintén bizonytalan nevű (az *O*-betűben egy függőleges vonalka) *ala*, ittléte kevésbé igazolva.²¹⁵

[A *numerus Palmyrenorum (Porolissensium sagittariorum civium Romanorum)* egy veteránuszának feliratos említéséből a csapat potaissai állomásozására nem szabad következtetni.]²¹⁶

Numerus M(...?) M(...?), átmenetileg táborozhatott Potaissa-ban;²¹⁷

²⁰⁶ II. tab. 27. típusból egy példányt állítólag Maroskeresztúron találtak (most Gernyeszegen). *Finály*, Arch. Anz. 1910, 391, Maroskeresztúrról téglabélyegről értesít: LEG. VM. A marosvásárhelyi városházi gyűjteményben az egyik téglán, amely a szóhagyomány szerint szintén Maroskeresztúron került napfényre, ez a bélyeg olvasható: CH I YEC (222. típus). Ez a téglabélyeg-típus Resculum-ból ismeretes. Olvasása: *C(o)H(ors) I AE(lia) G(allorum)*, az *A*-betű fejére állított, *G* helyett *C* áll, vagy pedig: *C(o)H(ors) I AE(lia) C(aesariensis)*. Szerintem lehetséges, hogy a lelőhely-adatban tévedés áll fenn.

²⁰⁷ *Ritterling*, P. W. — R. E. *Legio* c., 1319 és 1572. *A. Stein* (i. m. 40. o.) szerint 168 végén vagy 169-ben foglalta el helyét Potaissa-ban. Potaissa-i emlékei felsorolásától eltekintünk, mert bizonyító erejűkre nincs szükségünk. Téglabélyegei: CIL III 1630, 8066.

²⁰⁸ Potaissa-hoz részletesebben: *Orbán Balázs*, Torda város és környéke (1889), 34–84; *Russu*, *Descoperiri archeologice la Potaissa*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. III., 1936–40, 319. — A *castrum* (569 × 573 × 383 × 376 m) a Leányváron, kiegészítő *castellum* a Tündéren, *Király*, Dacia... I. k. 433–5 szerint. Potaissa körzetéhez számíthatjuk azt a kb. 30 × 22 m-es váracskát, amelyet *Téglás I.* Liskakútnál látott (Arch. Ért. 33, 1913, 57–60). Potaissa helyőrségeit felsorolta *Király*, Dacia... II. k. 26–27.

²⁰⁹ CIL III 889 (fogadalmi oltárkö I. O. M. D. = *Téglás I.*, Arch. Ért. 35, 1915, 44 és 49.; *Ritterling* i. m. 1413–4. hasábok.

²¹⁰ CIL III 1629/17 b; 8064, 1; V. t. 85 típus.

²¹¹ Téglabélyegei: XVII. t. 261 típus (C P ALP).

²¹² CIL III 1627; *Torma*, A *limes Dacicus* felső része, 113; *Wagner* i. m. 151. Alakulatunkat egy ízben a polgárjog adományozásával testületileg tüntették ki.

²¹³ CIL III 13760, 13766 (sírkövek, az elhunytinak neje, illetőleg nővére készítette); *Wagner* i. m.

93–4. Csapattestünk teljes nevét még a *milliaria pia fidelis* jelzők egészítik ki.

²¹⁴ CIL III 908, *Aur. Celsinianus* mil. CH. I. P. P. és rokonsága sírfelirata. Egyik vélemény szerint a csapatnév kiegészítése: *C(o)H(ors) I P(annoniorum) P(hilippiana)*, másik szerint: ... *P(almyrenorum) P(orolissensium)*. Ld. ezen kérdéshez: *Wagner* i. m. 174–5 (egyéb irodalmi utalásokkal).

²¹⁵ CIL III 7696, családi sírkő felirata, az egyik elhunyt az *ala I BO(sporanorum?)*, avagy ... *B(atavorum milliaria)*, vagy, ha úgy tetszik, az *ala I B(ritannica milliaria)* tagja volt.

²¹⁶ CIL III 907 (*Ael. Bolhas* vet. ex n. Palmur. és családja sírfelirata); *Wagner* i. m. 212.

²¹⁷ CIL III 7695, *dec(urio)* n. m. m. megemlítve ezen a sírfeliraton, amelyet a fiainak állított egy apa. A csapatnév kiegészítése: *N(umerus) M(ilitum) M(aurorum)* vagy *N(umerus) M(auretanorum) M(icien-*

Az *EX(ercitus) D(aciae) P(orolissensis)*²¹⁸ központi téglauzeméből is felhasználtak itt téglaküldeményeket.

Napoca.

Napoca (Kolozsvár) sem volt tisztán polgári település,²¹⁹ hanem táborerődítménnyel is kellett rendelkeznie, ahol a szomszédos legiótábor (Potissa, Torda) állandó legióhelyőrsége (*V. Macedonica*) katonáján kívül²²⁰ az alábbi alakulatok hagytak hátra írásos emlékeket:

Cohors III Campestris (civium Romanorum milliaria), Kr. u. 110 körül táborozhatott ezen a vidéken;²²¹

Numerus Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum (civium Romanorum), építkezett *Napoca* várfalain.²²²

Napoca után Szucság—Magyarvista—Magyargorbó irányában követhető a dáciai II. védelmi vonal. Szucságnál lehetett egyes vélemények szerint a *Macedonica* nevű *mansio*²²³ (Kolozsvártól nyugatra, alig 10 km-re).

Magyarvistánál várható egy jelentősebb katonai órállomás (Szucságtól nyugatra, körülbelül 5 km-re), a limes-menti Gyalu mögött, ahol az *ala I Siliiana*, a *cohors I Britannica* és a *numerus Palmyrenorum Porolissensium*²²⁴ nevű csapattestektől ismerünk eddig emlékeket.

Magyargorbó vidékét valamikor azonosították a római Optatiana állomáshellyel. Újabban ezen azonosítással szemben kételyek²²⁵ merültek fel. A hely hadászati jelentőségét sem látta mindenki.²²⁶ Mi arra hívjuk fel a hadtörténeti kutatás figyelmét, hogy a közeli *Türe* egy katonai elbocsátó bronzlap²²⁷ lelőhelye. Ezt a példányt Seuthes-nek adták ki, aki mint a *cohors II Thracum* tagja, a iudeai hadsereg kötelékéből Kr. u. 86-ban nyert elbocsátást. *Cololeticus* (Coelaleta) származású. Kérdés, lehet-e ennyiből a II. thrák gyalogos cohors türekörnyéki szereplésére következtetnünk, amikor ezen alakulatnak más emléke még nem került napfényre egész Dacia-ban. Azonban annyi bizonyos, hogy Seuthes, illetőleg jogutódjai itt, bajtársaik körében telepedett meg, illetőleg telepedtek meg, tehát a szomszédságban nagyobb táborerődítmény létezett.

sium), vagy *N(umerus) M(ilitum) M(auretanorum)*; Wagner i. m. 208—9; Dacia III—IV., 554, egyéb irodalmi utalásokkal.

²¹⁸ *Téglás I.*, Arch. Ért. 24, 1904, 412 és: Klio XI., 1911, 502, egy téglabélyeget (VEX. D. P) a következőképp oldott fel: *VEX(illatio) D(acorum) P(arthica)*, amely alakulatot a parthusok ellen szerveztek (CIL III 1193 alapján állapítva ezt meg) és később egyesítették a *vexillatio equitum Moesiae inferioris*-szal, 191 körül. Szerintem azonban így olvasandó helyesen a szóbanforgó téglabélyeg: E X. D. P (a V tehát hozzátévedés alighanem). CIL III 1193 (*cursus honorum, lh. Apulum*) nem hozható téglabélyegünkkel kapcsolatba.

²¹⁹ Tisztán polgári településnek tartotta még: Torma, A limes-Dacicus felső része, 40—41. A. Steinl (i. m. 83): *D. Porolissensis* procurator-ai (pénzügyi igazgató) itt működtek. *Napoca* körzetéhez vesszük a Finály által jelentett (Arch. Anz. 1925, 306) őrtornyokat, *Napoca*-tól É.-ra, valamint Magyarsárdot, ahol *Daicovicium* szerint (ld. az 54. j.-t) CHSS-bélyegű téglák kerültek elő.

²²⁰ Kerényi András i. m. 33. o. n. 362/a (*Aurel. Castor mens. leg. V. Mac. sírköve*).

²²¹ CIL XVI n. 57; Kerényi András i. m. 106. o., n. 1226, 108. o., n. 1261, 218. o. 2548.; Anuaru Inst. de Stud. Clas. I., 1932, 2. partea 59—60. o., Fig. 1; Wagner i. m. 116.

²²² CIL III 8075, 25 (téglabélyeg: PPN); Wagner i. m. 212 és 79/a j.

²²³ Torma, A limes-Dacicus felső része, 126.

²²⁴ Ld. a Gyalu-i körzet helyőrségével kapcsolatban a 43—45. j.; Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából I., 1941, 117—121. A gyalui és vistai emlékek lelőhelyadatok tekintetében nem különülnek el élesen egymástól.

²²⁵ *Daicovicium*, Anuaru Inst. de Stud. Clas. I., 1932, 2. partea 72.

²²⁶ Magyargorbón csak *specula* (őrtorony, megfigyelőhely) lett volna, nem pedig *castrum*: Torma, A limes-Dacicus felső része, 120.

²²⁷ CIL XVI n. 33, anno 86 p. C.

Zutor.

Zutornál (Zilah és Kolozsvar között, az Almás folyócska völgyében, Magyarzsombor és Hídalmás között) *Largiana*,²²⁸ más vélemények szerint *Optatiana*²²⁹ nevű katonai őrállomás keresendő. Itt az alábbi csapatalakulatok nyomai ismeretesek eddig:

A n(umerus) m(ilitum?) O(sroenorum?), építkezett is ezen a helyen;²³⁰

Ala milliaria(?), vagy:

Ala (I) M(aurorum? Mauretanium?), szintén bizonytalan időben táborozott ezen a vidéken.²³¹

Szamosújvár.

A dáciai II. védelmi vonalnak további pontjai közé tartozott a Szamosújvárnál már részben felásott²³² *castellum (Congri?)*. Ennek építője és a római uralom egész tartama alatt helyőrsége az *ala II Pannoniorum* nevű (önálló) lovas zászlóalj volt.²³³

Bilaknál (Besztercétől délre, Szeretfalvától délkeletre 5 km-re a Sajó folyócska völgyében) a *legió X Fretensis* egyik katonája teljesítette fogadalmát²³⁴ a dolichei Iuppiter-nek. Kérdés, vajjon lehet-e egyetlen emlékéből a „Sziciliánál győztes X. legió“ megjelenésére gondolnunk.²³⁵

Bumbesti. Racari.

A II. védelmi vonal továbbmenőleg Maroskeresztur, Segesvár és Nagyszeben irányában képzelendő el véleményünk szerint. Maroskeresztur, valamint Segesvár emlékeivel és szerepével már foglalkoztunk. Nagyszeben eddig még nem ismeretes katonai csapattestek írásos emlékei-

²²⁸ Zutortól nyugatra, a völgy közepén látta a táborerődítmény nyomait: *Finály*, Arch. Ért. 24, 1904, 244.

²²⁹ Legutóbb: *Panaiteacu*, Anuarul Com. Mon. Ist. III., 1932, 83 s köv. lapok; véleményével szemben *Optatiana* helyezendő ide *Daicovicium*, Anuarul Inst. de Stud. Clas. I., 1932, 2. partea, 72, szerint.

²³⁰ Mi *Domaszewski*-vel (CIL III 8074, 27) együtt így oldjuk fel ezt a téglabélyeget (N M O). Ld. még: Arch. Anz. 1905, 102. *Panaiteacu*, i. m. 87 és 110, ezt a kiegészítést is ajánlotta: *N(umerus) M(auretanium?) O(ptatianensium)*. *Daicovicium*, i. m. 52 és 72, okoskodása szerint, mivel egy *N(umerus) M(aurorum)* már ismert Dacia-ban, osroeniak pedig sohasem lettek volna ebben a tartományban, viszont a III. században a szálláshelyük után nevezték el (nem minden esetben!) a *numerus*-okat, a következőképp olvasta ezt a téglabélyeget: *N(umerus) M(aurorum) O(ptatianorum)*, vagy még inkább: ... *Optatianensium)*. *Daicovicium* véleményéhez csatlakozott: *Wagner* i. m. 209, de mi nem látjuk meggyőzőeknek érveit. Egyébként a *numerus* katonáinak zutori sírkövei lovaskatonákat ábrázolnak, tehát lovas alakulat volt: *Panaiteacu*, Monumente inedite din *Largiana* (i. h.); *Kerényi András* i. m. 151, 154, 184 (n. 1764, 1790, 2139, *Aurel. Bassus* sign. n. M. O. családjának állított síremlék). Egy másik hasonló alakulat, a *N(umerus) P(almyrenorum?) O(ptatianensium?)* zutori táborozására egy veteránusának Sarmizegetusa-ban előkerült sírfelirata (CIL III 1471) alapján elszöveget: *Wagner* i. m. 211.

²³¹ CIL III 7644 (*Aurel. Masinni* dupli. ale. ∞ sírfelirata) alapján, amelyet a II—III. század fordulójáról származtattak (Ephem. Dacorom. IV., 1930, 85). *Wagner* i. m. 54—5, egyéb irodalmi utalásokkal, *ala Maurorum* helyett *ala milliaria* csapatnevet ajánlott. Mi mégis úgy gondoljuk, hogy az *ala*-k nevéből elsősorban a népnév nem hiányozhatik, ezért az *M*-betűt szerintünk népnévre kell kiegészíteni. Vagy pedig a feliratból kifelejtették az *ala* népnévét? Az nem lehet perdöntő ellenérv, hogy *alae Maurorum* sohasem voltak, csak *numeri Maurorum* (*Wagner* i. m. 55, 342. j.), hiszen csak az eddig ismert emlékegyáltalán nem tekinthető teljesnek és így nagy óvatosság ajánlatos. Különben is *numerus*-okat a birodalom utolsó két évszázadában átkereszteltek *ala*-vá és *cohors*-szá. Legutóbb: Arch. Ért. 1942. évf. 180—181. Ld. még: *Tudor*, Dacia VII—VIII., 379 (véleményünkkel egyező felfogás).

²³² *Orstein*, Öst. Jh. 6, 1903, 109; *Finály*, Arch. Ért. 26, 1906, 37—9; *Orosz*, Arch. Ért. 29, 1909, 258—263 és: *Armenia*, 21, 1907, 135—6. A *praetorium* (parancsnoksági székház) építése, azaz a teljes köépítés befejezése Kr. u. 143-ban történt meg. A *praetorium* hossza 66 m. A tábor méretei: 162 × 169 m.

²³³ C L III 832, 1633/3 = 8074, 5a (téglabélyeg: XIV. t. 192 típus), 12540, 12542; *Buday*, Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiségtárából VII., 1916, 80—81; *Wagner* i. m. 61—62.

²³⁴ CIL III 7625, *P. Caius Valerinus* i(mmunis).

²³⁵ A legió történetéhez: *Ritterling*, P. W. — R. E. *Legio* c. 1671—5.

nek biztos lelőhelyeként.²³⁶ *Bumbesti—Jiu* (a Vulkánhágótól délre, a Zsil-folyó mentén, az Olt folyótól nyugatra körülbelül 65 km-re, a Kárpátok déli lejtőjén) szintén római táborerődítményéről nevezetes. Nyilván a *Sarmizegetusa—Drobeta*-utat biztosította.

A *bumbestii castellum* falait a *cohors IV Cypria (civium Romanorum)* építette,²³⁷ de már *Hadrianus* császár uralkodásától más csapattest váltotta ezt fel. Kr. u. 201-ben a táborerődítmény kijavítását (átépítését?) p. o. már a *cohors I Aurelia Brittonum (milliaria Antoniniana)* végezte.²³⁸

Răcari—Dolj is (Kisrománia, Drobeta—Amutrium—Polendava—Romula-uton) katonai őrállomás helyeként ismeretes. A *N(umerus) M(aurorum) E(. . . ?)* nevű csapattest²³⁹ működött itt, mégpedig talán a római uralom egész tartama alatt.

A II. védelmi vonal feletti szemlénk végére érve, látjuk, hogy a hagyományos dáciai védelmi övezetek közül a külső és egy belső láncolat vonulatát nagyjában sikerül megvonnunk. A második táborerődítmény-sor egyedei részint egymás közötti, részint rajtuk keresztben átmenő útvonalak biztosító őrállomásaiként is szerepeltek egyúttal. Azonban a letárgyalt két övezethez igénybevettük *Dacia* területének csaknem valamennyi olyan római kori lelőhelyét, ahol katonai csapattestek feliratos, ill. bélyeges emlékei, vagy *erődéptítmények* nyomai kerültek napvilágra, illetőleg nyilvánultak meg. E szerint még egy harmadik védőövezetről is nem beszélhetünk *Dacia* tartományánál.

Miután összeállítottuk az egyes táborerődítmények helyőrségeinek a listáit, tartozunk annak említésével, mely meggondolások, elvek vezettek munkánkban és a feliratos adatok megítélésében:

1. Fogadalmi oltárkövek felirataiban megnevezett csapattestek táborozása a lelőhelyen a legvalószínűbb, különösen, ha a csapattest tényleges parancsnoka, vagy a katonai alakulat mint testület állította azokat.

2. Veteránuszok sírkövein és az általuk emelt fogadalmi oltárokon megadott csapattestek állomásozását lelőhelyükön azonban mindaddig nem láthatjuk igazoltnak, amíg tényleges szolgálatban álló katonáik- vagy tisztjeiktől eredő emlékek nem erősítik meg az illető katonai alakulatoknak ottani tartózkodását. Ha egy csapattest jelenlétére csak egyetlen veteránusz kőemléke utal valamely helyen, úgy annak ottani táborozása igen kétséges; ha azonban ugyanazon csapattest több kiszolgált tagjától ismerünk sírfeliratot vagy fogadalmi kőemléket ugyanazon a helyen, ez esetben már sokkal több a valószínűsége, hogy maga a csapattest is ott tartózkodott, hiszen a kiszolgált katonák rendszerint régi bajtársaik közelében telepedtek meg öreg napjaikra — ha nem költöztek vissza távoli szülőföldjükre.

3. Sírkövek felirataiban megnevezett csapattestek és a lelőhely között a viszony nagyon különbözőkép ítéltető meg; a helyszínen való táborozás egyetlen esetben is igazoltnak vehető, ha tényleges katonának tényleges bajtársa állít sírkövet; ha rőkon készítette azt, de a sírfelirat csak az elhunyt katonának szól, akkor az elhunyt kötelékét a lelőhelyen állomásozott-

²³⁶ CIL III 1615 (*C. Censorius Serenus* centurio leg. XIII. gem. sírköve, örökösei állították) lelőhelye állítólag Nagyszeben volt. Talán egy bélyeges téglá (C P ALP; CIL III 1633, 23) is a helyszínen került napfényre (?), amely a *c(ohors) p(rima) Alp(inorum)* készítménye.

²³⁷ CIL III 14216, 27 (téglabélyeg: C IV C); *Wagner* i. m. 128. CIL XVI. n. 57.

²³⁸ CIL III 14485, építési emléktábla. Feltűnő ebben az időben az *Antoniniana* jelző használata! Csapattestünk a nevében előbb *Aurelia* helyett *Aelia* jelzőt viselt. Ld. *Wagner* i. m. 108. Megfelelő térkép hiányában nem állapíthatom meg, vajjon azonosak-e ezen két, legutóbb említett táborhellyel a Krivádiánál ismert (13 m átm. kerek) őrtorony (*Téglás G.*, Arch. Közl. 19, 1895, 9), ill. az Orleánál és Reketyfalvánál említett (*Schuchardt*, Die Burg im Wandel der Weltgeschichte 161—2) hasonló maradványok ezen a vidéken.

²³⁹ *Wagner* i. m. 208 és 46. j., egyéb irodalmi utalásokkal. Az E-betű a *numerus* állomáshelye nevének az első betűje. *Florescu* szerint kiegészítése: *e(quitum)*. Szerintünk így is lehetséges: *e(quitatus)*, lovasított), Răcari-ban került elő a CIL XVI n. 114 sz. katonai elbocsátó bronz okmány, ami arra mutat, hogy a *Mauri equites* nevű alakulat a II. század derekán itt operált és a *numerus M(aurorum)* jogelődjének tekintendő.

nak tekinthetjük (ha csak nincs utalás jelképes temetkezésre). Amennyiben családi sírkő feliratával állunk szemben, amely szerint a férfitagok, mint tényleges katonák, különböző csapat-testekben szolgáltak, egyáltalában nem bizonyos, hogy mindezen alakulatok a helyszínen táboroztak.

4. Dícsérő és köszönő, valamint pályafutást megörökítő feliratokban a viselt polgári és katonai rangok felsorolása (*cursus honorum*) természetesen a legcsekélyebb támpontot sem nyújthatja azon csapattestek táborhelyei megállapításához, amelyek kötelékében, illetőleg élén az illető tisztségeket a megtisztelt férfiú viselte.

5. A tényleges katonai szolgálatot sokan hazájuktól távol töltötték, ezért könnyen megeshetik, hogy a lelőhelyen, illetve az illető provinciában teljesen ismeretlen csapattest katonájától állított fogadalmi oltárkő vagy ilyennek a sírkőve szabadságra hazament emberé.

6. Nagyobb polgári települések, különösen közigazgatási központok területén (elsősorban altiszti sarzsik esetében) a közigazgatási teendők végzésére történt egyéni vezénylések bizonyítékai lehetnek olyan csapattestek katonáitól származó oltárkövek és sírfeliratok, amelyekről bélyeges téglák nem ismeretesek az illető helyen.

7. *Beneficiarius*-ok kőemlékeit egyáltalán nem vettük tekintetbe anyaalakulataik táborhelyei kutatásánál.

8. Építési emléktábla, császárnak hódoló kőemlék vagy mérföldmutató kőoszlop felirataiban szereplő csapattest működése a helyszínen bizonyítottnak vehető az építkezés, a császárnak való hódolat és az útépités, illetőleg útjavítás ténye megörökítésével.

9. Bélyeges tégláknál (és egyéb katonai kőemlékeknél is) a másodszori felhasználás lehetősége mindig szem előtt tartandó.

10. Víziút mentén a téglanyag hajón való szállítás útján is eljuthatott a lelőhelyre.

11. Katonai elbocsátó diplomák címzettjei sokszor régi bajtársaik szomszédságában telepedtek meg (tehát a lelőhely az illető csapattestének a táborhelyével azonos); máskor a címzett származási helye felel meg a lelőhelynek.

12. Diplomák csapattest-felsorolásai a tartomány egy vagy több határvédelmi szakaszának csapattestjeit jelentik és nem szükségképpen a teljes tartományi haderőt.

*

Függelékül kutatótársaim rendelkezésére bocsátom a dáciai téglabélyegek főbb típusainak az áttekintését és adattárukat. Egyes típusok különböző töredékekből történt helyreállítás eredményei. A rajzok az eredeti téglabélyegekről természetes nagyságban, átnyomással és utánhúzással készültek, aztán a táblákat $\frac{1}{2}$ arányban kicsinyítettük. Az anyagösszegyűjtést ezen, nem *Corpus*-teljességű munkához 1942 nyarán zártam le. Amihez hozzáférhettem, feldolgoztam, de p. o. sajnálatos, hogy az Oltvidék anyagához nem juthattam hozzá. Remélem, hogy román kartársaink ezt a hiányt, amely hibámon kívül állott elő, hamarosan pótolni fogják.

ÁTTEKINTÉS A DÁCIAI RÓMAI BIRODALMI CSAPATTESTEK FŐBB TÉGLABÉLYEG-TÍPUSAIRÓL
Die Haupttypen der römischen Ziegelstempel in der Provinz Dazien.

Abkürzungen: E. N. M.
 M. N. M.
 gy.

Siebenbürgisches Nationalmuseum (Kolozsvár)
 Ungarisches Nationalmuseum (Budapest)
 Sammlung

Tábla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglabélyeg betűi Text des Stempels	Téglabélyeg kiegészítve Auflösung der Stempel	Lebőhely — Fundort	Őrzési hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
I. 1.	LEG I ITAL (G, I, T elmosódott)	LEG(io) I ITAL(ica)	Turnu-Severin (Drobeta); Drajna de Sus (?)	E. N. M. (Kolozsvár)	Ende des II. Jh. n. Chr.	CIL III 8072; <i>Tocilescu</i> i. m. № 337.
I. 2.	LS	L(egio ?) S(ecunda ?) sive: S(ingu)L(ares ?)	Apulum, Maros-portus; Vecel (Micia) (Gyulafehérvár)	Mus. Nagyvárad Mus. Gyulafehérvár Mus. Nagyszében Mus. Nagyvárad	II—III. Jh. n. Chr.	CIL III 1629, 26
I. 3.	LS	„	Apulum, Maros-portus (Gyulafehérvár)	„	„	„
I. 4/a	LEG IIII F. F	LEG(io) IIII F(lavia) F(elix)	Apulum (?), Sarmizegetusa (?)	Mus. Temesvár	Anfang des II. Jh. n. Chr.	Klio X. 497; <i>Ritterling</i> , P. W.-R. E. <i>Legio</i> , 1454.
II. 4/b	„ (F-betű fejére állítva)	„	Zsidovin (Bersovia); Mehádia (?); Szerbpozsezsána (?)	Mus. Temesvár;	„	<i>Ritterling</i> , i. h.; CIL III 8070; Klio XI., 1911., 506; Dacia III—IV, 541—2
I. 5.	. . G. IIII F F	[LE]G(io) IIII F(lavia) F(elix)	?	E. N. M.	„	<i>Ritterling</i> i. h.
I. 6.	. . . IIII F F	[LEG(io)] IIII F(lavia) F(elix)	Várhely (Sarmizegetusa); Apulum	E. N. M.; Mus. Gyulafehérvár Mus. Temesvár	„	<i>Ritterling</i> i. h.
I. 7.	L V M	L(egio) V M(aedonica)	Torda (Potaissa)	Mus. Nagyvárad	Ende des II u. Anfang d. III. Jh.	
I. 8.	„	„	„ (?)	„	„	
I. 9.	„	„	„ (?)	E. N. M.	„	
I. 10.	„	„	„ (?)	E. N. M.	„	

I. 11.	L V M (megfordított betűk)	"	"	Mus. Nagyvárad	"
I. 12.	L V M	"	"	Orosz E.-gy., Kolozsvár	"
I. 13.	"	"	"	E. N. M.;	"
I. 14.	"	"	"	Mus. Nagyszeben;	"
I. 15.	"	"	"	Mus. Torda	"
I. 16.	(M círázva) L V M	"	"	Mus. Torda; E. N. M.	"
I. 17.	(betűk círázva és fejükre állítva)	"	"	E. N. M.	"
I. 18.	L V M	"	"	Mus. Nagyvárad	"
I. 19.	L V M	"	"	E. N. M.	"
I. 20.	(megfordított betűk)	"	"	Mus. Nagyvárad	"
II. 21.	"	"	"	Mus. Torda	"
II. 22.	L V M	"	"	E. N. M.	"
II. 23.	L V M	"	"	Mus. Torda	"
II. 24.	L V M	"	"	Magyarvita	"
II. 25.	L V M	"	"	(Székely János gy.)	"
II. 26.	L V M	"	"	Mus. Torda	"
II. 27.	LEG V M	"	"	Mus. Torda	"
II. 28.	"	"	"	Gernyeszeg	"
II. 29.	L V M	"	"	(Gr. Teleki-gy.)	"
II. 30.	L V M	"	"	Kolozsvár,	"
II. 31.	L V M	"	"	Orosz Endre-gy.	"
II. 32.	L V M	"	"	Mus. Nagyszeben	"
II. 33.	L V M	"	"	Mus. Nagyvárad	"
II. 34.	L V M	"	"	E. N. M.	"
II. 35.	L V M	"	"	E. N. M.	"
		"	"	E. N. M.; Mus. Torda	"
		"	"	Mus. Torda;	"
		"	"	Mus. Nagyvárad	"
		"	"	E. N. M.; Mus. Torda	"
		"	"	Erd. Múz. 4, 1909, 303—5.	"
		"	"	Erd. Múz. 19, 1902, 396.	"

Tábla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglábélyeg betűi Text des Stempels	Téglábélyeg kiegészítve Auflösung der Stempel	Lelelőhely — Fundort	Órzesi hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
II. 36.	L V M	L(egio) V M(acedonica)	Torda (Potaissa)	Mus. Torda	Ende des II. und Anfang des III. Jh.	
II. 37.	L V M (elmosódott betűk)	„	„	Mus. Nagyvárád	„	
II. 38.	/ V M P	[L(egio)] V M(acedonica) P(ia)	„	„	„	
III. 39.	L V M P F	L(egio) V M(acedonica) F(idelis)	„	„	„	
III. 40.	/ V M P	[(egio)] V M(acedonica) P(ia)	„	Mus. Nagyvárád	„	
III. 41.	L V M P F	L(egio) V M(acedonica) P(ia) F(idelis)	„	Mus. Torda	„	
III. 42.	/VMPF	[(egio)] V M(acedonica) P(ia) F(idelis)	„	E. N. M.	„	
III. 43.	„	„	„	E. N. M.	„	
III. 44.	/EGVMP. (P-betű rongált)	[L]EG(io) V M(acedonica) P(ia) ?	„	E. N. M.	„	E. d. Múz. 19, 1902, 396, 82 sz.
III. 45.	L V . . .	L(egio) V	„	Mus. Torda	„	
III. 46.	L V . .	L(egio) V	„	Mus. Torda	„	
III. 47.	L. VII. G. F	L(egio) VII C(landia ?) F(idelis) ?	Mojrád (Porolissum)	Gr. Teleki-gy., Zsibó	„	CIL II 8071, a
III. 48.	LEG VII CL	sive: . . . G(emina) ? F(elix) ? LEG(io) VII CL(audia)	Szerbposzezsna (?); Ópalánka (?); Mehádia(?)	Mus. Temesvár	„	CIL III 8071, b, c, e
III. 49.	LEG XIII	LEG(io) XIII	Kakasdomb (?)	E. N. M.	„	Klio X., 1910, 504.
III. 50.	„	„	Nagyenyedtől délre	„	„	
III. 51.	„	„	Gyulafehérvár (Araulum)	Mus. Gyulafehérvár	„	
III. 52.	//XII . . .	[leg(io)] XII[I] . . .	Várhely (Sarmizegetusa)	„	„	
III. 53.	//G XIII	[le]G(io) XIII	Gyulafehérvár (Araulum)	Mus. Déva	„	
III. 54.	LEG XIII (L fejjére állított)	LEG(io) XIII	„	Mus. Gyulafehérvár	„	
III. 55.	LE XIII	LE(egio) XIII	„	„	„	

Tábla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglábélyeg betűi Text des Stempels	Téglábélyeg kiegészítve Auflösung der Stempel	Leőhely — Fundort	Őrzési hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
V. 84.	LEG XIII G	LEG(io) XIII G(emina)	Gyulafehérvár (Apulum)	Mus. Gyulafehérvár	II—III Jh. n. Chr.	Erd. Műz. 19,
V. 85.	LEG XIII GE	LEG(io) XIII GE(mina)	Torda, Kiskalán, Borosboesárd	E. N. M.; Nagyszében; Nagyenyed	„	1902, 395; Arch. Ért. 32, 1912, 55 CIL III 8064
V. 86.	„	„	Gyulafehérvár (Apulum)	Mus. Gyulafehérvár	„	
V. 87.	„	„	Gyulafehérvár (?); Mikháza (?)	E. N. M.	„	
V. 88.	„	„	Gyulafehérvár (Apulum)	Mus. Gyulafehérvár	„	CIL III 8064, l, w, x
VI. 89.	///XIII GEM	[leg(io)] XIII GEM(ina)	„	Mus. Gyulafehérvár	„	
VI. 90.	LE XIII GEM	LE(gio) XIII GEM(ina)	„	E. N. M.	„	
VI. 91.	LEG XIII GEM	LEG(io) XIII GEM(ina)	„	Mus. Nagyszében	„	
VI. 92.	„	„	Székelyföldvár	Mus. Nagyenyed	„	
VI. 93.	LEG XIII G.ANT	LEG(io) XIII G(emina) ANT(onianiana)	Gyulafehérvár (Apulum (9 drb.))	Mus. Nagyszében Mus. Nagyenyed (2 drb.); Mus. Gyulafehérvár (9. drb.)	„	CIL III 8064
VI. 94.	LEG XIII GE T A (1) DI (A-betűvel L egy- bekapcsolva, D megfordítva)	LEG(io) XIII GE(mina) T(itus) A(e)L(ius ?) DI (....?)	Gyulafehérvár (Apulum, 2 drb.); Kiskalán; Turmu-Severin	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Bukarest	„	CIL III 8062; Tocişescu i. m. 102 és 319; Jánó, Arch. Ért. 32, 1912, 55; Ritterling i. m. 1391 stb.
VI. 95.	LEG XIII GE HERM	LEG(io) XIII GE(mina) HERM(es ?)	Gyulafehérvár (Apulum, 4 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	„	
VI. 96.	///XIII GE LVP	[leg(io)] XIII GE(mina) LVP(pus ?)	Gyulafehérvár (Apulum, 2 drb.)	„	„	
VI. 97.	LEG XIII G (2 sorban)	LEG(io) XIII G(emina)	Gyulafehérvár (Apulum)	Mus. Gyulafehérvár (1 drb.)	II—III. Jh.	
VI. 98.	LEG XIII G SVx VALE (néhány betű megfordított)	LEG(io) XIII G(emina) SAxVALE (?) sive: SVX(...?) VALE(rianus ?)	„	„	„	
VI. 99.	IVLIAN ... LEG	IVLIAN(us....?) LEG(io) [XIII....?]	„	Mus. Gyulafehérvár (1 drb.)	„	

VI. 100.	...AVISCOEI G IIIX GEL	...AVISCOEI (?) G(emina) IIIX LEG(io) (retrográd)	Gyulafehérvár	Mus. Gyulafehérvár (2 drb.)	Ende des II. Jh. n. Chr.
VII. 101.	//G XIII GEM RCOD FE	[e]G(io) XIII GEM(ina) .... [au]R(elius?) COD(..?) FE(cit)	Gyulafehérvár (Apulum)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyenyed	„
VII. 102.	..G XIII G AVR CODM FE (néhány betű megfordított)	[e]G(io) XIII G(emina) AUR(elius?) CODM(..?) FE(cit?)	Gyulafehérvár (Apulum, 5 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	„
VII. 103.	LEG XIII GEM AEL. VALENS	LEG(io) XIII GEM(ina) AEL(ius) Valens	Gyulafehérvár (Apulum, 2 drb.); Alsóvárosvíz; Vecel (Micia)	„	CIL III 8065/7, 8, 12610; Klio X., 1910, 499
VII. 104.	LE XIII GE AEL. VALENS	LE(gio) XIII GE(mina) AEL(ius) Valens	Gyulafehérvár (Apulum, 7 drb.)	„	CIL III 8065, 7
VII. 105.	LE XIII GE AEL VALENS	„	„	„	„
VII. 106.	LEG XIII GEM AEL. VALENS	LEG(io) XIII GEM(ina) AEL(ius) Valens	Gyulafehérvár (Apulum, 5 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyenyed	„
VII. 107.	AVRE CONO LEG XIII G	AVRE(ius) CONO(..?) LEG(io) XIII G(emina) (néhány betű fejére állított)	Gyulafehérvár (Apulum, 8 drb.); Csigó (Germisara)	Mus. Gyulafehérvár E. N. M.	„
VII. 108.	LEG XIII G(e)M FLAVI MARTIN	LEG(io) XIII G(e)M(ina) FLAVI(us) MARTIN(us?)	Gyulafehérvár (Apulum, 2 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	„
VII. 109.	.....XIIII GE .....ma]RTINI	[legio XIIII Ge(mina) ..... ma]RTINI	Gyulafehérvár (Apulum, 1 drb.)	„	„
VII. 110.	LEG. XIII G FL. MARTINVS	LEG(io) XIII G(emina) FL(avius) Martinus	Gyulafehérvár (Apulum, 2 drb.)	„	„
VII. 111.	LEG XIII GEM FLAVI MARTINV	LEG(io) XIII GEM(ina) FLAVI(ius) MARTINV[s]	Gyulafehérvár (Apulum, 6 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyszeben	„
VII. 112.	LEG XIII GEM VLP FRONTO	LEG(io) XIII GEM(ina) VLP(ius) Fronto	Gyulafehérvár (Apulum, 3 drb.); Vajdahunyad; Várhely; Vecel (Micia)	Mus. Nagyenyed Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyszeben	„

Dacoviću,
Anuarul Inst.
de Stud.

Clas. II., 1932.
2. rész, 58

CIL III 12612

CIL III 8065, 26

CIL III 8065, 34;
Dacoviću i. m.
59; Klio X.,
497, n. 9

Tabla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglabélyeg betűi Text des Stempels	Téglabélyeg kiegészítve Auflösung der Stempel	Leőhely — Fundort	Örzségi hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
VIII. 113.	EG XIII GE VLP FRONT	[J]EG(io) XIII GE(mina) VLP(ius) FRONT(o)	Gyulafehérvár (Apulum, 4 db.)	Mus. Gyulafehérvár	Ende des II. Jh. n. Chr.	CIL III 12619
VIII. 114.	LEG XIII G/ VLP FRON/ DEIOTAR	LEG(io) XIII G[E(mina)] VLP(ius) FRON[t(o)] ... DEIOTAR(us)	Gyulafehérvár (Apulum, 3 db.) Gyulafehérvár (Apulum 1 db.)	" "	" "	
VIII. 115.	GIXIII GE	[e]GI(o) XIII GE(mina)	Gyulafehérvár (Apulum 1 db.)	"	"	CIL III 14216,
VIII. 116.	LEG XIII G GE CAPITO	LEG(io) XIII G(e)M(ina) GE(...?) Capito	Gyulafehérvár (Apulum 4 db.)	Mus. Nagyenyed	"	20
VIII. 117.	LEG XIII GM STA SENTIAN	LEG(io) XIII G(e)M(ina) STA(...?) SENTIAN(...?)	Gyulafehérvár (Apulum 2. db.) Várhely (Sarmizegetusa)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyszeben; Mus. Nagyenyed	" "	CIL III 8065, 33; 12618
VIII. 118.	LEG XIII CE ST SENTIA	LEG(io) XIII GE(mina) ST(...?) SENTIA...?	Vajdahunyad Gyulafehérvár (Apulum, 5 db.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyszeben	" "	CIL III 12618
VIII. 119.	CORNELVALERI LEG XIII GEM	CORNEL(ius) VALER(i)anus) LEG(io) XIII GEM(ina)	Gyulafehérvár Apulum, 2 db.)	Mus. Gyulafehérvár	"	CIL III 12620;
VIII. 120.	CORNEL VALER LEG XIII GEM (felső sor retrográd).	CORNEL(ius) VALER(i)anus) LEG(io) XIII GEM(ina)	Gyulafehérvár (Apulum, 3 db.)	"	"	<i>Dacicoviću</i> i. m. 58
VIII. 121.	/EG. XIII GE /////PoNIPo	[J]EG(io) XIII GE(mina) .....PoNIPo(...?)	Gyulafehérvár (Apulum, 1 db.)	"	"	
VIII. 122.	/////GEM /////FoRTIS	[te]g(io) XIII GEM(ina) ..... Fortis	Gyulafehérvár Gyulafehérvár	Mus. Nagyszeben	"	
VIII. 123.	LEG XIII GEM PoMPo. FoRTIS	LEG(io) XIII GEM(ina) PoMPo(m)ius? Fortis	Gyulafehérvár Kiskalán	Mus. Gyulafehérvár	"	Érd. Múz. 19, 1902, 344
VIII. 124.	LEG XIII GE FL AELIO D	LEG(io) XIII GE(mina) FL(avio) Aelio D(...?)	Vácel (Micia); Várhely (Sarmizegetusa)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyszeben; Mus. Nagyenyed	" "	CIL III 8065, 25; <i>Téglás</i> , Klio XI. 499—500; X. 502
VIII. 125.	LEG XIII GEM ELIVS IVIIV (elmosódott)	LEG(io) XIII GEM(ina) ELIVS IVLIV[s]	Gyulafehérvár (Apulum); Zalatna (Ampelum)	Mus. Gyulafehérvár	"	CIL III 8065, 6
IX. 126.	/////F. NI (?) /EC IIIX GE (?) (elmosódott bélyeg)	..... F. NI (?) ..[J]EG(io) XIII GE(mina)	Gyulafehérvár (Apulum)	"	"	

IX. 127.	LEG XIII G IVL IVL	LEG(io) XIII G(emina) IVL(ius) IVL(ianus) ?	Gyulafehérvár (Apulum)	Mus. Gyulafehérvár;	Ende des II. Jh. n. Chr.
IX. 128.	LEG X /// /STEI G//	LEG(io) XIII ..... [i]STEI (?) G[...?]	" "	" "	" "
IX. 129.	D OILEHLEG IHX GEL (retrográd)	LEG(io) XIII GE(mina) L(ucio) Helio D(.....?)	Gyulafehérvár (Apulum, 4 db.)	Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.	" "
IX. 130.	LEG XIII GM AVR MOMMO	LEG(io) XIII G(e)M(ina) AVR(elius) MOMMO	Gyulafehérvár (Apulum, 6 db.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagynyéd; Mus. Nagyszében	" "
IX. 131.	LE XIII GE AV CALLISTRI	LE(gio) XIII GE(mina) AV(relius) CALLISTRI(...?)	Gyulafehérvár (Apulum, sok példányban); Micia, Ompolyica Vecel (Micia, sok példányban)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagynyéd; Mus. Nagyszében; E. N. M. E. N. M.	" "
IX. 132.	LE XIII GE LVC AQVIL	LE(gio) XIII GE(mina) LVC(retius?) AQVIL(a...?)	Szászváros (?); Gyula- fehérvár (Apulum, 3 drb.); Várhely (Sarmizegetusa)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyszében	" "
IX. 133.	LEG XIII GEM LVCRETAQVILA	LEG(io) XIII GEM(ina) LVCRET(ius?) AQVILA(...?)	Gyulafehérvár (Apulum, 5 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; Szászváros; Mus. Nagy- enyéd; Balázsfalva	CIL III 8065, 31; Klio X. 501—2; XI. 499—500 CIL III 8065, 31; 12617
IX. 134.	LEG XIII G// LVCR. AQVI/ ///X. G/L ///F. PLV (retrográd)	LEG(io) XIII G[em(ina)] LVCR(etius?) AQVI[(a...?)] ...]X(oi)G[e]L [tice]F (sui)PLV	" (Apulum, 2 drb.) Vecel (Micia)	Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.	" "
IX. 136.	LEG XIII. CE IVLI VICTO /EG XIII GEM /ECIMIVSVC. TOR. FE	LEG(io) XIII G(emina) IVLI(us) VICTO(r) [I]EG(io) XIII GEM(ina) [d]ECIMIVS. VICTOR FE(cit)	" (Apulum, 3 drb.) " (Apulum, 1 drb.)	" "	" "
IX. 138.	LEÇ. XIII GEM ELIVS. IVLIVS LEG XIII GE AV EVDOX	LEG(io) XIII GEM(ina) Elius Iulius (fecit) LEG(io) XIII GE(mina) AV(relius) EVDOX(us)	" (Apulum, 2 drb.) Vecel (Micia)	Mus. Nagyszében	" "
X. 139.	LEG XIII GE AVR DEMETR	LEG(io) XIII GE(mina) AVR(elius) DEMETR(ius?)	Gyulafehérvár (Apulum, 10 drb.) " (Apulum, 6 drb.)	Mus. Gyulafehérvár;	" "
X. 140.	LEG XIII GE AVR DEMETR (R rongált)	LEG(io) XIII GE(mina) AVR(elius) DEMETR(ius?)	" (Apulum, 6 drb.)	" "	" "
					CIL III 8065, 15

Tábla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglábélyeg betűi Text des Stempels	Téglábélyeg kiegészítő Auflösung der Stempel	Leletshely — Fundort	Őrzési hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
X. 141.	////III GM ////GAIS	...X]III G(e)M(ina) ...]GAIS (fecit)	Gyulafehérvár (Apulum, 1 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	Ende des II. Jh. n. Chr.	
X. 142.	////III GEM ////VLIANVS	...X]III GEM(ina) ...]VLIANVS	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	
X. 143.	//GHIXGE /SILIACRV(?)	[e]G(io) XIII GE(mina) .....]SILIACRV(?)	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	
X. 144.	LEG. XIII. G ... A FECIT	LEG(io) XIII G(emina) .....]a.. fecit	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	
X. 145.	////XIII GE. ////?? //??	[leg(io)] XIII GE(mina) ???	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	
X. 146.	/EG XII //// IC //G XIII GE////	[JEG(io) XII[j]...IC [e]G(io) XIII GE(mina)	„ (Apulum, 1 drb.)	„	II—III. Jh. Ende des II. Jh.	
X. 147.	.. R GG ES (?) ... G XIII G	???	„ (Apulum, 1 drb.)	Mus. Nagyenyed	„	
X. 148.	LEG XIII GEM MEMNI FRONTO (néhány betű megfordítva)	[e]G(io) XIII G(emina) LEG(io) XIII GEM(ina) MEMNI(us) FRONTO	„ (Apulum, 2 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	„	
X. 149.	LEG XIII ... /IVL...	LEG(io) XIII.../IVL(us)...	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	
X. 150.	//// //// /EG XIII G	???	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	
X. 151.	LEG. XIII CEM VLEP. FAVSTI(?)	[JEG(io) XIII G(emina) LEG(io) XIII GEM(ina) VLEP(us) FAVSTI(...?)	„ (Apulum, 3 drb.)	„	„	
X. 152.	LEG XIII GE /VNI ADIVI	LEG(io) XIII GE(mina) [j]VNI(us?) ADIVI(us?)	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	CIL III 12623
XI. 153.	LEG XIII GEM MEMNI FRONT/ (elmosódott, néhány betű megfordított)	LEG(io) XIII GEM(ina) MEMNI(us?) FRONT(o?)	„ (Apulum, 1 drb.)	„	„	
XI. 154.	ITANVTROF NTNA (?) /LEG IIIX GEM (felső sor retr., cifrázott betűk, ligatúrák)	ANT(o)N(ii?) Fortunati LEG(io) XIII GEM(ina)	„ (Apulum, 3 drb.)	„	„	

XL 155.	... EM	...gJEM(ina)	Gyulafehérvár	Mus. Gyulafehérvár	Ende des II. Jh.	CIL III 12629
XL 156.	... VPITI LEG XIII G LICINIPN	..JVPITII(?) LEG(io) XIII G(emina) LICINI(us) PN(...?) LEG(io) XI[II] ...	(Apulum, 1 drb.) (Apulum, 1 drb.)	"	"	CIL III 12624
XL 157.	LEG XI /// AEL AEDVS	AEL(ius) Aedus	(Apulum, 1 drb.)	"	"	Az-Alsófehérvárm... 14. Evk. 41 (1908), 41
XL 158.	/EG. XIII CE VLP. CAIVc (alsó sor retrográd)	VLP(ius) Caius (S helyett c írva, néhány betű megfordított)	(Apulum, 1 drb.)	"	"	CIL III 8065, 17
XL 159.	LEG XIII GEM ANTONI MATER	LEG(io) XIII GEM(ina) ANTONI(us) MATER(...?)	(Apulum, 2 drb.)	"	"	CIL III 12627
XL 160.	LEG XIII GE AVR. APOL	LEG(io) XIII GE(mina) AVR(elius) APOL(...?)	(Apulum, 1 drb.)	"	"	CIL III 12614
XL 161.	LEG XIII GE/ /NTONIN ///	LEG(io) XIII GE[M(ina)] [a]NTONIN(iana)?, sive: [a]NTONI(us) N[IGR(ius)?]	(Apulum, 5 drb.); Kiskalán	"	oder Anf. des III. Jh.	CIL III 12609; Arch. É. t. 32, 1912, 55
XL 162.	LEG XIII GEM ANTONI NIGR	LEG(io) XIII GEM(ina) ANTONI(us) NIGR(ius)?	(Apulum, 2 drb.)	"	Ende des II. Jh.	CIL III 8065, 11
XL 163.	LEG XIII G IVLMARCIAN	LEG(io) XIII G(emina) IVL(ius) MARCIAN(us)?	(Apulum, 1 drb.) Veecl (Micia, 1 drb.)	"	"	CIL III 8065, 30; 12616
XL 164.	/// XIII. GE. L. MARCIAN	[LEG(io)] XIII GE(mina) L(ucius) MARCIAN(us)?	Gyulafehérvár (Apulum, 1 drb.)	"	"	"
XL 165.	... I GEM ... ILST	...XIII] GEM(ina) ...IL ST(...?) (retrográd)	(Apulum, 1 drb.)	"	"	"
XII 166.	LEG XIII G AEL BROCF	LEG(io) XIII G(emina) AEL(ius) BROCF(...?) F(ecit)	(Apulum, 2 drb.)	"	"	"
XII 167.	LEG XIII GEM VALE ANAM	LEG(io) XIII GEM(ina) VALE(rius) ANAM(...?)	(Apulum, 2 drb.)	"	"	"
XII 168.	LEG XIII GEM AVR /// /// TINVS	LEG(io) XIII GEM(ina) AVR[el(ius)] [mar]TINVS	(Apulum, 1 drb.)	Mus. Nagyenyed	"	"
XII 169.	LEG XIII CAESPOT	LEG(io) XIII G(emina?) AE(iu)S POT(...?)	(Apulum, 3 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	"	"
XII 170.	LEG XIII GM AELIM /// G (A-betű cifrázott)	LEG(io) XIII G(e)M(ina) AELI(us) IM[.G..?]	(Apulum, 1 drb.)	"	"	"
XII 171.	LEG /// /// /// SABINVS VI...	LEG(io) ... Sabius VI(...?)	(Apulum, 1 drb.)	"	"	"
XII 172.	LEG XIII GE MEMIFR	LEG(io) XIII GE(mina) MEM(m)I(us?) FR(...?)	(Apulum, 1 drb.)	"	"	"

Tábla- és sorszám Tafel- und Nummer	Téglábélyeg betűi Text des Stempels	Téglábélyeg kiegészítve Auflosung der Stempel	Leletshely — Fundort	Őrzési hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
XII. 173.	///III GEM	... III GEM(ina)	Gyulafehérvár	Mus. Gyulafehérvár	Ende des II. Jh.	
XII. 174.	///S HELIO LEG XIII GE	... S Helio LEG(io) XIII GE(mina)	„ (Apulum, 1 drb.) „ (Apulum, 2 drb.)	„	„	CIL III 8065, 28; 12614
XII. 175.	AV. APOLLONI LEG XIII GEMI VLEIOPROR	AV(relius) APOLLONI(us?) LEG(io) XIII GEM(ina) Ulpio OPROR(....?)	Vecel (Micia) Gyulafehérvár	E. N. M.	„	CIL III 8065, 35
XII. 176.	LEG XIII GEM AVRELIACAIVS	LEG(io) XIII GEM(ina) AVRELIA(nus)? Caius	„ (Apulum, 4 drb.) „ (Apulum, 6 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.;	„	CIL III 8065, 12 és 17; <i>Téglás,</i> Klio XI., 1911, 500—501
XII. 177.	LEG XIII G AEL. BASSVS	LEG(io) XIII G(emina) AEL(ius) Bassus	„ (Apulum, 2 drb.) Vecel (Micia, 1 drb.)	Mus. Nagyvárád	„	CIL III 8064, 4; <i>Kerényi András</i> i. m. n. 25 (5.o.)
XII. 178.	LEG XIII GEM AVR. ENTHIM	LEG(io) XIII GEM(ina) AVR(elius) ENTHIM(ius?)	Gyulafehérvár (11 drb.) Dunes- dorj; Ompolyica	E. N. M.;	„	CIL III 8065, 18;
XIII. 179.	LE XIII GE. AV MENAND	LE(gio) XIII GE(mina) AV(relius) MENAND(....?)	Gyulafehérvár (Apulum, 8 drb.)	Mus. Nagyszében Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.;	„	E. d. Múz. 19, 1902, 394
XIII. 180.	LEG XIII G FLAVITALIS	LEG(io) XIII G(emina) FLA(vius) Vitalis	„ (Apulum, 11 drb.)	Mus. Nagyenyed	„	CIL III 8065, 22
XIII. 181.	LEG XIII GE FL VITAL	LEG(io) XIII GE(mina) FL(avius) VITAL(is)	„ (Apulum, 2 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.;	„	CIL III 8065, 27; Arch. ep. Mitt. III.112
XIII. 182.	/EG XIII CE /LAVI VITA/ LEG XIII GE.	[J]EG(io) XIII GE(mina) [f]LAVI(us) VITA[is]	„ (Apulum, 7 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.;	„	<i>Téglás,</i> Klio X., 1910, 502
XIII. 183.	IV DEIOTARVS	LEG(io) XIII GE(mina) IV(lius) Doiotarus	„ (Apulum, 7 drb.) Vecel (Micia)	Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.;	„	CIL III 8065, 29; 12615
XIII. 184.	LEG XIII. GE IVDEIOTARI.	LEG(io) XIII GE(mina) IV(li) Deiotari	Gyulafehérvár (Apulum, 1 drb.)	Mus. Nagyszében	„	
XIII. 185.	LEG XIII GEM AELDEIOTARV	LEG(io) XIII GEM(ina) AEL(ius) DEIOTARV(s)	„ (Apulum, 2 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	„	CIL III 8064, 5
XIII. 186.	LEG. XIII GEM AVR. GODES	LEG(io) XIII GEM(ina) AVR(elius) GODES(....?)	„ (Apulum, 7 drb.) Ompolyica; Németcsanád	Mus. Nagyszében Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.;	„	CIL III 8065, 20; <i>Téglás</i> i. helyek
				Mus. Nagyenyed; Mus. Nagyszében	„	

XIII. 187.	LEG XIII GEM AVR. GODES	LEG(io) XIII GEM(ina) AVR(elius) GODES(...?)	Gyulafehérvár (Apulum, 11 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyenyed; Mus. Nagyszeben E. N. M.	Ende des II. Jh.
XIII. 188.	LEG XIII GEM AVR CODES	(M-betű cifrázva)	„ (Apulum, 1 drb.)	E. N. M.	„
XIII. 189.	„	„	„ (Apulum, 1 drb.)	Szeged, Városi Múzeum	„
XIII. 190.	LEG XIII G ANNEI SAT VRNINI	LEG(io) XIII G(emina) Annei Saturnini	„ (Apulum, 14 drb.) Vecei (Micta)	Mus. Gyulafehérvár; E. N. M.;	„
XIII. 191.	/G XIII G EL NEM RVA REDNA	[L](e)G(io) XIII G(emina) EL(ius) NEM(rmus?) RVAREDNA(...?)	Gyulafehérvár (11 drb.) Várhely; Ompolyica Torda (Potaissa)	Mus. Nagyenyed; Mus. Nagyvárad E. N. M.;	„
XIV. 192.	AL II P (Ligatura)	AL(a) II P(annoniorum)	Szamosújvár (Congri, sok drb.); Ópálánka, Dunasziget	Mus. Szamosújvár; E. N. M.;	Ungefähr 143 n. Chr.
XIV. 193.	AL TR S (?) (ligatura, elmosódott)	AL(a) (I) T(h)R(acum?) S(agittariorum)	?	E. N. M.	?
XIV. 194.	AL PA	AL(a) (I) PA(mnionium?) sive: P(rima) A(lpinorum?)	Nagyborosnyó	Székely Nemzeti Múz.	?
XIV. 195.	ALE FRONT (ligatúrák)	AL(a)E (I) FRONT(onianae)	Alsólosva	E. N. M.	Ende des II. Jh. oder Anfang d. III. Jh.
XIV. 196.	AL S (ligatura)	AL(a) (I) S(íliana)	Magyarvista	E. N. M.	?
XIV. 197.	A S	A(la) (I) S(íliana)	Kissink	Mus. Nagyszeben	?
XIV. 198.	AL SIL	AL(a) (I) SIL(iana)	Magyarvista	Székely J.-gy., Magyarvista	?
XIV. 199.	AL S	AL(a) (I) S(íliana)	„	„	?
XIV. 200.	AL N ILYR (ligatura)	AL(a) N(ova) IL(I)YR(icorum)	Marosvécs	E. N. M.	?
XIV. 201.	A P VE	A(la) P(rima?) VE(spasiana?) (Dardanorum)	Maroskeresztur	Gernyeszeg, Gr. Teleki-gy.	Ende des II., II. Jh. ?

CIL III 8065, 10;
Téglás, Klio
XI. i. h.;
Daciciviu i. h.
CIL III 8065, 22;
Erd. Múz. 19,
1902, 394

CIL III 8074, 5,
a és b; Armenia
21, 1907, 135 és
XIII. t. 3;
Arch. Ért. 26,
1906, 37—39 és
29, 1909, 258. —

CIL III 8074, 4
Közlemények az
E. N. M. Érem-
és Régiségtárá-
ból, 1941. évf.
118

„
„
„
CIL III 8074, 7
Téglás, Klio XI.,
1911, 504

Tábla- és sorszám <i>Tafel und Nummer</i>	Téglabélyeg betűi <i>Text des Stempels</i>	Téglabélyeg kiegészítve <i>Auflösung der Stempel</i>	Lelelőhely — Fundort	Őrzési hely <i>Aufbewahrungsort</i>	Készítés ideje <i>Zeit d. Verfertigung</i>	Irodalom <i>Literatur</i>
XIV. 202.	AL I BOS	AL(a) I BOS(poranorum)	Maroskeresztúr	Gernyeszeg, Gr. Teleki-gy.	II—III. Jh.	CIL III 8074, 3; Anuarul Com. Mon. Ist. I., 1929, 216
XIV. 203.	AL BOS	AL(a) (I) BOS(poranorum)	„	„	„	
XIV. 204.	ALE BoSPo	AL(a)E (I) BoSPo(ranorum)	„	„	„	CIL III 12630; <i>Téglás</i> i. h.
XIV. 205.	ALA BOS (megfordított betűk)	ALA (I) BoS(poranorum)	„	Mus. Marosvásárhely; Gernyeszeg, Gr. Teleki-gy.	„	
XIV. 206.	...AI (?) (csak játékok?)	...AL(pinorum?)	Várhely (Sarmizegetusa, 2 drb.)	Mus. Nagyszeben	„	
XIV. 207.	AL I AL (?) (csak játékok ?)	AL(a) I AL(pinorum?)	Várhely (Sarmizegetusa, 1 drb.)	E. N. M.	„	<i>Dacovicium</i> , Dacia III—IV., 1933, 552, Fig. 50, 2
XIV. 208.	C HIII	C(ohors) HI(spanorum?) II, sive: H(ispanorum) III (?)	Mojgrád (Porolissum, több drb.)	E. N. M.	II. Jh.	Közlemények az E. N. M. Érem- és Régiségtárá- ból 1943. évf. 96
XV. 209.	COH III D (ligatura)	COH(ors) III D(almatarum)	Mehádia (Ad Medias, 1 drb.); Ómoldova	Szeged, Egyetem, Régészeti Intézet	III. Jh.	CIL III 8074, 15; <i>Ortway</i> , Temes- vármegye . . .
XV. 210.	COH II HIP	COH(ors) II HI(s)P(anorum)	Kissebes (Resculum, 1 drb.)	E. N. M.	II. Jh.	76. o. és 4. j. CIL III 8074, 19; Anuarul Com. Mon. Ist. IV., 1938, 223
XV. 211.	COH. HIP (O szögletesen, O és H ligatura megszakadt)	COH(ors) (I?) HI(s)P(anorum)	Sebesvár (Resculum, 1 drb.)	„	„	
XV. 212.	COH HIS	COH(ors) (I) HIS(panorum)	Bereck (Angustiac, több drb.); Komolló	E. N. M.; Székely Nemzeti Múz.	„	CIL III 8074, 17; Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régiségtárá-

XV. 213.	COH HIS	COH(ors) (I) HIS(panorum)	Bereck (Angustiae, több drb.)	E. N. M.; Székely Nemzeti Múz.	II. Jh.	ból VII., 1916, 15/a és b; Székely i. m. 27. o. 10. kép
XV. 214.	"	"	Bereck (Angustiae, 1 drb.)	"	"	
XV. 215.	"	"	Bereck (Angustiae, 1 drb.)	"	"	
XV. 216.	C. I. HISPP (P fejére állított)	C(ohors) I HISP(anorum) P(. . . . . ?) (D = quingenaria, a P egy D elcifrázott alakja?)	Mojgrád (Porolissum, 2 drb.)	Zsibó, Gr. Teleki-gy.	"	
XV. 217.	C I HIS[p] D	D(= quingenaria) C(ohors) HI(spanorum?)	"	"	"	
XV. 218.	C H III	II, sive: H(ispanorum?) III	Mojgrád (Porolissum, több drb.)	Zsibó, Gr. Teleki-gy.; E. N. M.	"	Arch. epigr. Mit. III. 112; Anuarul Com. Mon. Ist. IV., 1938., 223
XV. 219.	CO III S	CO(hors) III S(agittariorum?) S(urorum?) sive: COH(ors) I S(urorum?) sive: COH(ors) (I) IS(panorum?)	?	E. N. M.	?	
XV. 220.	COH. II . . .	COH(ors) II . . .	Mojgrád (Porolissum, 1 drb.)	E. N. M.	Anfang des II. Jh.	
XV. 221.	C IIII HIS	C(ohors) IIII HIS(panorum)	Énlaka; Bereck (1—1 drb.)	Székely Nemzeti Múz.	?	Téglás, Klio XI., 1911, 499
XV. 222.	CH. I YEG	C(o)H(ors) I AE(lia) G(allowum?) sive: C(ohors) H(ispanorum?) IV EC(uitata?) sive: C(o)H(ors) I AE(lia) G(aesatorum?)	Maroskeresztur (sok drb.); Kissebes, Sebesvár (Resculum)	E. N. M.; Mus. Marosvásárhely	II. Jh.	Arch. epigr. Mitt. III. 112; CIL III 8074, 16; Anuarul Com. Mon. Ist. IV., 1938, 223—6; Wagner i. m. 134—5
XV. 223.	CH IVEC (A megfordított?)	"	?	E. N. M.	"	"
XV. 224.	COR. II ISP (S és P cifrázva)	CO(ho)R(s) II ISP(anorum)	Kissebes (Resculum, több drb.)	E. N. M.	"	
XV. 225.	COR II IS (R és S megfordított)	CO(ho)R(s) II IS(panorum)	?	E. N. M.	"	Anuarul . . . i. h.

Tábla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglábélyeg betűi Text des Stempels	Téglábélyeg kiegészítve Auflösung der Stempel	Leleghely — Fundort	Órzási hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
XV. 226.	COR[II] ISP	CO(ho)R(s) II ISP(anorum)	Sebesvár (Resculum, több drb.)	E. N. M.; Orosz E-gy. (Kolozsvár)	II. Jh.	CIL III 8074, 19; Anuarul i. h.
XV. 227.	"	"	Kisbeseb (Resculum, sok drb.)	E. N. M.	"	"
XV. 228.	C H S S	C(o)H(or)S S(urorum?), sive: C(o)H(ors) S(urorum) S(agittariorum ?), sive: C(o)H(or)S S(agittariorum?)	Mojrád (Porolissum, több drb.)	E. N. M.	II—III. Jh.	Közlemények az E. N. M. Érem- és Régiségtárá- ból 1943. évf. 96—
XV. 229.	CHSS	"	"	Zsibó, Gr. Teleki-gy.	"	"
XVI. 230.	CHSIPS	C(o)H(or)S I P(almyrenorum) S(agittariorum) (?)	"	"	"	"
XVI. 231.	" (P és S megfordított)	"	"	E. N. M.;	"	"
XVI. 232.	G V P (A megfordított?)	C(ohors) U(biorum?) P(rima), sive: V(indelicorum?) P(rima), sive: A(lpinorum?) P(rima)	Gyulafehérvár (Apulum, 1 drb.)	Zilah, Astra-gy.	"	"
XVI. 233.	/O P E H (retrográd)	[e]O(hors) P(rima)	?	E. N. M.	?	Téglás, Klio XI., 1911, 500
XVI. 234.	C N ...	HE(mesenorum?) C(ohors) N(ova?) sive: N(umidárum?) ...	?	Mus. Nagyszeben	?	"
XVI. 235.	C I V	C(ohors) I U(biorum), sive: V(indelicorum?)	Zsuppa (Tibiscum, több drb.); Discószentmárton; Óvárhely (Bughallen); Székelyudvarhely (?); Fény (Temes m., 1 drb.)	E. N. M.; M. N. M.; Szeged, Egyetem, Régészeti Intézet	II. Jh.	CIL III 8074, 25; Anuarul Com. Mon. Ist. II., 1930, 315
XVI. 236.	//H. VIII. R	[co]H(ors) VIII R(aetorum)		Mus. Temesvár	"	Közlemények az E. N. M. Érem- és Régiségtárá- ból 1943. évf. 89
XVI. 237.	CPGS ...	C(ohors) P(rima) G(allorum?) S(everiana?) ...	?	E. N. M.	?	"
XVI. 238.	CO VI/ (V és I ligatura)	CO(hors) VI [T](hracum)	Alsóegregy (2 drb.)	Zsibó, Gr. Teleki-gy.	Ende des II. Jh.	I. m. 95—
XVI. 239.	CO VI T	CO(hors) VI T(hracum)	Alsóegregy, (több drb.);	E. N. M.	"	Arch. epigr.

XVI. 240.	(V és I ligatura) COH VI TRACV/	COH(ors) VI T(h)RACV[m]	Mojgrád (Porolissum) " (?) Alsóegregy (?)	Zsibó, Gr. Teleki-gy. "	Mitt. III. 112 Közlemények i. h.
XVI. 241.	COH V ...	COH(ors) V ...	"	"	"
XVI. 242.	COH VI TH... (ligatura)	COH(ors) VI TH(racum?)	" ?	E. N. M.	"
XVI. 243.	C V L (L megfordított)	C(ohors) V L(ingonum)	Mojgrád (Porolissum, 1 drb.)	Zilah, Astra-gy.	"
XVI. 244.	C I B	C(ohors) I B(rittonum)	Alsókossály (több drb.)	Mus. Dész	"
XVI. 245.	C I B	"	"	" Dész;	"
XVI. 246.	C I B	"	Székelyudvarhely Alsókossály (1 drb.)	Székely Nemz. Múzeum Mus. Dész	"
XVI. 247.	C I B	"	Alsókossály (több drb.)	"	"
XVII. 248.	(elmosódott)	"	Magyarvista	Magyarvista, Székely János-gy.	"
XVII. 249.	C I B C B	C(ohors) (I) B(rittonum)	" ?	E. N. M.	"
XVII. 250.	C B	"	Alsókossály (több drb.)	Mus. Dész	"
XVII. 251.	C I B	C(ohors) I B(rittonum)	" ?	"	"
XVII. 252.	C I B	"	"	"	"
XVII. 253.	COH CoM	COH(ors) (I) CoM(magenorum)	" ?	E. N. M.	"
XVII. 354.	C II F B	C(ohors) II F(lavia) B(essorum)	Kissink	Mus. Nagyszében	CIL III 8074, 9; 12 c; <i>Daicovicu</i> , Anuarul Inst. de Stud. Clas. II., 1936, 253 és 119/a j.
XVII. 255.	COH I BRAG	COH(ors) I BRAC(aragustanorum)	Bereck (Angustiae, sok drb.)	E. N. M.; Székely Nemz. Múzeum; Mus. Kézdivásárhely	CIL III 8074, 9; <i>Daicovicu</i> , Anuarul Com. Mon. Ist. 1930, 315; Dolgozatok az E. N. M. Érem- és Régi- ségeiről, VII., 1916, 14/c és d
XVII. 256.	COH. I. BRAG	"	"	E. N. M.; Székely Nemz. Múzeum	"

Tábla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglábélyeg betűi Text des Stempels	Téglábélyeg kiegészítve Auflösung der Stempel	Lelelőhely — Fundort	Őrzési hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Verfertigung	Irodalom Literatur
XVII. 257.	CPAI (?)	C(ohors) P(rima) AL(pinorum)	Mikháza; Sóvárad (több drb.)	E. N. M.; Mus. Marosvásárhely	II—III. Jh.	CIL III 8074, 8; <i>Dacovicia</i> , Anuarul Inst. de Stud. Clas. 1932, 58—9; <i>Wagner</i> i. m. 83—4
XVII. 258.	CPAI	„	Mikháza (ferenciek zárdája)	E. N. M.	„	
XVII. 259.	CPAL	„	„	E. N. M.	„	
XVII. 260.	C PALP	C(ohors) P(rima) ALP(inorum)	Sóvárad (1 drb.)	E. N. M.	„	
XVII. 261.	„	„	Szekerés határán (1 drb.)	E. N. M.	„	
XVII. 262.	„	„	?	Mus. Nagyszeben	„	
XVII. 263.	CoHIIBRITANN (T és I ligatura)	CoH(ors) II BRITANN(ica)	Romlott; Mojgrád (Porolissum)	Zsibó, Gr. Teleki-gy. (4 drb.)	Anfang d. II. Jh.	CIL III 8074, 8, b e, e Cichorius, P. W.—R. E. Cohors, 261; CIL III 8074, 11
XVII. 264.	////BRITA	.... BRITA(mnica)	Mojgrád (Porolissum, 1 drb.)	„	„	
XVII. 265.	CoHIIBRIT.AV	CoH(ors) II BRIT(annica) AV(gusta?), sive: AV(relia?)	Romlott (1 drb.)	E. N. M.	„	
XVII. 266.	CoH II BRITANN (T és I, A és N ligatura)	CoH(hors) II BRITANN(ica)	Romlott, 3 drb.	E. N. M.; Zsibó, Gr. Teleki-gy.	„	
XVIII. 267.	COHIIBR(X)	COH(ors) II BR(itannica) (milliaria)	Alsólovsza; Alsókosály (több drb.)	E. N. M.; Mus. Dés	„	CIL III 8074, 10 és 11
XVIII. 268.	CoHIIL. BRIS	CoH(ohors) II BR(i)Tannica S(veriana?), sive: S(agittariorum?), sive: S(x)(milliaria?) C(ohors) E(turacorum) S(agittariorum?)	Romlott (több drb.)	E. N. M.; Zsibó, Gr. Teleki-gy.; Zilah, Wesselényi-kollégium	Anfang des III. Jh.	
XVIII. 269.	C E S (retrográd ?)	N(umerus) SING(ularium)	Komolló (2 drb.)	Székely Nemz. Múzeum	?	<i>Székely Zoltán</i> i. m. 9. o. CIL III 12633; Alsófehérvár- megyei III. Év- könyv 37
XVIII. 270.	N SING		Gyulafehérvár (Aputum, sok drb.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyenyed	II—III. Jh.	

XVIII. 271.	N M O	N(umerus) M(ilitum?) O(sroenorum ?), sive: M(auretanorum ?) O(ptatianensium ?), sive: M(aurorum) O(ptatiorum ?)	Zutor (több drb.)	E. N. M.	?	CIL III 8074, 27; <i>Daicovicium</i> i. m. 52 és 72; <i>Panaiteacu</i> , Anuarul Com. Mon. Ist. III., 1932, 87, Fig. 3
XVIII. 272.	N. M. O	N(umerus) M(ilitum ?)	?	E. N. M.	?	<i>Daicovicium</i> ,
XVIII. 273.	N M S	S(uroorum ?), sive: M(aurorum?) S(....?), sive: M(auretanorum?) S(...?) N(umerus) P(almyrenorum)	Homoródszentpál (1 drb.)	E. N. M.	?	Dacia VII—VIII., 1941, 320
XVIII. 274.	NP	N(umerus) P(almyrenorum)	Magyarvista (vasbányegző lenyomata)	Magyarvista, Székely János-gy.	?	Közlemények az E. N. M. Erem- és Régiségtárá- ból 1941. évf. 120
XVIII. 275.	N B C	N(umerus) B(rittonum) C(.....?)	?	M. N. M.	?	
XVIII. 276.	EXDP	EX(ercitus) D(aciae) P(otolissensis)	?	E. N. M.	?	
XVIII. 277.	P. D. I	P(edites ?) D(aciae ?) I(nferioris ?)	Várhely	Mus. Nagyszeben	?	
XVIII. 278.	PED SING	PED(ites) SING(ulares)	(Sarmizegetusa, 1 drb.) Gyulafehérvár (Apulum, 1 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	?	
XVIII. 279.	”	”	”	”	”	
XVIII. 280.	EQVIT SING	EQVIT(es) SING(ulares)	”	”	”	
XVIII. 281.	SINGVL	SINGVL(ares)	”	”	”	
XVIII. 282.	P SIN	P(edites) SIN(gulares)	Gyulafehérvár (Apulum, sok drb.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyvárad; Mus. Gyulafehérvár; Nagyszeben, Nagyenyed	”	
XVIII. 283.	PED SIN (P, S megfordított)	PED(ites) SIN(gulares)	”	”	”	
XIX. 284.	/ED SIN	[p]ED(ites) SIN(gulares)	”	”	”	
XIX. 285.	PED SING	PED(ites) SING(ulares)	”	”	”	
XIX. 286.	P S G	P(edites) S(in)G(ulares), sive: P(edites) S(ingulares) C(onsulares)	Gyulafehérvár (Apulum, 2 drb.)	”	”	

Tábla- és sorszám Tafel und Nummer	Téglabélyeg betűi Text des Stempels	Téglabélyeg kiegészítve Auflösung der Stempel	Lelőhely — Fundort	Őrzési hely Aufbewahrungsort	Készítés ideje Zeit d. Vorfertigung	Irodalom Literatur
XIX. 287.	P S	P(edites) S(ingulares)	Gyulafehérvár (Apulum, 3 drb.)	Mus. Gyulafehérvár; Mus. Nagyenyed	II—III. Jh.	CIL III. 12633; Alsófehérvár- megyei III. Év- könyv 37 „
XIX. 288.	PSISCOS	P(edites) SI(ngulare)S CO(nsulare)S	„ (Apulum, 4 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	„	„
XIX. 289.	P C H	P(edites) C(ohortis ?) (I) H(ispanorum?), sive: P(rima)C(ohors)H(ispanorum)(?)	Zsidovin (1 drb.)	Mus. Temesvár	?	„
Néhány magántéglázem, illetőleg felügyelő tisztek téglabélyegei: Von Privatzegeleien; bzw. Aufseher-Offizieren:						
XIX. 290.	PRO	?	Várhely (Sarmizegetusa, 1 drb.)	Mus. Nagyszeben	?	Dacia II—IV., 1933, 543, egyéb irodalmi utalásokkal
XIX. 291.	. . . PDTPSIBe	[c(ohors) I His]p(anorum) (quinquenaria) ???	Magyaregregy (1 drb.)	E. N. M.	II. Jh.	CIL III 8074, 18; Arch. epigr. Mitt. III. 112; Klio XI., 505
XIX. 292.	PAEQVIET (ligatura)	P(ublio) AE(lio) QUIET(o)	Magyarvista (több drb.); Vajdahunyad (?)	Magyarvista (Székely János-gy.)	Ende des II. Jh.	<i>Daciviciis</i> , Annarul Inst. de Stud. Clas. 1933, 59 és 63; <i>Szilágyi</i> , Közlemények... 1941. évf. 117
XIX. 293.	PAEL. TER	P(ublio) AEL(io) TER(tio)	Gyulafehérvár (Apulum, több drb.); Fehértemplom	Mus. Nagyszeben	„	„
XIX. 294.	PA TER (ligatura)	P(ublio) A(elio) TER(tio) ?	(Reussmarkt mellett) Gyulafehérvár (Apulum, 2 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	„	„
XIX. 295.	M A M A . . . . . (?)	?	?	Mus. Nagyszeben	II—III. Jh.	„
XIX. 296.	. . . TII. E	?	?	E. N. M.	„	„

XIX. 297.	... INP	?	Mójrád (Porolissum, 1 drb.)	E. N. M.	II—III. Jh.	
XIX. 298.	...PA AR (ligatura)	?	?	E. N. M.	"	
XIX. 299.	E R . D (?)	?	?	E. N. M.	"	
XIX. 300.	RPABE//	?	Lupény (1 drb.)	E. N. M.	"	
XIX. 301.	LVCR//VI	?	?	E. N. M.	"	
XIX. 302.	Q C C	?	Várhely (Sarmizegetusa); Alsókosály (?)	E. N. M.; Mus. Nagyszeben	"	
XX. 303.	Q. AB	?	Várhely (Sarmizegetusa, 1 drb.)	Mus. Nagyszeben	"	
XX. 304.	M I D	?	Zsuppa (Tibiscum, több drb.)	E. N. M.; Szeged, Egyetem, Régészeti Intézet	"	
XX. 305.	M. I. D	?	Gyulafehérvár (Apulum, 1 drb.)	Mus. Gyulafehérvár	"	
XX. 306.	//ET. SACER- DOTE. cos. T////ALEXAN- DFEC. IV//// (kóralakú)	et SACERDOTE co(n)s(ule) T[ertülő] et....ALEXAND(er) FEC(it) IV[ius....	Várhely (Sarmizegetusa, 2 drb.)	E. N. M.	158 n. Chr.	Klio X., 496. n. 12; <i>Daicovicău</i> , Anuarul Com. Mon. Ist. 1929, 314

Csak az irodalomból ismerhettem meg az alábbi téglabélyegeket:

Nur aus der Literatur sind mir die folgenden Ziegelstempel bekannt:

LEG IIII	mit dem Fundorte Berek	publ.: <i>Téglás</i> , Klio 11, 1911, 499
L V M	„ „ „ Celei (Malue)	„ <i>Tocilescu</i> i. m. 331 és 335
L V M	„ „ „ Slaveni	„ CIL III 14216, 24
L. V. M	„ „ „ Turnu-Severin	„ CIL III 8066, a
	„ „ „ Nagyenyed	„ Klio X., 504; E. d. Múz. 19, 1902, 397
	„ „ „ Celei	„ CIL III 8066, b, c
L V M C	„ „ „ Celei	„ „
LEG. V. M	„ „ „ Torda	„ CIL III 1630
LEG. G. V. M	„ „ „ Mehádia	„ CIL III 1630, k
LEG. MAC	„ „ „ Torda	„ CIL III 8066
L V M P F	„ „ „ Torda	„ „
L V M A	„ „ „ „	E. d. Múz. 19, 1902, 396, 84 sz.
LEG. V. MAC	„ „ „ Marosbogát	publ.: CIL III 8066, d
L V M PF	„ „ „ Alsószentmihály	„ CIL III 8066, g
L V M PFI	„ „ „ Szind	„ CIL III 8066
	„ „ „ Torda	„ Arch. epigr. Mitt. III. 112
L V M P	„ „ „ Szind	„ CIL III 8066
L V M OES	„ „ „ Sucidava	„ Dacia V—VI., 1938, 412; <i>Tocilescu</i> i. m. i. h.
L V M VAR	„ „ „ „	„ Dacia i. h.
L V M O	„ „ „ „	„ „
(retrográd)		
L V M CORS	„ „ „ „	„ <i>Tocilescu</i> i. m. 334
L V M CORS III	„ „ „ „	„ Dacia VII—VIII. 376—7
LEG VM SC Ro	„ „ „ Romula	Arch. Anz. 1913, 383
LEG. VI. HIS	„ „ „ Szentmihály	publ.: CIL III 8069
EG X G	„ „ „ Sucidava	„ Dacia VII—VIII. 376
LEG XIII GEM	„ „ „ Karánsebes	„ CIL III 8064, l, m
	„ „ „ Németsanád	„ CIL III 12608
	„ „ „ Orsova	„ CIL III 8064, l, o
	„ „ „ Mehádia	„ CIL III 8064, l, n
	„ „ „ Várhely	„ CIL III 8064
	(Sarmizegetusa)	„ CIL III 12608
LEG XIII GE	„ „ „ Alsóvárosvíz	„ CIL III 8064, 12608
	„ „ „ Németsanád	„ CIL III 8064, l, k, l
LE XIII GE	„ „ „ Vecel (Micia)	„ „
LEG XIII G	„ „ „ „	„ Klio X., 1910, 501
	„ „ „ Germisara	„ „
	„ „ „ Ampelum	„ Klio X., 504
	(Zalatna)	„ CIL III 8064, l, á—p. 1018
	„ „ „ Bules	„ CIL III 8064, l, i
	„ „ „ Herepe	„ CIL III 8064, l, q
	„ „ „ Ispánlak	E. d. Múz. 19, 1902, 346—7
LG XIII G,	„ „ „ Gyulafehérvár	„ „
LE XIII G		
LE XIII GH. L	„ „ „ Ispánlak	publ.: Klio X., 504
LEG XIII G		
COH VLP	„ „ „ Gyulafehérvár	„ CIL III 8065, 14
LEG XIII G / AVRE CONO	„ „ „ „	„ „
AVR DIONISI		
LEG XIII GEM	„ „ „ „	„ CIL III 8065, 16; Klio X., 502; Klio XI., 499—500

XIII / GVCR LEG XIII GE	mit dem Fundorte Alsóvárosvíz	publ.: Klio X., 499
IVL MARCIANV/S LEG XIII GEM AVR VICTION LEG XIII GEM FLAVIVSHELIO LEG XIII CE ANT VIROFINNIA (Ligaturen)	„ „ „ Gyulafehérvár	„ Klio XI., 1911, 499—500
X. GM/E. PLV ///CE/LIO P XIII GE/VALENS	„ „ „ „	„ CIL III 8065, 24
SEX VALE/LEG XIII G CODMFI/C XIII G LEG XIII C/AVR MOMMO (retrograd)	„ „ „ Sárd	„ CIL III 8065, 25
LEG XIII G/AVCRA EG XIII GEL/AEMLV LEG XIII G/AEL	„ „ „ Gyulafehérvár	„ CIL III 14216, 21
LEG XIII G/ALBVCI. ASPRI; ... G. XIII. ELVI VEX. D. P	„ „ „ „	„ CIL III 14216, 22
VEXILLATIO DACIARUM (in einer Zeile) A T A	„ „ „ „	„ CIL III 14216, 23
ALA S A B L Y	„ „ „ „	„ Anuarul Com. Mon. Ist. 1932, 43; Klio X., 1910, 498—9
ALA I (?)	„ „ „ „	„ CIL III 12625
A H	„ „ „ „	„ CIL III 12628
A P	„ „ „ Várhely (Sarmizegetusa)	„ CIL III 8065, 23
AL M	„ „ „ Vecel (Micia)	„ CIL III 8065, 21
AL BA(x) AL I B AL B	„ „ „ Várhely	„ Klio X., 1910, 497, n. 14
A P B N C A D (retrograd)	„ „ „ Gyulafehérvár	„ Klio X., 1910, 502; XI., 499—500
COH III BRIT	„ „ „ „	„ Az Alsófehérvárm.... 14. Évk. 41. o. Klio XI., 1911, 502; Arch. Ért. 24, 1904, 412
C III B	„ „ „ Torda (Potaissa)	„ CIL III 8074, 30
	„ „ „ Mehádia	„ CIL III 8074
	„ „ „ inter Galt et Hévíz	„ CIL III 8074
	„ „ „ „	„ CIL III 8074
	„ „ „ Óvárhely (Burghallen)	„ CIL III 8074, 6
	„ „ „ Várhely (Sarmizegetusa)	„ Dacia III—IV., 1933, 543
	„ „ „ Slaveni	„ Dacia VII—VIII., 1941, 356—7, Fig. 7
	„ „ „ Sucidava	„ Dacia VII—VIII., 1941, 379, Fig. 11, m, n
	„ „ „ „	„ Dacia VII—VIII., 1941, 379, Fig. 11, a
	„ „ „ Székelyföldvár	„ CIL III 8074, 2
	„ „ „ „	„ Klio XI., 1911, 504
	„ „ „ Marosújvár	„ Anuarul Inst. de Stud. Clas. 1932, 62
	„ „ „ „	„
	„ „ „ Sucidava	„ Dacia VII—VIII., 376, Fig. 11, h.
	„ „ „ Turnu-Severin	„ <i>Tocilescu</i> i. m. 345; <i>Ortway</i> , Temes vármegye . . . 30— CIL III 8074, 12
	„ „ „ Korábia (Sucidava)	„ CIL III 8074, 12/a; Dacia V—VI., 412
	„ „ „ Turnu-Severin	„ <i>Ortway</i> i. m. i. h.

CORS M B	mit dem Fundorte	Boroneasa	publ.: CIL III 14216, 25
C IV C	" "	Bumbesti	" CIL III 14216, 27
C I CY	" "	Tihó	" CIL III 8074, 13
C I 8 CIC (DIO/AD)	" "	Szerbpozsezséna	" CIL III 14496, 2; <i>Ortway</i> i. m. 76. o. és 3 j; Erd. Múz. 19, 1902, 405
C R C X	" "	Tihó	" CIL III 8074, 4
(ein C umgekehrt)	" "	Slaveni	" CIL III 14216, 26
COH I FL COM	" "	Resca	" <i>Tocilescu</i> i. m. 356
COH I F COM	" "	Vecel, Herepe,	" CIL III 8074
COH II FL COM	" "	Piatra, Pini	" CIL III 8074, 26; <i>Anuarul</i> Com. Mon. Ist. IV., 1938 453
C P G S T	" "	Sebesváralja	" CIL III 12632; <i>Ortway</i> i. m. 76
COH V GA ..	" "	Szerbpozsezséna	" <i>Anuarul Inst. de Stud. Clas.</i> II., 1933, 61
OR HISP	" "	Kissebes (Resculum)	" CIL III 8074, 20; <i>Ortway</i> i. m. 30 és 32
COH II HISP	" "	Turnu-Severin, Újpalánka	" CIL III 8074, 18
CIHISP TPSIBe	" "	Magyaregregy	" Klio XI., 1911, 500
CVAPC	" "	Gyulafehérvár (?)	" CIL III 8074, 21
(ein C umgekehrt)	" "	Mühlbach	" CIL III 8074, 22 p. 1379
/// III MO	" "	Vármező	" Klio X., 1910, 500
COH II NV	" "	?	" CIL III 12631
COH II N(x)	" "	Gyulafehérvár	" Dacia V—VI. 412.—; Fig. 17
COH III P	" "	Sucidava	" CIL III ad n. 8074, 23 p. 2318; <i>Tocilescu</i> i. m. 352; <i>Anuarul Inst. de Stud.</i> Clas. II., 1936. 184, n. 3; Fig. 2 és 293
C. T. Z	" "	Turnu-Severin	" CIL III 8074, 25
COH T SAG M	" "	Székelyudvarhely	" Klio, 1911, 499
C. V. VB	" "	Bereck	" Erd. Múz. 19, 1902, 402
COH III HIS	" "	Zsolna	" <i>Inst. de Arh. Olteana,</i> Memoriul I, 19/20
C III Y	" "	Racari Dolj	" Klio XI., 1911, 500
N M E	" "	Gyulafehérvár (?)	" CIL III 8074, 29
CNRN	" "	Ómoldova, Broos	" CIL III 8074, 28; 14216, 30—31; <i>Tocilescu</i> i. m. 356
(C umgekehrt)	" "	Slaveni, Karakal, Celei	" CIL III 8075, 32; Klio X., 1910, 501; Klio XI., 509
N. C R	" "	Törökvár, Csigmó (Germisara)	" CIL III 8075, 32
(retrograd)	" "	"	" Klio X., 1910, 501; XI., 509
N S	" "	"	" Klio XI., 1911, 509
N. S. B	" "	"	" <i>Anuarul Inst. de stud. clas.</i> 4. 1941—3, 318
S. B. B	" "	Németcsanád	
N. S. P	" "		
N. P. S	" "		
N. S. I	" "		
SISC	" "		

ÁTTEKINTŐ TÁBLÁZAT A DÁCIAI RÓMAI TÁBORERŐDÍTMÉNYEK
HELYŐRSÉGEIRŐL

Die Kastelle der Provinz Dazien und seine Besatzungstruppen.

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
Ópalánka (Contra Lederatam)	Legio VII Claudia (sie lieferte nur Ziegeltransporte ?)	Vor der Eroberung Daziens (?)	Anm. 17.
	Ala II Pannoniorum Cohors II Hispanorum Cohors I Cretum Cohors II Hispanorum	Anfang d. II. Jh. ? ? Um 108 n. Chr.	Anm. 17. Anm. 17. Anm. 17. Anm. 19.; unserer Meinung nach rühren auch die Verschetter Steindenkmäler aus <i>Varadia</i> hierher.
Arcidava (Varadia)	Cohors I Vindelicorum Ala I Tungrorum Frontoniana	Zeit des Traianus Zeit d. <i>Hadrianus-Ant. Pius</i>	Anm. 20. Anm. 21.
	Legio IIII Flavia Truppenkörper „PCH“	Nur vorübergehend unter d. Reg. d. <i>Traianus</i> ?	Anm. 22—3. T. XIX. 289; P(edites) c(ohortis) H(ispanorum) (?), p(rima) c(ohors) H(ispanorum) (?)
Bersovia (Zsidovin)	Ala I Aug. Ituraeorum sag.	I. Jahrzehnt d. Prov. Dazien	Anm. 29.
	Ala I Bosporanorum Ala I Hisp. Campagonum	Hadrianus-Antoninus Pius von d. Mitte d. II. Jh.—Ende d. röm. Herrschaft	Anm. 30. Anm. 31.
Micia (Vecel)	Cohors II Fl. Commagenorum (equitata sagitt.)	Im Laufe d. ganzen röm. Herrsch.	Anm. 32.
	Cohors I Alpinorum und cohors I Vindelicorum N(umerus) m(ilitum) M(aurorum ?) sive: N(umerus) m(ilitum) M(iciensium)	Anfang d. III. Jh., vorübergehend „	CIL III 1343 Andere Ergänzungsversuche: M(auretanorum) M(iciensium), m(ilitum) M(auretanorum); <i>Wagner</i> 208.
	N(umerus) m(ilitum) TI(biscensium?) Cohors VIII Raetorum N(umerus) B(rittonum)	„ Im Laufe d. II. Jh. vorübergehend „	CIL III 1343 Anm. 33. Nach <i>Téglás</i> , <i>Klio</i> X., 504: N(umerus) B(ritannorum).

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
	eine Abteilung d. <i>legio IIII Flavia</i> Abteilungen d. <i>legio XIII gemina</i>	Zeit d. <i>Traianus</i>	Anm. 36.
<i>Alburnus Maior</i> (Verespatak)	Kastellbesatzung (Castelliani)	Anfang u. Mitte d. II. Jh., Anfang d. III. Jh. Beständig	Anm. 37. Anm. 39.
Bereich <i>Magyarpeterd</i> — <i>Várfalva</i>	Numerus <i>Campestrorum</i>	?	Anm. 41.
	Teile d. <i>legio IIII Flavia</i>	?	Anm. 40a.
	Patrouillen d. <i>legio XIII gemina</i>	z. B. 209—211 n. Chr.	Anm. 42.
Bereich <i>Gyalu-</i> <i>Magyarvista</i>	Ala I <i>Thracum</i> Ala I <i>Siliana</i>	I. Hälfte d. II. Jh. II. Hälfte d. II. Jh. und III. Jh.	Anm. 43. Anm. 44.
	Cohors I <i>Britannica</i> N(umerus) P(almyrenorum) (sagittariorum)	Anfang d. III. Jh. (?) ,,	Anm. 45. ,,
<i>Resculum</i> (Kissebes, Sebesvár)	Cohors I <i>Aelia</i> Gaesatorum (Gallorum?) Cohors I <i>Aelia</i> Gallorum	Um 159—164 n. Ch. ,,	Anm. 48. Anm. 49.
	Cohors II <i>Hispanorum</i>	Um Mitte u. Ende d. II. Jh.	Anm. 50.
<i>Bucium</i> (Vármező)	Cohors II Fl. <i>Numidarum</i>	Mitte d. II. Jh.	Anm. 52.
Bereich <i>Porolissum-</i> <i>Certia</i> (Mojgrád- Romlott- Magyaregregy)	Cohors I <i>Brittonum</i> C(o)H(or)S I P(almyrenorum) S(agittariorum)	Bis z. Mitte d. II. Jh. II. Jh., Anfang d. III. Jh. (?)	Anm. 53. Auf Grund der Ziegelstempel: CHSIPS (T. XV—XVI n. 228—31); Közlemények 1943. évf. 95—
	Cohors II <i>Britannica</i> Cohors I <i>Batavorum</i>	I. Hälfte d. II. Jh. Um Mitte u. Ende d. II. Jh. n. Chr.	Anm. 55. Anm. 56.
	Cohors I <i>Hispanorum</i> Cohors V <i>Lingonum</i>	Um Mitte d. II. Jh. Von der Mitte d. II.-bis z. M. d. III. Jh. (?)	Anm. 57. Anm. 58.
	Cohors VI <i>Thracum</i> Numerus Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum	2. Hälfte d. II. Jh. Im Laufe d. III. Jh.	Anm. 59.; der Ziegelstempel: CONT (Arch. ep. Mitt. III. 112) ist aufzulösen: CO(hors) VI T(hracum); V und I ligiert. Anm. 60.; ein Steindenkmal von dieser Truppe (aus Porolissum) in <i>Zilah</i> (einstmalige Samm- lung-Astra) ist unveröffent- licht [der Grabstein eines ge- wissen Aur(elius) .....mil(es) n(umeri) P.P.]

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
	Ala I Siliana	I. Hálfte d. III. Jh., vorübergehend	Anm. 61.
	Abteilungen d. <i>legio II. adiutrix</i>	I. Hálfte d. III. Jh., vorübergehend	Anm. 63.
	Legio VII Claudia (?)	Im Laufe d. II. oder III. Jh. vorübergehend	Anm. 64.; nach <i>Aladár Radnóti</i> ist der betreffende Ziegelstempel (n. 47) auf den Namen d. <i>legio</i> <i>VII Gemina</i> zu ergänzen.
<i>Tihó</i>	Abteilungen d. <i>legio XIII gemina</i> C(ohors) I CY(renaica ?), sive: CY(pria ?) C(ohors) I R(.....?) C(.....?)	„ ?	Anm. 65. Anm. 66.
<i>Alsókosály</i>	Cohors II Britannica	1. Hálfte d. II. Jh., vorübergehend	„ T. XVIII. n. 267.
<i>Alsóilosva</i>	Cohors I Britannica	Beständig im II—III. Jh. n. Chr.	Anm. 68.
	Ala I Tungrorum Frontoniana	Gegen Ende d. II. Jh.—Ende d. röm. Herrschaft	Anm. 69.
	Cohors II Britannica	1. Hálfte d. II. Jh., vorübergehend	Anm. 71.
	Cohors V Lingonum und numerus Palmyrenorum Porolissensium	1. Hálfte d. III. Jh., vorübergehend (?)	Anm. 72.
Bereich <i>Óvárhely</i> (Burghallen) <i>Marosvécs</i>	Cohors I Ubiorum Ala I Illyricorum	Um die Mitte d. II. Jh. Gegen Ende d. II. Jh., wohl auch noch im III. Jh.	Anm. 73. Abnm. 74.; CIL III 8074, 7.
Bereich <i>Mikháza-</i> <i>Sóvárád</i>	Cohors I Alpinorum Ala I Bosporanorum	Beständig unter d. röm. Herrschaft ? (vorübergehend)	Anm. 75. T. XIV. n. 204.
<i>Énlaka</i>	Abteilung d. <i>legio XIII gemina</i> Cohors III Hispanorum	„ Von Anfang an bis z. Ende d. röm. Herrschaft	Anm. 77. Anm. 78.
<i>Székelly-</i> <i>udvarhely</i>	Cohors I Britannica	? (vorübergehend)	Mus. Sepsiszentgyörgy Inv. A. 282.
	Cohors I Ubiorum	„	Anm. 80.

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
Bereich <i>Homoród- szentpál</i>	N(umerus) M(....?) S(.....?)	?	Anm. 83.; der betreffende Ziegelstempel ist folgenderweise zu ergänzen: n(umerus) M(aurorum) S(....?), so nach <i>Daicovicu</i> , Dacia VII—VIII. 320, meines Erachtens: n(umerus) M(aurorum) s(agittariorum), oder vielleicht wie folgt: n(umerus) m(ilitum) S(urorum).
Bereich <i>Angustiae</i> (Bereck)	Cohors I Bracaraugustanorum	Anfang d. II. Jh. n. Chr.	Anm. 88.
	Cohors IIII Hispanorum	?	Anm. 89.
	Cohors I Hispanorum veterana	Längere Zeit in d. II—III. Jh.	Anm. 90.
	Abteilung d. <i>legio IIII Flavia</i> (?) Ala (I) Pannoniorum	Unter <i>M. Aurelius</i> (?)	<i>Téglás</i> , Klio XI., 1911, 499.
Bereich <i>Nagyborosnyó</i>		?	T. XV. n. 194; andere Ergänzungsmöglichkeiten: ALA (I) PA(lmyrenorum), oder Al(a) P(rima) A(lpinorum), welche aber schwerer anzunehmen sind.
<i>Komolló</i>	Cohors I Hispanorum veterana	?	<i>Székely</i> , A komollói római erődített tábor, 27.
	Cohors Eturaeorum(?) sagittariorum(?)	?	„
Barcarozsnyó	Cohors VI No[ricorum? C]umidavensium	222—235 n. Chr.	Anm. 95 b,
Bereich <i>Olthévtz</i>	Ala I Asturum	Bis z. Mitte d. II. Jh.	Anm. 96.
	Cohors III Gallorum	Um Mitte d. II. Jh., II. Jh.	Anm. 98.
	Eine Abteilung d. <i>legio XIII gemina</i> (?)	Unter <i>Hadrianus</i> , vorübergehend	Anm. 97.
Bereich <i>Kissink</i>	Ala I Siliana (?)	?	T. XIV. n. 197; die Fundortsangabe ist fraglich.
	Cohors II Fl. Bessorum	Bis. z. Z. <i>Marcus Aurelius</i> (?)	Anm. 99.
Bereich <i>Felek</i>	Cohors II Fl. Commagenorum	?	CIL III 1619.
Bereich <i>Praetorium</i> , <i>Pons vetus</i> , <i>Caput Stenarum</i>	Numerus burgariorum et veredariorum	Ständige Besatzung	Anm. 102.
Bereich <i>Arutela</i> (Bivolari)	Cohors I Hispanorum veterana	Unter Trajans Regierung	Anm. 103.
- <i>Castra Traiana</i> (Gura-Vaii)	Suri sagittarii, numerus sagittariorum	Ständig bis z. Ende der. röm. Herrschaft	Anm. 104.

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
<i>Acidava</i> (Slatina)	Cohors I (?)	?	Anm. 105.
<i>Buridava</i> (Stolniceni)	Fl. Commagenorum Cohors I Aur. Brittonum Cohors I Hispanorum veterana (?)	III. Jh. n. Chr. Anfang d. II. Jh. (?)	Anm. 111. <i>Wagner</i> , Die Dislokation . . . 149.
Bereich <i>Romula</i> (Resca)	Numerus Surorum sagittariorum Cohors II Commagenorum	II—III. Jh. n. Chr. ?	Anm. 113. Anm. 114.
Bereich <i>Slaveni</i>	Eine Abteilung d. <i>legio XIII gemina</i> Ala I Hispanorum Numerus Surorum sagittariorum Cohors I Fl. Commagenorum Eine Abteilung d. <i>legio V Macedonica</i>	?	Anm. 115; dieser Beweis ist noch nicht genügend.
	Abteilungen d. <i>legio V Macedonica</i>	Anfang d. III. Jh. n. Chr. Im Laufe d. III. Jh. vorübergehend „	Anm. 107. Anm. 108. Anm. 109.
<i>Sucidava</i> (Celei)	Cohors III Brittorum Ala M(.....?)	Vor der Eroberung bzw. nach Aufgabe Daziens I. Hälfte d. II. Jh.	Anm. 110. Anm. 130. Anm. 131.
	Ala P(rima .....?)	?	Anm. 132.; nach <i>Tudor</i> , AL(a) M(aurorum), oder: M(illiararia), bzw.: A(uxi)L(ium) M(ariensium).
	Cohors I S(.....)	II. Hälfte d. II. Jh. vorübergehend ?	Ein Ziegelstempel (:AP, <i>Dacia</i> VII—VIII, 379, Fig. 11, m, n) ist m. E. als der Name einer <i>Ala</i> aufzulösen. Der Ziegelstempel C. T. Z (<i>Dacia</i> V—VI, Fig. 17) lässt sich folgenderweise lesen: C(ohors) I S(urorum), oder: S(agittario- rum).
	C(ohors) (I) A(....?) D(.....?)	?	Diesen Ziegelstempel: C A D (retrograd, <i>Dacia</i> VII—VIII, 376, Fig. 11, h) ergänzen wir versuchsweise als: C(ohors) (I) A(lpinorum) (D=quingenaria), oder: A(frorum) (quingenaria); Anm. 135.
	Numerus Surorum	?	Anm. 136/a
Bereich <i>Drobeta</i> (Turnu- Severin)	Cohors I Cretum Cohors III Campestris	(vorübergehend) Zeit d. <i>Traianus</i> Bis z. Mitte d. II. Jh.	Wagner 127. Anm. 140.

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
	Cohors I sagittariorum	2. Hälfte d. II. Jh., III. Jh.	Anm. 141. Bei dem Brückenbau wirkten mit: die Kohorten I <i>Antiochensium</i> , I <i>Cretum</i> , II <i>Hispanorum</i> , III <i>Brittonum</i> , I <i>sagittariorum</i> und die Legionen IV <i>Flavia</i> , V <i>Macedonica</i> , VII <i>Claudia</i> , XIII <i>gemina</i> ; s. dazu: Anm. 137.
<i>Dierna</i> s. <i>Tsierna</i> (Orsova)	Cohors I <i>Brittonum</i> Eine Abteilung d. <i>legio XIII gemina</i> Eine Abteilung d. <i>legio IIII Flavia</i>	Vor der Eroberung Daziens ? Nach der Aufgabe Daziens	Anm. 142. Anm. 143. Anm. 144.
<i>Ómoldoňa</i>	Cohors III Delmatarum N(umerus) C(...?) R(.....?, retrograd)	? ?	Anm. 145. Anm. 146.
<i>Szerb- pozsezséna</i>	<i>Cohors V Gallorum</i> und andere Einheiten der moesischen Armee	?	Anm. 147.; <i>legio IIII Flavia</i> , VII <i>Claudia</i> , <i>cohors I milliaria</i> Cilicum. Das Mitwirken dieser Truppen gehört zur Kriegs- geschichte der Provinz Moesien.
Bereich von <i>Ad Mediam</i> (Mehádia)	Eine Abteilung d. <i>legio IIII Flavia</i> Teile d. <i>legio V Macedonica</i> Centurien d. <i>legio VII Claudia</i> Abteilungen d. <i>legio XIII gemina</i> Cohors I <i>Ubiorum</i> Vexillatio <i>Daciarum</i> (?) Cohors III Delmatarum	Anfang d. II. Jh. n. Chr. ? (vorübergehend) ,, ,, ,, ,, ,, Längere Zeit hindurch, im III. Jh. n. Chr. gewiss da	Anm. 148. Anm. 149. Anm. 150. Anm. 151. Anm. 152. Anm. 153. Anm. 154.
Bereich von <i>Domásnya</i>	Cohors I <i>Ulpia</i> <i>Brittonum</i>	Um 159 n. Chr. (vorübergehend?)	CIL XVI n. 110.
Bereich von <i>Tibiscum</i> (Zsuppa)	Cohors I <i>Vindelicorum</i> Numerus <i>Palmyrenorum</i> <i>Tibiscensium</i> Numerus <i>Mauretanorum</i> <i>Tibiscensium</i>	Um die Mitte d. II. Jh. Ende d. II. Jh.— III. Jh. n. Chr. ? (vorübergehend)	Anm. 157. Anm. 158. Wagner 209—210.

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen	
Sarmizegetusa (Várhely)	Centurien d. <i>legio XIII gemina</i>	? (vorübergehend)	Anm. 160.	
	Abteilungen d. <i>legio IIII Flavia</i>	I. Jahrzehnt d. II. Jh.	Anm. 162.	
	Centurien d. <i>legio XIII gemina</i>	? (eventuell vorübergehend)	Anm. 163.	
	Vexillation d. <i>legio XIII Augusta</i> Ala I A(.....?)	Marcus Aurelius ?	<i>Floca</i> , Anuraul Inst. de Stud. Clas. 1932, 72—3. Die Typen T. XVI. n. 206—7 könnte man wohl lesen, wie folgt: ALIAI, AL(a) I AL(pino- rum?). Dieser Truppenname ist jedoch anderswoher unbe- kannt. S. den Stempel: <i>Daico-</i> <i>viciu</i> , Dacia III—IV. 543.	
	Ala II Pannoniorum	Anfang d. II. Jh. (?), vorübergehend	Anm. 168.	
	Cohors I. Aug Ituraeorum sagittariorum	? (vorübergehend)	Anm. 169.	
	Cohors I Aug. Thracum	„	Anm. 170.	
	Numerus Mauretano- Miciensium	222—235 n. Chr.	Anm. 171.	
	Bereich von <i>Ad Apuas</i> (Kiskalán)	Centurien d. <i>legio XIII gemina</i>	Ständige Besatzung	Anm. 172.
	Bereich von <i>Germisara</i> (Csigmó, Szászváros)	Numerus peditum singularium Pedites singulares Britannici Numerus Brittonum Germisarensium sive: Numerus S(ingularium?) B(rittonum) N(umerus) C(.....?) R(.....?) Ala I Bosporanorum Teile d. <i>legio V Macedonica</i> Centurien d. <i>legio XIII gemina</i> (?)	? (vorübergehend) Bis z. Mitte d. II. Jh. 2. Hälfte d. II. Jh., Anfang d. III. Jh. ? (vorübergehend) „ „ ? (Sie lieferten nur Ziegeltransporte?)	Anm. 174. „ „ Anm. 174/a Anm. 175. Anm. 176. Anm. 177.
Bereich <i>Apulum</i> (Gyula- fehérvár)	Pedites et equites singulares <i>Legio XIII gemina</i> Ala (I) Bosporanorum	Beständig unter d. röm. Herrschaft „ Anfang d. II. Jh., vorübergehend	Anm. 180. Anm. 181. Anm. 182.	

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
	Ala (I) Batavorum	?	Anm. 183.
	Cohors IIII Pannoniorum	(vorübergehend)	Anm. 184.
	Cohors I Vbiorum	„	Der Stempel T. XVI. n. 232 ist wohl auf diesen Truppennamen zu ergänzen. Anders: <i>Wagner</i> 196.
	Cohors II Fl. Numidarum	„	Anm. 186.
	Cohors IIII Ulp. Sur(or)um (?)	„	Anm. 186/a; es ist sehr fraglich, ob diese Truppe wirklich hier operiert hätte.
	Numerus Germ(.....?)	Um die Wende d. II. u. III. Jh.	Anm. 187.; diese Formation wäre mit der Truppe <i>Numerus exploratorum Germanicianorum</i> , bekannt aus Germanien, identisch. Meines Erachtens ist auch die Lesung: N(umerus) GERM(isarensium) zu erwägen.
	Numerus militum Hispanorum	? (vorübergehend)	Anm. 188.; die Fundortsangabe der betreffenden Inschrift ist ungewiss, damit auch das Stationieren dieser Truppe in <i>Apulum</i> .
	Numerus Palmyrenorum Tibiscensium	Um Wende d. II. u. III. Jh., vorübergehend	Anm. 188/b. Die Aufenthalt d. <i>Numerus Mauretanorum Tibiscensium</i> in <i>Apulum</i> , wenn auch vorübergehend, ist nicht wahrscheinlich; anders: <i>Wagner</i> 209.
	Legio IIII Flavia, bzw. ihre Abteilungen	Anfang d. II. Jh. und auch später, vorübergehend	Anm. 189.; die Legion wirkte auch an den hiesigen Bauarbeiten mit.
	Centurien d. <i>legio V Macedonica</i>	? (vorübergehend)	Anm. 190.; die Stationierung d. <i>legio I adiutrix</i> und d. <i>cohors I Britannica milliaria</i> in <i>Apulum</i> ist gar nicht erwiesen.
<i>Ampelum</i> (Zalatna)	Abteilungen d. <i>legio XIII gemina</i>	Im Bedarfsfalle	Anm. 191.
	Cohors II Hispanorum scutata Cyrenaica	? (vorübergehend)	Anm. 194.; die hiesige Stationierung der Truppen <i>Numerus Mauretanorum Tibiscensium</i> und <i>Numerus M(...?) Hispanorum</i> ist (andere Auffassung: <i>Wagner</i> 210; <i>A. Kerényi</i> S. 156, n. 1819) noch nicht bewiesen.
Festungen im Bereich von <i>Szászsebes</i>	Eine Auxiliartruppe, deren Name hinter den Abkürzungen: /// IIIMO steht	?	Anm. 196.

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
Festungen im Bereich von <i>Dicsőszentmárton</i>	Cohors I Ubiorum	?	Anm. 197.
Festungen im Bereich von <i>Segesvár</i>	Centurien d. <i>legio XIII gemina</i>	?	Anm. 198.
Bereich von <i>Salinae</i> (Marosújvár, Felvinc, Székelyföldvár, Székelykoesárd)	Abteilungen d. <i>legio XIII gemina</i> (?)	?(nötigenfalls)	Anm. 200.; es kann möglich sein, dass die Legion von Apulum dieses Ziegelmaterial auf dem Wasserwege geliefert hatte.
Festungen im Bereich von <i>Marosbogát</i>	Ala I Batavorum	II. Jh. n. Chr., durch längere Zeit	Anm. 201.
Festungen im Bereich von <i>Maroskeresztúr</i>	Abteilungen d. <i>legio V Macedonica</i>	Im Bedarfsfalle	Anm. 202.
	A(la) P(rima) VE(spasiana ?) (Dardanorum)	?	Anm. 203.; nur auf Grund des Stempels: APVE (T. XIV. n. 201); S. noch dazu: <i>Wagner</i> 33 u. <i>Klio</i> XI. 504.
	Ala I (Gallorum et) Bosporanorum	Längere Zeit hindurch, von d. Mitte d. II. Jh. n. Chr. an	Anm. 204.
	CO(hors) (I) S(...?)	?(vorübergehend)	Anm. 205.; der Ziegelstempel (:COS) ist nach <i>Téglás</i> zu lesen: CO(hors) S(agittariorum); mein Ergänzungsversuch lautet: CO(hors) (I) S(urorum ?). T. II. n. 27; die Fundortsangabe ist aber ungewiss.
	Centurien d. <i>legio V Macedonica</i> (?)	?(vorübergehend)	
Bereich von <i>Potaissa</i> (Torda)	Legio V Macedonica	Von 167 (?) n. Chr.—Ende d. röm. Herrschaft	Anm. 207.
	Teile d. <i>legio I Italica</i>	Unter <i>Marcus Aurelius</i> (?)	Anm. 209.
	Centurien d. <i>legio XIII gemina</i>	?(vorübergehend)	Anm. 210.
	Cohors I Alpinorum	„	Anm. 211.
	Cohors I Fl. Ulpia Hispanorum	109—110. n. Chr.	Anm. 212.
	Cohors I Batavorum	Gegen Ende d. röm. Herrschaft	Anm. 213.

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d. Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
	Cohors I P(....?) P(....?)	? (vorübergehend)	Anm. 214; Ergänzungsversuche: ... P(almyrenorum) P(orolis- sensusium), oder P(annoniorum) P(hilippiana).
	Ala I BO(.....?)	,,	Anm. 215.; Ergänzungsmöglich- keiten: ala I BO(sporanorum); ala I B(ataavorum) (ß=mil- liaria ?); ala I B(ritannica) (mil- liaria). Im Buchstaben O steckt eine senkrechte Linie.
	Numerus M(....?) M(....?)	,,	Anm. 217.; die Auflösung könnte: N(umerus) M(ilitum) M(aurorum), oder: ... M(aure- tanorum) oder: ... M(auretano- rum) M(iciensium) sein.
	[Vexillatio Dacorum P(arthica)]	Gegen Ende d. II. Jh. (?)	Auf Grund eines Ziegelstempels (:VEX. D. P, <i>Téglás</i> , Klio XI., 502.). Diese Erklärung ist für uns nicht einleuchtend. Dieser Stempel ist vielleicht eine ver- dorbene Form anstatt: EX. D. P. Wenn das zutrifft, so ist die Zentral-Ziegelwerkstätte d. EX(ercitus) D(aciae) P(orolis- sensusium) mit diesem Stempel ge- meint. Also lieferte das Heer der Provinz Dazien (Porolissensis) zu den hiesigen Bauarbeiten Ziegeltransporte.
Bereich von <i>Napoca</i> (Kolozsvar)	Abteilungen d. <i>legio V Macedonica</i> Cohors III Campestris	? Um 110 n. Chr.	Anm. 220. Anm. 221.
	Numerus Palmyrenorum sagittariorum	? (vorübergehend)	Anm. 222.
Bereich von <i>Optatiana</i> (?) <i>Largiana</i> (?) (Zutor)	N(umerus) M(ilitum) O(.....?)	,,	Anm. 230.; Ergänzungsversuche: numerus M(auretanorum) O(p- tatianensium), numerus M(au- rorum) O(ptatianensium), nu- merus m(ilitum) O(sroënorum). Der letztere ist der wahr- scheinlichste.
	Ala (I) M(.....?)	,,	Anm. 231.; Ergänzungsmöglich- keiten: ala (I) M(aurorum, Mauretanorum), weniger wahr- scheinlich der Versuch von <i>Wagner</i> : ala m(illiaria).

Táborerődítmény neve Kastell	Csapattest neve Name d.Truppe	Táborozás ideje Zeit bzw. Zeitgrenzen d. Stationierung	Megjegyzés, jegyzetek Anmerkungen
<i>Congri</i> (?) (Szamosújvár)	Ala II Pannoniorum	Während der ganzen röm. Herrschaft	Anm. 233.
Festungen um <i>Bumbesti</i>	Cohors IV Cypria	Zeit d. <i>Traianus</i>	Anm. 237.
Festungen um <i>Racari-Dolj</i>	Cohors I ⁻ Aur. Brittonum (milliaria)	Anfang d. III. Jh. gewiss da gewesen	Anm. 238.
Festungen um <i>Racari-Dolj</i>	N(umerus) M(aurorum) E(.....?), vorher als <i>Mauri equites</i> genannt	Längere Zeit im II. Jh. n. Ch.	Anm. 239.
Radacinești	sagittarii Sui	Hadrianus — III. Gordianus (?)	Anm. 121.
Vorgeschobene Posten im Barbaricum.			
<i>Fény</i> (im Banat)	Cohors VIII Raetorum numerus Mauretanorum Tibiscensium	? (vorübergehend)	Anm. 124—125.
<i>Denta</i>	Teile d. <i>legio III Flavia</i>	„	Anm. 119.
<i>Németcsaná</i> d und andere Wachtposten am Fl. <i>Maros</i>	Teile d. <i>legio XIII</i> <i>gemina</i> und <i>V. Mace-</i> <i>donica</i>	Im Bedarfsfalle	Anm. 126—127.
<i>Drajna de sus</i>	Cohors I. Fl. Commag.	Traianus—Hadrianus	Anm. 123.
	Mobile Abteilungen d. Legionen V. Macedo- nica, I. Italica, XI. Claudia	? (vorübergehend)	Anm. 122—123.

PÓTLÁSOK A KÉZIRAT LEZÁRÁSA UTÁN.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

A 2. sz. jegyzethez: *Syme*, *Laureae Aqu.* (Kuzsinszky-Emlékkönyv), I., 1938, 280, fejtegetései (Dáciában kezdetben 3 legió állomásozott, *Traianus* perzsák elleni háborúja alatt kettőre kisebbedett számuk, a I. *adiutrix* vonult el először) úgy értendők, hogy a dákok földjén elsősorban egynél több legió csak a megszállás és a megszervezés első éveiben időzhetett, amíg rendkívüli volt a helyzet. Dácia kettéosztásához, valamint a *legatus* és a *procurator*-ok közti viszonyra legutóbb: *Daicovicium*, *La Transilvania nell' antichità*, 80—81 (*A. Stein* nyomán).

A 4/a sz. jegyzethez: Dácia egységességéhez, az ismételt felosztások ellenére is, lásd még: *Diacovicium* i. m. 87.

A 6. sz. jegyzethez: *Paulovics István* (Dácia keleti határvonala . . . , 1944, 14) szerint Dácia K-i határvonala Óvárhely—Vécs—Görgényszentimre—Mikháza—Sóvárad—Énlaka—Székelyudvarhely—Homoródszentpál—Barót—Oltszem—Komolló—Bereck táborhelyeken haladt át. Ezen „peremtáborok” (Énlaka kivételével) Ny és D-felé menő folyók mentén létesültek. Ezen táborortól K-re előretolt burgus-ok voltak, részben kapcsolatban a limes-sáncokkal. *Christescü*, *Istoria militara* . . . térkép, szerint Dácia É-i határa Tihó felett, ehhez közel, majd Kosályon és Ilosván át, Ny-i határa pedig az Aldunától *Viminaciüm*-nál elágazva, Versec és Denta előtt elhaladva hajlott volna el Buleshoz a Maros mellé, innen egyenesen É-felé a meszesi *limes*-hez csatlakozott volna.

A 13/a sz. jegyzethez: *Daicovicium* (i. m. 82. o. és 83. o. 2. j.) szerint *Dacia inferior* a Bánát DK-i részét is magában foglalta volna. *D. superior* É-i határa a Nagyszamos, Ny-i határa bizonytalan. A Bánátban Ny-on persze a Tisza lett volna a határ.

A 15. sz. jegyzethez: Legutóbb megjelent vélemény (*Paulovics* i. m. 101—102): A dáciai „peremtáborok” mindjárt az elfoglalás után épültek, jellegük is a II. század elejére utal.

A 16. sz. jegyzethez: A dáciai táborhelyek felsorolásainak és áttekintéseinek a legújabb irodalmi helyei: *Diacovicium* i. m. 93. o. 2. j.

A 25. sz. jegyzethez: A dáciai táborerődítményeket és helyőrségüket nagyjában ismerteti: *Christescü*, *Istoria militara* . . . , 133 és köv. l.

A 38. sz. jegyzethez: Offenbánya, Aranyosbánya (Abrudbányától ÉK-re, 4 órai járásra, az Aranyos mellett) belesik a tölem meghúzott határvonalba, de csak feliratnélküli emlékek lelőhelye (*Neigebauer*, *Dacien* . . . , 192).

A 40. sz. jegyzethez: Felfogható egyszerűen úgy is, hogy *castellum* = védőfallal megerősített *vicus* = *preaesidium*, amint *Schulten*, *Die röm. Grundherrschaften*, 44—45, már gondolta. Ebben az értelemben *castellanei* = *coloni castelli* (?).

A 46. sz. jegyzethez: A Sebesvára, illetve Kissebes körüli őrtornyokhoz és „váracsokhoz” (10 km-en belül 9!); *Téglás G.*, *Akad. Ért.* 18, 1907, 572—5; *Buday*, *Dolgozatok* . . . Kvár, 3, 1912, 104, 106—7 és; *Radnóti*, *Arch. Ért.* 1945, 142—3 (kefelevonat). Utóbbi kutatótársunknál olvassuk, hogy a sebesvári *castellum* Ny-i előterében a sánc a Sebes-patak völgyétől Ny-ra az első hegylánc gerincét követi, 2—3 km-re a táborától.

Az 50. sz. jegyzethez: Sebesváralján *Téglás G.* (i. m. 577) szerint még a *cohors I. Hispanorum* is táborozott volna.

Az 51. sz. jegyzethez: A Meszes-hegységben a sáncmenti kiserődöknél a négyzetesek egyik fala egybeesik a sánc falával, viszont a kerek őrtornyok a sánctól távolabb épültek. Utóbbiak átmérője átlag 10 m a Meszesen (*Radnóti* i. m. 143. o. és 40. j.).

Az 52. sz. jegyzethez: Ezen jelentős tábor Vármező községben a *limes*-vonaltól 6 km-re fekszik, ezen távolságon belül még *praesidium* is lehetett, amilyen példának okáért a hódosfalvi (Vármező és Sebesvár közt) — 100 × 100 × 70 × 70 méteres — és a szentpéterfalvi (*Radnóti Aladár* megfigyelései szerint, i. m. 144. o. és 47. j.).

A 65. sz. jegyzethez: *Porolissum* jelentőségéhez és kutatása történetéhez legutóbb: *Radnóti*, i. m. 146, 149 és 62—63. j., a környéki földvárakhoz, őrtornyokhoz és táborhelyekhez ugyanő, i. m. 148. o. 82. j. Meglepő, hogy a Meszes-i hegygerinci sánclimest nem kísérte általában burgusokat összekötő út, csak *Porolissum* közelében, ahol az Egregy völgyéből vezetett fel az út. A sánc és az út közt a távolság 100 m (*Radnóti*, i. m. 144. o. és 50. j.). A kettős sánc tárgyalásánál kutatótársunk elismeri (61. j.), hogy csak a K-i sánc biztosan római.

A 66/a sz. jegyzethez: *Radnóti Aladár* (i. m. 139—140. o. és 17—21. j.) mutatott rá legutóbb, hogy a Szamos völgye Észak-Dáciában nem folyó-limes, hanem felvonulási út, ettől É-ra volt a szerves határvédelmi rendszer. Déstől Ny-ra római híd pillérjeit mérte fel *Marțian*, a római út itt a folyó jobb partjára került át. Az alsókosályi táborból É-ra, ahol a Kosály-patak az Ilosvai-hegységből kilép, Négerfalva mellett látott *Daicovicium* (Dacia, VII—VIII., 1941, 322) egy *specula*-t. Alsókosálytól Ny-ra, Semesnyén is völgykaput elzáró tábor lehetett a hegygerinci erődlánccolat hátában.

A 68. sz. jegyzethez: *Alföldi András* professzor volt szíves értesíteni az alsókosályi táborból való és a dési múzeumban őrzött vas téglabélyegzőkről (egyes betűkkel). Ezek ma már erősen görbültek, torzultak, lenyomataik (p. o. V, J, P, C betűk?) olyan betűk, amelyekből csapattestnév nem képezhető, amint fényképekről megítélni tudom. Erdélyi kartársaim hivatottak alaposabban és véglegesen megvizsgálni és ismertetni őket. *Daicovicium*, La Transilvania . . . 89. o., 1. j., a CIL III 7633 alapján és a Latin Feliratárnak ezen felirathoz tett megjegyzései nyomán ezen a környéken helyi milícia, népfelkelés (manus tumultuaria) szereplésére következtetett (anno 239 p. Chr. n.). Azonban a felirat olvasása megnyugtatóan még mindig nem sikerült, a mellett a szóbanforgó oltárkövet egy *beneficiarius* állította Nemesis-nek. Egyébként a lakosság önvédelmi felkelésével abban az időben az ellenség mindenhol szembetalálkozhatott.

A 72/a sz. jegyzethez: A *castellum* Óvárhely falán a Budak partján a mai templom, papilak, iskola és részben a temető helyén található. Oldalai 120 × 120 m-re becsülhetők. A szomszédos Kiszsolna melletti *Titus Raich* (*Titus* hegye) talán egy őrtorony hagyományát őrzi elnevezésében. A tartomány belseje felé Csikókeresztúr és Bilak (itt a kálvinista pap kertje helyén) földjén lehetett *mansio*, ill. *castellum*. A legkülső táborvonalban Nagysajóban még nem került elő betűs ókori emlék, de Óvárhelytől É-ra a kusmai romok („*Attila kapuja*“) táborerődítmény maradványainak hihetők (*Paulovics*, i. m. 19—22). Legutóbb *Daicovicium* (Siebenbürgen im Alt., 1943, 126) újította fel azt a véleményt, hogy az óradnai középkori bányákban („*Katakombák*“) aranybányászás már a rómaikorban folyt. (Hát itt lehetett „in limite“ aranykitermelés? Kérem a jeles román kutatót. *Paulovics István* (i. m. 13. o. és 9. j.) elismeri ugyan, hogy római falat nem látott Óradnán, de úgy gondolja, hogy Bethlentől vagy Óvárhelyről vezethetett római út a Radnai-szorosba és Óradna magasságában elvileg lehetett „külső támaszpont“.

A 73. sz. jegyzethez: Zsolnáról (Besztercétől K-re, „a legutolsó ÉK-i végvár szomszédságában“) *Téglás Gábor* (Erd. Múz. 19, 1902, 402. o., 103) ilyen téglabélyegzet közölt: C III Y. Olvasása mindenképpen téves. Szerintem C[o]H I V (= *cohors I Ubiorum*) betűkből állt ez a téglabélyeg, de az O-betű elmosódott, valamint a H-írásjel vízszintes vonalkája is. Az U = V. Ezen csapattestnek innen valóban ismeretes más bélyeges téglája is. Ilyen helyesbítésekre, illetve kiegészítésekre gondolni már erőltetett volna: C(ohors) I IL(1)Y(ricorum), C(ohors) II TY(riorum), mert bár az Y előtti L vagy T, ha elmosódott, könnyen nézhető I-betűnek, de ezek a csapattestek más emléket nem hagytak Dáciában, sőt mint csapattest-nevek ismeretlenek az egész római birodalomból (*Cichorius*, P. W.—R. E. *Cohors c.*, 303—345. h.). Y-betűvel kezdődő nevű nép viszont nem ismeretes, amelyből *cohors*-ot állíthattak volna fel.

A 74/a sz. jegyzethez: Dácia K-i és DK.¹ határvonalát legújabbán, helyszíni bejárás és vizsgálás alapján szintén a Görgényi, Hargita- és Baróti-hegyek mentén húzta meg: *Paulovics István* (i. m. 10.—)

A 74/b sz. jegyzethez: A marosvécsi castellumból (az Idecs és a Maros találkozásánál) ismeretes téglabélyeg: AL N ILYR *Paulovics István* (I. m. 26) szerint nemcsak AL(a) N(ova) ILYR(icorum) lehet, hanem — a CIL III 1197 alapján: ex n(umero) Ill(y)r(icorum) — ez is: N(umerus) IL(1)YR(icorum).

Szerintem erre valóban szabad gondolni és akkor az AL(a) N(umerus) IL(1)YR(icorum) téglabélyeg érdekes módon átmeneti időből származnék, amikor ez az *ala* épp névváltoztatás és jellegátalakulás alatt állott és az AL(a) és a N(umerus)-jellegre utaló szavak rövidítéseit egyaránt kitétték a téglabélyegzőkben is, pedig különben vagy *ala* vagy *numerus* jogi állapottal rendelkezett a nemzetiségi lovas csapatotest. A magam részéről nem hiszem, hogy ilyen érdekes, kettős, sőt bizonyos mértékig, ellentétes fogalmi megjelölésekkel lenne találkozásunk a szigorú latin formai nyelvben. Különben *Paulovics István* Dédán (Vécstől ÉK-re) nem talált tábornyomokat. Görgényszentimrén a „Rákóczi-vár“ nevű romok takarják a *castellum* helyét. A környéken több községben állapíthatók meg határ-sáncvonulatok (*Paulovics*, i. m. 28—31. o., 30, 34, 38—39. j.).

A 75. sz. jegyzethez: Mikháza római emlékeihez legutóbb: *Paulovics*, i. m. 32—37. és 43. 61. j. A tábor neve itt Óvár volt, nyomai a DNY-i szélén, a „Vártartomány“-ban. Sóváradon a középkori vár a Csombón (hegyfok) „egy 120 lépés hosszú és széles korai római erőd elé épült, míg a *castra* a község helyén, a Várnok nevű részénél állott.“ Keleti, rövidebb oldala körülbelül 200 lépés hosszúra becsülhető (*Paulovics*, i. m. 67—69. és 71—73. j.).

A 78. sz. jegyzethez: Énlakán a tábor és a telep a Firtos lankáján, a falu K-i szélén létesült. Az Orbán-féle martonosi és a *Christescu*-féle homoródszentmártoni castrum-ok azonban nem léteznek (*Paulovics*, i. m. 43—44. és 46, irodalommal). Ackner Szentmihályról egy ilyen téglabélyegről értesít: LEG. VI. HIS (Jb. d. C. Comm. . . . I., 1856, 19). Ez az olvasás téves (COH. III. HIS helyett), amire már a CIL III p. 179 rámutatott.

A 79. sz. jegyzethez: Székelyudvarhely római emlékeihez és a vele kapcsolatos örállomásokhoz legutóbb: *Paulovics*, i. m. 49—53 és 104—109, 111—113 j. (A homoródfürdői Cekenztetón „Várhely“ vagy „Földvár“, 35 m-es oldalakkal, a Szarkakő alatt „Záldog romjai“ stb.) .

A 82. sz. jegyzethez: Dácia K-i határvonala *ijj. Ferenczi István* szerint (felfogásához csatlakozik *Paulovics*, i. m. 13. o., 10. j., de a DK-i kiugrásnál a Feketeügy az É-i határ szerinte — 73. o.—, itt az É-i erőd sor lenne: Oltszem, Komolló, Maksa, Várhegy, Bereck): Homoródszentpál—Vecer (Olasztelek és Barót közt) —Oltszem—Komolló—Bereck.

A 83. sz. jegyzethez: Homoródszentpálon a község ÉNy-i szélén mutatkoznak a tábor nyomai. Az ú. n. baróti tábor DNY-ra volt a falutól („Vécer“, ma: „Védszer“) és 100—120 lépés széles. A bibarci „Tibure vára“ nem volt római tábor, nem volt ilyesmi Olasztelken és Felsőrákoson sem, ellentétben a hagyománnyal, viszont római őrtorony lehetett a baróti kat. templomdomb különálló tornya helyén és Ny-ra innen, Felsőrákostól É-ra a Rika-tetőnél „Attila vára“. (*Paulovics* megfigyelései: i. m. 54—62, 117—123., 125—142. j.).

A 83/a sz. jegyzethez: Az oltszemi kastélytól Ny-ra, mellette láthatók a *castellum* falainak a vonulatai, 100×140 m hosszúságban; legkülső őrtorony lehetett É-ra Herec-várnál, K-re Kincásásvárnál: *Paulovics*, i. m. 64—66.

A 85. sz. jegyzethez: A *castellum* Bereck községtől ÉK-re „Benet úr vára“; a Panaitescu-féle Kárpát-limes-elképzelés szerint É-ra, a többi szoros előtt is voltak táborok: *Paulovics*, i. m. 75—81 és 258. j.

A 92. sz. jegyzethez: A nagyborosnyói téglabélyeg (AL PAI . .) feloldásai *Radnóti Aladár*, i. m. 140. o., 25. j., szerint: al(al I A(ugusta) I(turaeorum sagittariorum) vagy: al(a) Pa(nnoniorum). A Kárpáton túl, így szerinte *Poianan* (Piroboridava) sem volt római tábor.

A 93. sz. jegyzethez: Azonban én nem úgy láttam Komollón, hogy „a táborhely fensíkja a Szépmező egyenletes síkjától kiemelkedik“. (V. ö.: *Paulovics*, i. m. 68.). Ez csak optikai csalódás, mert a vasúti állomástól jövet a tábor körülvevő vízmosta árokból nézve tűnik fel úgy, hogy a táborerődítmény dombja meredeken kiugrik a környező terepből.

A 95. sz. jegyzethez: A Komolló környéki egyéb táborerődítményekről legutóbb: *Paulovics*, i. m. 71—73. (a rétyi különálló templomtorony alatt, Lécfalva és Cófalva közt a Várhegy nevű dombon, Maksán a Veresmart stb.). A kovásznai kúpos hegyen (Tündérvár, Várhegy) előkerült római jellegű falakhoz legutóbb: *Radnóti*, i. m. 140. o., 26. j.

A 95/a sz. jegyzethez: *Daicoviciu*, La Transilvania . . . , 93. o., 1. j., szerint a Macrea-tól feltárt rozsnyói kis tábor a II. század második felében üritették ki.

A 115. sz. jegyzethez: *Tudor*, Germania, 25, 1941, 239—241, a *legio XXII. Pr.* különítményének két feliratos kötőbemből ismertetésével kapcsolatban mutatja ki, hogy 248-ban Romulat védőfallal vette körül egy csapatösszevonás (miután megelőzőleg *Philippus* császár a *Carp*i ellen hadjáratot vezetett

itt ezen alakulatok bevonásával): a nevezett germániai legió, valamint a VII. *Claudia*, V. *Macedonica*, XI. *Claudia* különítményei és az állandó helyőrség (N S S). A három moesia-i legiónak bélyeges téglái már napfényre kerültek *Romula* földjén.

A 120. sz. jegyzethez: *Sapata de Jos* és a *limes Valachicus* egyéb erődítményeihez még: *Christescu*, *Istoria militara* . . . , 125. —, valamint: *Cantacuzino*, Dacia IX—X. 1941—4, 444. — (Baneasa-val kapcsolatban).

A 126. sz. jegyzethez: A *Porolissum-Aquincum* közti útról (a jazig földön át) legutóbb *Daicoviciu* i. m. 119. *Borza*, Dacia IX—X., 1941—4, 551—3, Csanádról ismételtent téglabélyegeket (LE XIII GE' LE XIII GE, L : E : XIII : CT : E : , LEG XIII GEM, SISC).
AVCALLIST   MENAND   AVR SODES

A 128. sz. jegyzethez: *Paulovics István* (i. m. 5, 11, 14—17) sugaras és mélyen tagolt rendszerűnek látja Dácia védelmi rendjét, a II. védővonal pontjai szerinte az ú. n. gyűjtőtáborok (a tartalékok és az utánpótlási raktárak számára); az őrséget adó *castellum*, az előretolt burgusok (speculak) és egy darab limes-sánc egységesen összetartozik az ő elgondolásában is; a külső limesvonal és a táborerődítmények távolsága egymástól körülbelül 15 km, félnapi menetelés.

A 141/a jegyzethez: *Dierna* és általában dáciai városok rangemelkedéseire áttekintés: *Daicoviciu*, i. m. 111—112.

A 147. sz. jegyzethez: *Téglás G.* (i. m. 405. o. 108) Szerbpozsezsénáról tévesen olvasott téglabélyegget közöl: CIC | AD (nyilván ez volt a téglabélyeg: CISCIC).

A 178. sz. jegyzethez: Amint legutóbb *Daicoviciu* (i. m. 110—111 és 4. j.) ismertette, *Apulum*-ban a *canabae* a tábortól D-re épült (ma: Maros-portus) és *Marcus* császártól *municipium*, *Commodus*-tól *colonia*-rangot nyert el. A tábor É-ről, K-ről és DK-ről környező bennszülött-vicus is elérte idővel ezeket a város-rangokat. Fontos, hogy a tábor Ny-ra nézett az ellenség felé.

A 203. sz. jegyzethez: *Paulovics István* (i. m. 82—101) úgy figyelte meg, hogy Maroskeresztúron csak nagy polgári település (virágzó agyagiparral) volt, míg a táborerődítmény 6 km-rel odébb a maros-vásárhelyi vár helyén keresendő. Tehát itt *Porolissum*-hoz hasonló települések méreteiben folyt az élet az ókorban, külön katonai és polgári részekben.

A 207. sz. jegyzethez: A *legio V Macedonica*-nak *Potaissa*-ba való helyezésének a körülményeiről legutóbb: *Daicoviciu*, i. m. 84—85. *Alföldi András* (Zu d. Schicksalen Siebenbürgens . . . , 1944, 88) szerint a *cohors I. P . . . P . . .* (*Potaissa*-ban) csapatnév esetleg így egészítendő ki: . . . P (*almyrenorum*) P (*otaisensium*). Ez megfontolandó.

A 219. sz. jegyzethez: Csomafája (Kolozsvártól ÉK-re) határában a *legio XIII gemina* működésének vannak kémlékei: *Buday*, *Dolgozatok* . . . (Kolozsvár), 2, 1911, 260.

A 238. sz. jegyzethez: Érzésem szerint a krivádiai kerek őrtornyot (lőrészekkel) helyesen látta *Halaváts Gyula* (Erd. Múz. 5, 1910, 107—108) középkorinak.

NÉV-, TÁRGY- ÉS HELYMUTATÓK. — INDICES.

A dőlten szedett számok jegyzetekben való előfordulást jelentenek. — Die kursiven Zahlen bedeuten die Anmerkungen des ungarischen Textes.

A római számok táblákra utalnak. — Die römischen Zahlen weisen auf die Tafeln hin.

A) HELYNEVEK. — A) NOMINA LOCORUM.

- Abrudbánya 4, 9, 9, 33, 74
 Acidava (Slatina) 21, 21, 67
 Ad Aquas (Kiskalán, Pusztakalán) 30, 44, 46,
 49, 69
 Agnavis = Zevoy
 Alburnus Maior = Verespatak
 Alsóegregy = Magyaregregy
 Alsóilosva 4, 6, 15, 15, 51, 56, 65, 74
 Alsókosály 4, 6, 14, 15, 55, 56, 59, 65, 74, 75
 Alsószentmihály 60
 Alsóvárosvíz 5, 30, 45, 60, 61
 Ampelum = Zalatna
 Angustiae = Bereck
 Apulum (Gyulafehérvár) 3, 4, 5, 9, 10, 24, 27,
 28, 31, 31, 32, 32, 33, 33, 34, 34, 35, 36, 40,
 42—51, 54, 56, 57—62, 69—71, 77
 Aquincum 11, 12, 14, 23, 24, 77
 Arany (Petris) 5, 30
 Aranyosbánya 74
 Arcidava = Varadia
 Arutela (Bivolari) 21, 21, 66

 Balázsfalva 47
 Baneasa 77
 Barcarozsnyó 4, 17, 20, 20, 66, 76
 Barót 4, 17, 18, 18, 74, 76
 Batta 8
 Bánság (Bánát) 4, 4, 5, 23
 Bereck (Angustiae) 4, 5, 17, 18, 18, 19, 19, 52, 53,
 55, 60, 62, 66, 74, 76
 Bersovia = Zsidovin
 Beszterce 4, 37, 75
 Bethlen 15, 75
 Bibarc 76
 Bihari-hg. 4
 Bilak 37, 75
 Bivolari = Arutela
 Blandiana 30

 Bodoki-hg. 17
 Bodzai-szoros 5, 19, 23
 Boitza = Caput Stenarum
 Boldogfalva (Kőboldogfalva) 30
 Borberek 30
 Borgói-hg. 16
 Borosbocsárd 44
 Bosnyák (Újmoldova) 27
 Broos 62
 Brucla 34
 Bucium = Vármező
 Bukarest 44
 Bules 5, 8, 24, 60, 74
 Bumbestii 5, 37, 38, 62, 73
 Buridava (Boroneasa, Stolniceni) 21, 22, 62, 67
 Burticum 30
 Buzeu 23
 Buziásfürdő 8

 Caesarea 28
 Calneni = Pons vetus
 Campina = Tömösi-hágó
 Caput Bubali 8
 Caput Stenarum (Boitza) 21, 21, 66
 Castra Traiana (Gura-Vaii) 5, 21, 21, 66
 Celei = Sucidava
 Centum Putea (Mansio) 7
 Certia (Romlott) 12, 12, 17, 56, 64
 Chersonesos 18
 Coalaleta 36
 Congri 37, 73
 Cumidava — Komidava = Barcarozsnyó

 Csicsókeresztur 75
 Csigmó 5, 29, 45, 62
 Csomafája 77

 Déda 16, 76
 Denta 4, 23, 73, 74

- Déva 8, 33, 42
 Dicsőszentmárton 33, 54, 71
 Dierna = Orsova
 Domásnya 28, 68
 Drajna de Sus 23, 23, 40, 73
 Drobeta (Turnu Severin) 24, 26, 26, 38, 40, 44, 60,
 61, 62, 67
 Dunapentele = Intercisa
 Dunesdorf 50
- Ekés 28
 Énlaka 4, 16, 17, 17, 53, 65, 74, 76
 Erdélyi-Érchg. 4
 Erősd 18, 43
- Facsád 8
 Fehértemplom 4, 7, 58
 Felek 4, 20, 20, 66
 Felsőpozsgás = Szerbpozsezséna
 Felsőrákos 76
 Felsővárosvíz = Alsóvárosvíz
 Felvinc 34, 34, 71
 Fény 4, 4, 23, 28, 54, 73
 Fogarasi-havasok 20
 Frumoasa 23
 Furluk 8, 29
 Fünfguldenfeld 7
- Galac 18
 Galt 61
 Germisara 30, 30, 32, 45, 60, 62, 69
 Gernyeszeg 35, 41, 51, 52
 Görgényi-havasok 16, 16, 75
 Görgényszentimre 16, 74, 76
 Gredistye 30
 Grosspold 43
 Gura-Vaii = Castra Traiana
 Gyalu 4, 10, 36, 36
 Gyulafehérvár = Apulum
- Hargita 16, 17, 75
 Háromszéki-havasok 17
 Herkulesfürdő 27
 Herec-vár 76
 Herepe 60, 62
 Hódosfalva 75
 Homoródfürdő 76
 Homoródkarácsonyfalva 18
 Homoródszentmárton 18, 76
 Homoródszentpál 17, 18, 18, 57, 66, 74, 76
- Intercisa (Dunapentele) 12, 14
 Ispánlak 34, 60
- Kakasdomb 42
 Kápolnás-Oláhfalu 17
 Karakal 62
 Karánsebes 60
- Karna 30
 Kavaran 18
 Kelemen-havasok 16
 Kincásásvár 76
 Kiskalán = Ad Aquas
 Kissebes 4, 4, 10, 11
 Kissink 4, 5, 20, 20, 51, 55, 66
 Kisszered 7
 (Kis)zsolna 62, 75
 Kolozsvár = Napoca
 Komolló 17, 18, 19, 19, 23, 52, 56, 66, 74, 76
 Korábia 61
 Kovászna 4, 17, 17, 76
 Krim 17, 18, 22
 Krivádia 38, 77
 Kudzsiri-havasok 30, 33
 Kusma 75
 Küküllővár 34
- Largiana 37, 72
 Laugaricio (Trencsény) 23, 23
 Lederata (Ráma) 5, 6
 limes Alutanus 5
 limes Valachicus 5, 77
 Lippa 4, 8, 24, 24
 Liskakút 35
 Lugos 8
 Lupény 59
- Macedonica (Szucság) 10, 36
 Magyaregregy (Alsógregy) 12, 12, 54, 55, 58,
 62, 64
 Magyargorbó 36, 36
 Magyarpeterd 4, 10, 64
 Magyarsárd 36
 Magyarvista 10, 36, 36, 41, 51, 55, 57, 58, 64
 Maksa 76
 Málnásfürdő 17
 Mansio Ahibis 8, 29
 Mansio A ponte (Apo fl) 7
 Mansio Macedonica 36
 Marosbogát 34, 60, 71
 Maroskeresztur 34, 34, 35, 37, 41, 51—53, 71, 77
 Marosújvár 5, 34, 34, 61, 71
 Marosvásárhely 34, 35, 52, 53, 56, 77
 Marosvécs 4, 16, 16, 51, 65, 74, 75
 Martonos 76
 Mehádia (Ad Mediam) 4, 27, 27, 28, 40, 42, 52, 60,
 61, 68
 Meszes-hg. 4, 4, 10, 11, 12, 74—75
 Mészkö 10
 Micia = Vecel
 Mikes 4, 10
 Mikháza 4, 16, 16, 44, 56, 65, 74, 76
 Mogyorós 19
 Moigrád = Porolissum
 Mühlbach 62
 Myszkov 4, 4

- Nagybacon 17
 Nagybánya 14
 Nagyborosnyó 4, 17, 19, 51, 66, 76
 Nagyenyed 34, 42—50, 56, 57, 58, 60
 Nagysajó 75
 Nagyszeben 20, 38, 40, 41, 43—47, 50—52, 54—59
 Nagyszentmiklós 24
 Nagyszerec 7
 Nagytalmács 20
 Nagyvárad 5, 8, 40—43, 50—51, 54, 57
 Napoca (Kolozsvár) 10, 35, 36, 36, 72
 Négerfalva 75
 Németesánád 4, 5, 24, 24, 50, 60, 62, 73, 77
- Odessza 18
 Oescus 25, 25
 Offenbánya = Aranyosbánya
 Ojtozi-szoros 18
 Olasztelek 18, 76
 Olbia 10, 17
 Oltenia 4
 (Olt) Hévíz 4, 16, 20, 20, 29, 61, 66
 Oltszem 17, 18, 74, 76
 Ómoldova 24, 27, 28, 52, 62, 68
 Ompolyica 47, 50, 51
 Ópalánka = Palánka
 Optatiana 36, 37, 37, 72
 Óradna 75
 Orlea 38
 Orsova (Dierna) 4, 24, 26, 26, 27, 28, 60, 68, 75
 Óvárhely (Várhegy) 15, 16, 16, 54, 61, 65, 74,
 75, 76
- Palánka 4, 4, 6, 24, 42, 51, 62, 63
 Palmyra 12, 13, 30
 Parthiseum 24
 Persányi-hg. 18
 Pietra 62
 Pietra rossza 5
 Pini 62
 Plugova 5, 28
 Poiana (Piroboridava) 76
 Pons Augusti (Váma-Marga) 29
 Pons Aluti 21
 Pons vetus (Calneni) 21, 21, 66
 Porány 7
 Porolissum (Mojgrád) 5, 8, 11, 12, 12, 13, 14, 17,
 24, 42, 53—56, 59, 64, 75, 77
 Potaissa (Torda) 3, 4, 5, 10, 27, 33, 35, 35, 36, 40—
 42, 44, 51, 60, 61, 71, 77
 Praetorio 5
 Praetorium 21, 21, 28, 66
 Pusztagombos 23
 Pusztakalán = Kiskalán
 Putineiu-Mehedinti 23, 23
- Racari (Dolj) 37, 38, 38, 62, 73
 Radacinești 23, 73
- Rafna 7
 Ráma = Lederata
 Reketyfalva 38
 Resculum = Sebesvár
 Réty 19, 76
 Romlott = Certia
 Romula (Resca) 21, 22, 22, 60, 62, 67, 76, 77
 Rovina-puszta 7
 Rusidava 21
- Salinae 34, 34, 71
 Sapata de Jos 23, 23, 77
 Sarmizegetusa = Várhely
 Sárd 61
 Sebastopolis 22
 Sebesvár (Resculum) 4, 6, 8, 10, 11, 11, 23, 35, 52—
 54, 62, 64, 74
 Sebesváralja 11, 62, 74, 75
 Segesvár 20, 33, 37, 71
 Semesnye 75
 Siklód 16
 Slatina = Acidava
 Slaveni 21, 60, 61, 62, 67
 Sóvárad 4, 16, 16, 56, 65, 74, 76
 Statio Gaganis 28
 Stolniceni = Buridava
 Sucidava (Celei) 24, 25, 25, 26, 60—62, 67
- Szamosújvár 6, 37, 51, 73
 Szarkakő 76
 Szászsebes 33, 70
 Szászugra 20
 Szászváros 5, 30, 47, 69
 Szeged 4, 24, 24, 43, 51—52, 54, 59
 Szekercés 56
 Székelyföldvár 5, 34, 34, 43, 61, 71
 Székelykocsárd 34, 44, 71
 Székelyudvarhely 4, 16, 17, 17, 54, 55, 62, 65,
 74, 76
 Szentkirály 30
 Szentmihály 17, 60, 76
 Szentpéterfalva 12, 75
 Szerbpozsezséna (Felsőpozsgás) 24, 26, 27, 27,
 40, 42, 62, 68, 77
 Szind 60
 Szucság = Macedonica
 Szurduk 7
- Temespaulis 7
 Temesvár 23, 40, 42, 54, 58
 Thessalonice 13
 Tibiscum (Zsuppa) 5, 5, 24, 28, 28, 29, 54, 59, 68
 Tibiscus 4
 Tibód 16
 Tihó 4, 5, 14, 14, 62, 65, 74
 Torda = Potaissa
 Tömösi-hágó, Campina 23
 Törökvár 30, 62
 Trensény = Laugaricio

- Turnu-Severin = Drobeta
 Türe 36
 Tyras 11, 17

 Új Arad 24, 24
 Új Moldova = Bosnyák
 Ulpianum 8, 23
 Vajasd 43
 Vajdahunyad 45, 46, 58
 Valleni di Munte 23, 23
 Vama—Marga = Pons Augusti
 Varadia (Arcidava) 4, 7, 7, 15, 63
 Várfalva 5, 10, 64
 Várhegy = Óvárhely
 Várhely (Sarmizegetusa) 4, 5, 29, 29, 30, 30, 37,
 38, 40, 42, 45—47, 51—52, 57—61, 69
 Vármező (Bucium) 11, 62, 64, 75
 Vecel (Micia) 4, 4, 6, 8, 8, 9, 21, 26, 28, 40, 45,
 47, 49—51, 60—63

 Vecer 76
 Verespatak (Alburnus Maior, Vicus Pirustarum)
 4, 9, 33, 33, 64
 Verestorny-szoros, Verestorony 5
 Versec 4, 4, 6, 7, 7, 63, 74
 Vicus Anartiorum 11
 Vicus Pirustarum = Alburnus Maior
 Viminacium (Kosztolác) 6, 74
 Vulkán-szoros 5, 38

 Zalatna (Ampelum) 4, 4, 28, 33, 33, 46, 60, 70
 Zevoy (Agnavis) 29
 Zilah 5, 12, 13, 54—56, 64
 Zutor 25, 37, 37, 57, 72

 Zsibó 5, 12, 42, 53—56
 Zsidovin (Bersovia) 4, 7, 8, 29, 40, 58, 63
 Zsuppa = Tibiscum

RANGOK, FOGLALKOZÁSOK. — TITULI OFFICIAQUE.

- Actarius 13, 22
 beneficiarius 39, 75
 centurio 8, 9, 12, 13, 26, 29, 30, 32, 33, 38
 consul 59
 cornicen 24
 cornicularius 10
 coronatus Daciarum trium 3
 curator veteranorum 8
 custos armorum 14
 decurio 8, 10, 11, 13, 24, 31, 32, 35
 duplarius 14, 37
 eq. lib. 21
 exerc. eq. sing. 29
 exercit. eq. 32
 hastatus 32
 immaginifer 26
 immunis 22, 37

 legatus Augusti 3, 74
 librarius 22
 libr. a ration. 29
 magister (vici) 8
 mentor legionis 36
 optio 4
 optio praetorii 33
 praefectus 8, 18, 32
 praefectus legionis 33
 praepositus 19, 22
 procurator 3, 36, 74
 quaestor 31
 sacerdos 59
 signifer 7, 10, 13, 25, 30, 31, 37
 tesse(rarius) 10, 22, 32
 tribunus leg. 33

ISTENSÉGNEVEK. — NUMINA.

- Apollo 9, 12
 Diana 30
 Eponae et Campestris 29
 Fortuna 9
 genius 10
 Hercules 9, 28
 Hygia 29
 Isis 8
 Iuppiter 8, 9, 10, 15, 31, 35
 Iuppiter Dolichenus 4, 27, 30, 35

 Iuppiter Thurmazgades 8
 Liber pater 8
 Mars 7, 8
 Mars gradivus 26
 Mercurius 8, 29
 Mithras 22
 Nemesis 75
 Nymphae 9, 31
 Silvanus 9, 32
 Sol invictus 18

TELJES SZEMÉLYNEVEK. — NOMINA.

- Aelia Candida 10
 Ael. Aedus 49
 Ael. Bassus 50
 Ael. Bolhas 35
 Ael. Broc . . . 49
 Ael. Broc . . . 49
 Ael. Candidinus 22
 Fl. Aelius D . . . 46
 Ael. Deiotarus 50
 T. A(elius) Di . . . 44
 Ael. Firmus 12
 Aeli(us) Im . . . g . . . 49
 Elius Iuliu(s) 46, 47
 P. Aelius Marcellinus 31
 P. Aelius Marcianus 18
 P. Aelius Papirianus 26
 Aelius Pot . . . 49
 El(ius) Nem(mius)
     Ruaredna . . . 51
 P. Ae(lius) Quietus 58
 Ael. Sept. Romanus 29
 Ael. Tatonius 11
 P. Ael. Ter(tius?) 58
 Ael. Valens 45
 Albucius Asper 61
 Anneus Saturninus 51
 Ant(o)n(ius) Fortunatus 48
 Ant. Genianus 32
 Antoni(us) Mater . . . 49
 Antoni(us) Nigr . . . 49
 P. Antonius Victor 29
 Aur. Alpinus 8
 Au. Apolloni . . . 50
 Aur. Apol . . . 49
 Aurel. Bassus 37
 Aurelia . . . Caius 50
 Aur. Callistr . . . 9, 47
 Aur. Carinus 10
 Aurel. Castor 36
 Aur. Celsinianus 13, 35
 Aur. Codm . . . 45
 Aure. Cono . . . 45, 60
 Aur. Demetr . . . 47
 Aur. Dionisus 60
 T. Aurel. Emeritus 29
 Aur. Enthim . . . 50
 Au. Eudox . . . 47
 Aurel. Faustus 24
 Aur. Godes . . . 50, 51
 Aur. Ingenus 29
 Aur. Iulius 26
 Aur. Iustinus 15
 Aur. [Mar]tinus 49
 Aurel. Masinnus 37
 Aur. Maurus 8
 Au. Menand . . . 50
 Aur. Mommus (?) 47, 61
 Aur. Viction . . . 61
 M. Calventius Viator 29
 C. Campanius Vitalis 13
 C. Censorius Serenus 38
 Cl. Montanus 22
 Claud. Nicoma 8
 Tib. Cl. Valerianus 33
 Corn. Secundus 25
 Cornel. Vale . . . 46
 [D]jecimius Victor 47
 T. Fl. Crescens 32
 Flavi. Martinus 45
 Flavi. Vitalis 50
 Florius Virilis 13
 Ge . . . Capito 46
 L. Helius D . . . 47
 C. Iul. Aeternalis 8
 Iulius Arcanus 8
 Iu. Deiotarus 50
 Iul. Iul . . . 47
 C. Iul. Iulianus 9
 Iul. Marcian . . . 49, 61
 C. Iul. Omucio 18
 Sex. Iul. Possessor 20
 C. Iul. Sabinus 29
 Iulius Severus 3
 Iul. Stratus 26
 Iuli. Victor(r) 47
 Iunius Adivi . . . 48
 Q. Licinius Maecrinus 9
 Licini. Pn 49
 C. Licinius Ponticus 8
 Lucret. Aquila . . . 47
 L. Marcian . . . 49
 Marcus Turbo 3
 Mem(m)ius Fr . . . 49
 Memmius Fronto 48
 Q. Petil. Novatus 27
 Sex. Pilonius 29
 M. Pl. Rufus 8
 L. Pompeius Celer 28
 Pompo. Fortis 46
 Sta . . . Sentian . . . 46
 L. Ulp. Bassinus 33
 Ulp. Caius 49
 M. Ulp. Caius 33
 Ulp. Fronto 45, 46
 Ulp. Opror . . . 50
 Ulpi. Faustus 48
 Ulp. Restitus 32
 Ulp. Saturninus 10
 Vale. Anam . . . 49
 C. Val. Gracilis 8
 C. Val. Ingenus 30
 M. Val. Longinus 36
 Val. Proculus 30
 Sex. Val. Saturninus 10
 Val. Valerianus 21
 M. Verius Superstes 30
 M. Verpidius Silvanus 30

NEM TELJES SZEMÉLYNEVEK. — COGNOMINA.

- Alexand(er) 59
 Aurelia . . . Caius 50
 Barsimsus 28
 Brasus 32
 Caius Iavolenus Modestus 29
 Deiotarus 46
 Eupator 22
 Hamasaeus 12
 Hermes 44
 Iulian . . . 44
 Luonereus 28
 L. Marcian . . . 49
 Lupus 44
 Mucapor 32
 Mucatra 32
 Mucatrales 32
 Panens 9
 P. Caius Valerinus 37
 Philippus 25
 Plator 9
 Ramus 13
 Romanus 22
 Sabina 13
 Sabinus 49
 Salmas 13
 Sax . . . Vale . . . 44
 Seuthes 36
 Silvanus 32
 S. Socissianus 14
 Tarasus 32
 Tertullus 59
 Tutor 32
 Ulpus 47
 Valens 61
 Zeno 32

LEGIÓK, BENNSZÜLÖTT CSAPATTESTEK ÉS EGYÉB KATONAI ALAKULATOK. — LEGIONES
ET AUXILIA ALIQUAE NUMERI.

- Ala I A . . . I . . . 29, 69
 — I Alpinorum 29, 52, 66, 69
 — I Asturum 20, 29, 31, 66
 — I Batavorum 19, 32, 32, 34, 35, 70—72
 — I Bosporanorum 8, 17, 31, 31, 32, 32, 35, 35, 52, 63, 65, 69, 72
 — I Britannica 10, 35, 72
 — Claudia (nova miscellanea) 26
 — Contariorum 14
 — I (Ulpia) contariorum 14, 14
 — I (Vespasiana) Dardanorum 34, 51, 71
 — I (Gallorum et) Bosporanorum 34, 71
 — I Hispanorum 20, 21, 67
 — I Hispanorum Campagonum 8, 8, 63
 — I Illyricorum 16, 65
 — I (Aug.) Ituraeorum sag. 8, 63, 76
 — M . . . 25, 67
 — Mauretana Tibiscensium 28
 — Maurorum 25, 37, 37, 67, 72
 — Milliaris 25, 37, 37, 67, 72
 — nova Illyricorum 16, 51, 75
 — P . . . 25, 67
 — I Palmyrenorum 19
 — Palmyrenorum Porol. 13, 20
 — Pannonica vexill. elect. 34
 — II Pannoniorum 6, 30, 30, 37, 51, 63, 69, 73
 — I Pannoniorum veterana 19, 34, 51, 66, 76
 — II Pannoniorum veterana 34
 — Parthorum veterana 34
 — Siliana 10, 14, 20, 36, 51, 64—66
 — Thracum 10, 51, 64
 — Tungr. Front. 7, 7, 15, 51, 63, 65
 auxilium Mariensium 25, 67
 castellani, casteliani 9, 9, 10, 10, 64, 74
 cohors III 13
 — I A . . . . D 25
 — I Aegyptiorum 11
 — Afrorum 25, 67
 — I Alpinorum 9, 16, 25, 32, 35, 38, 56, 63, 65, 67, 71
 — I Alpinorum veter. const. 32
 — I Antiochensium 26, 68
 — I Batavorum 13, 35, 64, 71
 — II Fl. Bessorum 20, 20, 55, 66
 — I Bracaraugustanorum 18, 18, 55, 66
 — I Britannica 15, 15, 17, 33, 36, 64, 65, 70
 — II Britannica equ. 13, 15, 56, 64, 65
 — I Brittonum equ. 12, 12, 26, 55, 64, 68
 — III Brittonum 20, 25, 25, 26, 26, 67, 68
 — I (Aur.) Brittonum 22, 38, 67, 73
 — I (Ulpia) Brittonum 28, 68
 — I (Aelia) Caesariensis 11, 35
 — III Camp. 10
 — III Campestris 26, 26, 36, 67, 72
 — I (milliaris) Cilicium 27, 68
 cohors III Commagenorum 20
 — I Fl. Commagenorum 21, 21, 23, 55, 67, 73
 — II Fl. Commagenorum equ. sag. 8, 9, 20, 22, 26, 33, 63, 66, 67, 70
 — I Cretum 6, 26, 63, 67, 68
 — VI No . . . Cumidavensium 20, 20
 — I Cypria 14, 65
 — III Cypria 38, 73
 — I Cyrenaica 14
 — III Delmatarum 29
 — III Delmatarum equ. 27, 28, 28, 52, 68
 — I. (Aelia) Gaesatorum 11, 53, 64
 — III Gallorum 20, 20, 66
 — V Gallorum 26, 27, 68
 — I (Aelia) Gallorum 11, 11, 35, 53, 54, 64
 — I Hemesenorum 54
 — I Hispanorum 4, 12, 13, 13, 19, 21, 53, 58, 64, 75
 — II Hispanorum 6, 7, 7, 11, 13, 26, 33, 52, 53, 54, 63—64, 68, 70
 — Hispanorum II. 13, 52, 53
 — Hispanorum III. 13, 52, 53
 — III Hispanorum equ. 17, 19, 53, 65, 66
 — I Hispanorum veter. equ. 19, 21, 22, 52, 53, 66, 67
 — I (Fl. Ulp.) Hispanorum 35, 71
 — I Illyricorum 75
 — I Ituraeorum 12, 19, 56
 — I Ituraeorum sagitt. 12, 30, 66, 69
 — V Lingonum 13, 13, 15, 55, 64, 65
 — I Montanorum 33
 — VI Noricorum 20, 66
 — Nova 54
 — I. Numidarum 54
 — II (Fl.) Numidarum 11, 32, 64
 — I P . . . P . . . 35, 35
 — I Palmyr. Porol. 13
 — I Palmyr. P(otaisiensium) 77
 — I Palmyr. sagitt. 12, 12, 13, 54, 64
 — I Pannoniorum 72
 — III Pannoniorum 32, 70
 — I R . . . C . . . 14
 — VIII Raetorum 9, 24, 24, 28, 54, 63, 73
 — I Sagittariorum 12, 25, 26, 26, 34, 54, 67, 68, 71
 — III Sagittariorum 53
 — I Sugamborum 12
 — I Surorum 12, 34, 53, 54, 67, 71
 — III Surorum 53
 — IIII (Ulp.) Surorum 32, 32, 70
 — I Thracum sag. 12
 — I (Aug.) Thracum 30, 69
 — II (Aug.) Thracum 36
 — VI (Aug.) Thracum equ. 13, 14, 54, 55, 64
 — II Tribocorum 13

- cohors II Tyriorum 75
 — I Ubiorum 15, 17, 27, 28, 32, 32, 34, 54, 65, 68, 70, 71, 75
 — I Vindellicorum 7, 9, 15, 28, 28, 54, 63, 68
 classis Fl. Moesiaca 19
 equites Mauri 38, 73
 equites singulares 31, 69
 legio I adiutrix 29, 31, 33, 70, 74
 — I Italica 23, 35, 40, 71, 73
 — II adiutrix 14, 14, 65
 — II Italica 9, 33, 40
 — s(ecunda) 9, 33, 40
 — IIII Flavia (felix) 7, 9, 19, 23, 26, 26, 27, 27, 29, 29, 30, 33, 33, 40, 63—64, 66, 68—70, 73
 — V Macedonica 10, 10, 14, 21, 22, 22, 23, 25, 25, 26, 26, 27, 29, 30, 31, 31, 33, 34, 34, 35, 36, 36, 40—42, 67, 68—73, 77
 — V Macedonica fidelis 42
 — V Macedonica pia 42
 — V Macedonica pia fidelis 14, 42
 — VI Victrix 29, 29
 — VII Claudia 6, 26, 26, 27, 27, 42, 63, 65, 68, 77
 — VII Claudia fidelis 14, 42
 — VII gemina 14, 65
 — VII gemina felix 14, 42
 — X Fretensis 37
 — X gemina 26
 — XI Claudia 14, 23, 73, 77
 — XIII 42, 43
 — XIII Augusta 29, 69
 — XIII gemina 9, 10, 14, 17, 20, 22, 22, 24, 26, 27, 27, 28, 29, 29, 30, 31, 32, 32, 33, 34, 34, 35, 38, 43—51, 64—72, 77
 — XIII gemina Antoniniana 9, 44, 49
 — XV 30
 — XXII Primigenia 76
 limitanei 10
 manus tumultuaria 75
 milites Osroënorum aurariarum Dacicarum 33
 numerus Britannorum 9, 63
 — Brittonum 9, 31, 32, 57, 63
 — Brittonum Germ. 31, 69
 — burg. et vered. 21, 66
 — C . . . . R 27, 27, 31, 68, 69
 — Campestrorum 10
 — civium Romanorum 68
 — equitum electorum ex Illyr. 16
 — exploratorum Germanicianorum 32, 70
 — Germ 32, 32, 70
 numerus Illyricorum 16, 19, 32, 75
 — M . . . . E 38, 73
 — Mauretanorum Miciensium 9, 9, 30, 35, 63, 69, 72
 — Mauretanorum Optatianensium 37, 57, 72
 — Mauretanorum Tibiscensium 24, 28, 32, 33, 68, 70, 73
 — Maurorum Hispanorum 33
 — Maurorum Miciensium 9
 — Maurorum Optatianorum 37, 57, 72
 — Maurorum sagitt. 18, 18, 57, 66
 — militum Hispanorum 32, 32, 70
 — militum Miciensium 63
 — militum Maurorum 9, 9, 35, 36, 63, 72
 — militum Mauretanorum 36, 63, 72
 — militum Osroënorum 37, 57, 72
 — militum Surorum 18, 57, 66,
 — militum sagitt. 18, 57
 — militum Ti 9, 63
 — P 13, 57
 — P . . . . O 30
 — Palmyr. Optatianensium 37
 — Palmyr. Porol. sag. 10, 12, 13, 13, 15, 35, 64—65, 72
 — Palmyr. Tibiscensium 28, 32, 68, 70
 Pal. sag. 13, 64, 72
 — peditum singularium 30, 31, 32, 69
 — Raetorum Gaesatorum 31
 — sagittariorum 66
 — S . . . . B 31
 — singularium Brittonum 31, 32, 69
 — singularium 31, 56
 — Surorum sagitt. 20, 21, 22, 22, 26, 67
 — Tib. 24
 Palmyreni sagittarii 13
 pedites cohortis Hispanorum 7, 58, 63
 — Daciae inferioris (?) 57
 — singulares 31, 32, 57, 58, 69
 — singulares Britannici 30, 32, 69
 — singulares consulares 31, 57, 58
 prima cohors Hispanorum 7, 58, 63
 singulares 9, 32, 40, 57
 Suri sagittarii 21, 21, 23, 66, 73
 vexillatio 9, 22, 28, 29, 68
 — Dacorum Parthica 36, 72
 — equitum Illyricorum 16, 22
 — equitum Moesiae inf. 36

TÉGLABÉLYEGEK. — INSCRIPTIONES TEGULARUM.

- ABLY 16, 61
 AH 21, 61
 ...AI 52
 ALAI 61
 ALAS 20, 61
 ALB 34, 61
 AL BA 34
 AL BA(X) 61
 AL BOS 34, 52
 AL I BOS 34, 52
 ALABOS 34
 VLV BOS 34
 ALE BOSPO 34, 52
 AL FRONT 15
 ALE FRONT 51
 ALIAI 29, 69
 AL I AL 29, 52, 69
 ALIB 34, 61
 AL II P 6, 51
 ALM 25, 61
 AL N ILYR 51, 75
 AL PA 51, 76
 AL PAI ... 76
 AL .S 51
 AL SIL 51
 AL TR S 51
 A P 25, 61, 67
 APBN 34, 61
 APVE 34, 34, 51, 71
 A S 51
 A T A 20, 61
 C A D 25, 61, 67
 C B 55
 C E S 19, 56
 CH I AEG 11
 CH III 13, 13, 52, 53
 CH IVEC 53
 CH .IYEG 53
 CH I YEG 53
 CHSIPS 12, 54, 64
 C H S S 12, 36, 54
 C I B 55
 CICIAD 62, 77
 CICY 14, 62
 C I HISDC 13
 C .I .HISPP 13, 53
 CIHZP~~DT~~PSIBc 13, 58, 62
 C III HIS 53
 C II FB 20, 55
 C.RCX 14, 62
 CISCIC 27, 62, 77
 C .I V 15, 28, 34, 54
 C .I .VB 17
 C IVC 38, 62
 C III B 61
 C III Y 62, 75
 CO III S 53
 COH I BRAG 55
 COH BRIT 25
 CoH II BRIT .AV 56
 CoH II BRITANN 56
 CoH T BR(X) 26
 COH II BR(X) 56
 COH .III .BRIT 25, 61
 COH II BRTS 56
 COH CoM 55
 COH II COM 22
 . . H T CRE 26
 COH I CRET 6
 COH III D 52
 COH III DEL 27, 28
 COH I F COM 62
 COH I FL COM 21, 62
 CoH II FL COM 8, 62
 CoH V G 27
 COH V GA ... 27, 62
 COH .HIP 52
 COH II HIP 52
 COH HIS 52—53
 COH II HISP 6, 62
 COH III HIS 62, 76
 . . . III MO 33, 62, 70
 C N ... 54
 CNRN 62
 COH N(X) 62
 COH II NV 32, 62
 COH III P 62
 . . H .VIII .R 54
 COH T SAG M 62
 . . H I SAG .M 26
 COH I SAGA 26
 COH VI TH 55
 COH VI TRACV 13, 55
 COH VLP 60
 CONT 14, 64
 COR II IS 53
 COR II ISP 53, 54
 CORS MB 22, 62
 CORS III 25
 C O S 34, 34, 71
 C O S III 25
 CO VI T 13, 54
 C P A I 56
 C P ALP 35, 38, 56
 C P G S T 11, 54, 62
 CRCX 14
 C .T .Z 25, 62, 67
 CVAPC 32, 62
 C V .L 13, 55
 C V P 32
 C .V .V .B 62
 G V P 54
 EQVIT SING 31, 57
 ER .D (?) 59
 E S cf.: C E S
 . . ET .SACERDOTE cos T ...
 ALEXANDFEC .IV ... 59
 EX .D .P 5, 36, 57, 72
 IMP 24
 . . . INP 59
 LEG T ITAL 26, 40
 LEG IIII 60
 LEG IIII F 7
 . . . IIII FF 40
 . . G . IIII FF 40
 LG IIII FF 30, 40
 LEG IIII FF 27, 29
 LEG IIII FL IER 27
 LEG .MAC 60
 LEG .V .M 35, 41
 LEG V MAC 34
 LEG .V .MAC 60
 . EG V MP 42
 LEG .G .V .M 27, 60
 LEG V M SC RO 22, 60
 L V M 21, 24, 25, 26, 34,
 40—42, 60
 L V M A 60
 L V M C 25, 60
 L V M O 25, 60
 LVMCORSIII 25, 60
 L V M OES 25, 60
 LVMF 42
 . V M P 42, 60
 L V M PF 42, 60
 LVMPFI 60
 LVMSCR 25
 LVMPVAR 25, 60
 LEG .VI .HIS 60, 76
 LEG VII CL 27, 42
 LEG VII CPF 6
 L .VII .G .F 42
 . EG X G 26, 60
 LE XIII 42
 L XIII G 34
 LE XIII GE 60, 77
 LE XIII G 60
 LE XIII GEM 44
 LE XIII GH .L 60
 LEG XIII 42
 . . G . XIII . ELVI 61
 LEG XIII G 18, 24, 33, 34,
 43—44, 60
 LEG XIII GE 43—44, 60
 LEG XIII GEM 27, 28, 44, 60
 LEG XIII G .ANT 44
 LEG XIII GE HERM 44
 . . . XIII GE LVP 44

- LEG. XIII. GE. T. ADI 30,
 33, 44
 LEG XIII G
 COH VL P 60
 LEG. XIII. G
 .. A FECIT 48
 . EG XII. IC
 . G XIII GE. 48
 LEG XIII GM
 AELIIM. .... G 49
 LEG XIII GE
 FL AELIO D 46
 LEG XI. ...
 AEL AEDVS 49
 LEG XIII G
 AEL. BASSVS 50
 LEG XIII G
 AEL BROC F 49
 LEG XIII GEM
 AEL DEIOTARV 50
 LE XIII GE
 AEL. VALENS 45
 LEG XIII GEM
 AEL. VALENS 45
 EG XIII GEL
 AEMLV 61
 LEG XIII G
 ALBVCIASPRI 61
 LEG XIII GEM
 ANTONI MATER 49
 LEG XIII GEM
 ANTONI NIGR 49
 LEG XIII CE
 ANTVIROFINNIA 61
 ITANVTROFNTNA (retr.)
 LEG XIII GEM 48
 LEGXIIIIGE
 AVR. APOL 49
 LEG XIII GE
 AV. APOLLONI 50
 LEG XIII CEM
 AVRELIACAIVS 50
 LE XIII GE
 AVCALLISTRI 47, 77
 LEG XIII GE
 AVR. CALISTR 47
 .. G XIII G
 AVR CODMFE 45
- .. G XIII GEM
 .. R COD FE 45
 AVRE. CONo
 LEG XIII G 45
 LEG XIII G
 AVRE CONo 60
 LEG XIII G
 AVCRA 61
 LEG XIII GE
 AVR DEMETR 47
 AVR DIONISI
 LEG XIII GEM 60
 LEG XIII GEM
 AVR. ENTHIM 50
 LEGXIIIIGE
 AV EVDOX 47
 LEG. XIII GEM
 AVR. GODES 50, 51, 77
 LE XIIIIGE
 AV MENAND 50, 77
 LEGXIIIIGM
 AVR MOMMO 47, 61
 LEG XIII GEM
 AVR VICTION 61
 LEG XIII GEM
 AVR. .... TINVS 49
 LEG XIII
 CAESPOT 49
 LEG XIII G
 GE CAPITO 46
 CODMFI
 C XIII G 61
 CORNEL VALER
 LEG XIII. GEM 46
 CORNEL VALER
 LEG XIII. GEM 46
 DEIOTAR
 GI XIII GE 46
 . EG XIII GEM
 ECIMIVSVICTOR. FE 47
 LEG. XIII GEM
 ELIVS. IVLIVS 46, 47
 . DOILEHLEG (retr.)
 IIIX GEL 47
 LEG XIII GEM
 FLAVIVS HELIO 61
 LEG XIII GM
 FLAVIMARTIN 45
- LEG XIII GEM
 FLAVIMARTINV 45
 LEG. XIII G
 FL. MARTINVS 45
 ..... III GEM
 ..... VLIANVS 48
 LEGXIIIIGE
 FL VITAL 50
 . EG XIII CE
 . LAVI VITA 50
 LEG XIII G
 FLAVITALIS 50
 IVLIAN
 LEG. ... 44
 LEG XIII GE
 IV DEIOTARI. 50
 LEG XIII GE.
 IV DEIOTARVS 50
 LEG XIIIIG
 IVL. IVL 47, 48
 LEG XIII G
 IVLMARCIAN 49
 LEG XIII GE
 IVLMARCIANVS 61
 LEGXIII. CE
 IVLI VICTO 47
 LEG XIIIIGE
 . VNI ADIVI 48
 LEG XIIIIG
 LICINI PN 49
 LE XIIIIGE
 LVC AQVIL 47
 LEG XIII GEM
 LVCRETAQVILA 47
 ... XIII. GE.
 L. MARCIAN 49
 LEGXIIIIGE
 MEMI FR 49
 LEG XIII GEM
 MEMMI FRONTo 48
 . EG. XIII GE
 PoNIPo 46
 LEG XIII GEM
 PoMPo. FoRTIS 46
 LEG XIII CE
 ST SENTIA 46
 LEG. ....
 SABINVS VI. . 49

SEX VALE
 LEG XIII G 61
 ..GIIIXGE
 .SILIIACRV (?) 48
 LEG XIII GM
 STA SENTIAN 46
 LEG XIII G
 SVX VALE 44
 .EG.XIIICE
 VLP.CAIVc 49
 LEG.XIII CEM
 VLPI.FAVSTI 48
 LEGXIIIG
 VLP FRON 46
 LEG XIII GEM
 VLP FRONTO 45
 LEGXIIIGEMI
 VLPIO OPROR 50
 LEGXIIIGEM
 VALE ANAM 49
 ...AVISCOEI (retr.)
 G IIIX GEL 45
 ....X.G L
 ....F.PLV 47
 X.GM
 E. PLV 61
 ...F.NI
 EC IIIX GE 46
 ....IIIGM
 ....GAIS 48

...IGEM
 ...ILST 49
 ..RGG ES
 ...GXIIIG 48
 ...CE
 LIOP 61
 .....II GE
 .....RTINI 45
 LEG X....
 ..STEI G 47
 ...XIII G
 ...VCR 61
 ...EM
 ...VPITI 49
 XIII GE
 VALENS 61
 LEGXIII. G
 ANNEI SAT 51
 VRNINI
 ..GXIIIGEL
 NEMRVA 51
 REDNA
 LG XIII G 60
 L.S 9, 33, 40
 LVCR....VI 59
 MAMA... 58
 M I D 59
 M O A D 33
 N B C 57
 N C . R 27, 31, 62
 N M E 62
 N M O 37, 57
 N M S 18, 57

N P 57
 N . P . S 31, 62
 N S 21, 22, 26, 62
 N . S . B 31, 62
 N . S . I 31, 62
 N SING 31, 56
 N . S . P 31, 62
 . OPEH 54
 OR HISP 62
 P A 25
 ...PAAR 59
 P AEL . TER 58
 P AE QUIET 58
 P A T E R 58
 P C H 7, 58, 63
 P . D . I 57
 PED SING 31, 57
 PEICSING 32
 P P N 36
 PR L V M OES 25
 P R O ... 58
 P S 31, 58
 P S G 31, 57
 P S I N 32, 57
 P SIS COS 31, 58
 R E N 27
 RPABE... 59
 Q C C 59
 Q . A B 59
 S . B . B 31, 62
 SINGVL 32, 57
 S I S C 24, 62, 77
 S L 32
 ...TII.E 58
 VEXILLATIO . DACIARVM
 28, 61
 VEX . D . P 36, 61, 72

AUSZUG

Diesmal versuchen wir den Bestand und die Verschiebungen der Besatzungstruppen der Lagerbefestigungen Daziens zu überblicken. Es ist dies nur ein Abschnitt der Militärgeschichte Daziens; doch sind die dazischen archaeologischen Forschungen noch nicht in dem Masse fortgeschritten, dass wir die kulturelle, wirtschaftliche und soziale Rolle der dazischen Garnisonen aufdecken könnten. Mit der Zusammenfassung des wichtigsten Quellenmaterials der Geschichte der römischen Truppenkörper, des Typenschatzes der Ziegelstempel, und mit dem Überblick über die Garnisonsorte der einzelnen militärischen Stationen, tun wir nur den ersten Schritt in der Bearbeitung der Geschichte der römischen Armee in dieser Provinz.

Die am Rande dieses Berglandes befindlichen Fundstellen der dazischen Inschriftsteine und gestempelten Ziegel der hiesigen Truppenkörper ergeben die äusserste, erste Verteidigungslinie Daziens, die im Südwesten auf der Unterendonau gestützt sich, durch folgende Ortschaften zieht: Palánka (contra Ledertam)—Fehértemplom—Varadia (Arcidava)—(Versec?)—Zsidovin (Bersovia)—Vecel (Micia)—(Zalatna—Ampelum)—Abrudbánya—Verespatak (Alburnus maior)—Magyarpeterd—Mikes—Gyalu—Sebesvár (Resculum)—Meszes—Gebirge (Certia, Porolissum)—Tihó—Alsókosály—Alsóilosva—Óvárhely—Marosvécs—Mikháza—Sóvárád—Énlaka—Székelyudvarhely—Barót (?)—Bereck (Augustiae)—Kovácszna—Nagyborosnyó—Bárcarozsnyó—Olthévíz—Kissink—Felek—*limes Alutanus*—Unterendonau (der Abschnitt zwischen Karas und Olt) (Anm. 6.).

Dazien hat also ausser dem heutigen Siebenbürgen aus dem modernen Rumänien nur noch Olteneien in sich geschlossen. Bei der Skizzierung dieser I. Verteidigungslinie haben wir von den, in der grossen Ungarischen Tiefebene und im rumänischen Flachland ausserhalb der oben bezeichneten Linie vorkommenden, isolierten Funden (wie aus: Szeged, Fény, Németesánád, Myszkov) abgesehen, weil diese als Sicherungsposten der Verbindungsstrassen zwischen den Provinzen Pannonien—Dazien, Dazien—Untermoesien in den jazygischen und roxolanischen Gebieten zu betrachten sind (Anm. 8, 118—9, 122—7).

Die Listen der in den einzelnen Lagerbefestigungen gewesenen Truppenkörper sind auf Tabellen zusammengestellt (s. S 63—73). Zu diesen sei nachträglich bemerkt: Nach *Gábor Téglás* lagerte in Sebesvár alja auch die *Cohors I. Hispanorum* (?). Die Lesung des Ziegelstempels von Nagyborosnyó (ALPAI...) könnte nach *Aladár Radnóti* auch *al(a) I A(ugusta) I (turaeorum sagittariorum)* sein (Note 92.). *D. Tudor* (Germania 25, 1941, 239—241) wies darauf hin, dass im Neuaufbau von *Romula* (Resca) im Jahre 248 n. Chr. ausser der Legion *V. Macedonica* (und den *Numerus S...S...*) auch die Legionen *VII. Claudia* und *XI. Claudia* teilnahmen. Auffallend ist die überwiegende Verwendung von berittenen Bogenschützen auf den jazygischen und roxolanischen Frontabschnitten. Wo die Verteidigungslinie scharf abbricht, entstanden doppelt starke Lagerbefestigungen (Micia, Resculum, Porolissum, Sucidava). Die Legionslager (Apulum, Potaisa) und die Hauptstadt (Sarmizegetusa) lagen in der II. Verteidigungslinie von Dazien, als die Hauptbasis der Reservekräfte. Es scheint, dass die „II.“ Verteidigungslinie gleichzeitig auch die Hauptaufzugs- und Nachschubszone in sich geschlossen hat, die auf mehreren Stellen auch die *Limesstrassen* ersetzte, weil eine gerade Verbindung seitwärts, zwischen den auf den Grenzgebirgen der Provinz errichteten Kastellen und den vorgeschobenen Wachttürmen (Burgi) nicht immer möglich war. Die einzelnen Punkte der zwei Verteidigungslinien strahlenförmig verbindenden Strassen, mit den zur Versicherung derselben errichteten Wachtposten, bildeten eine Art von tief gegliedertem Festungssystem in Dazien, deren Verteidigung besonders schwer war, weil dieses Gebiet aus dem Körper des antiken Weltreiches hervorstechend in das Meer der heranstürmenden sarmatischen und germanischen Völker, gleich einer Halbinsel, hineinragte. Die Züge der äusseren, der Beobachtung dienenden Limeschanzen (ungefähr 15 km) vor der von mir angegebenen Verteidigungslinie, wurden schon an mehreren Grenzabschnitten (z. B. in Meszes-Gebirge, im Széklerland, in Nordsiebenbürgen) beobachtet. Die Wachtmannschaften wurden von den Garnisonen der Lagerbefestigungen der I. Verteidigungslinie ausgesandt.

Die bisher festgelegten Stellen der II. Verteidigungslinie sind (ausgehend von der Unterdonau): Drobeta (Turnu-Severin), Dierna (Orsova), Ómoldova, Szerbpozszezséna, Ad Mediam (Mehádia), Tibiscum (Zsuppa), Ad Aquas (Kiskalán), Germisara (Törökvár), Ampelum (Zalatna), Salinae (Marosújvár), Maroskeresztur (Marosvásárhely), Napoca (Kolozsvar), Optatiana, Largiana, Congri (Szamosújvár), Bumbesti—Jiu, Racari—Dolj, abgesehen von den schon erwähnten Legionslagern, kleineren Wachtstationen und Wachttürmen.

Als Anhang geben wir den Überblick und das Inventar der Haupttypen der dazischen militärischen Ziegelstempel zur Verfügung (S. 40—59). Einige Typen habe ich aus mehreren Bruchstücken wieder hergestellt. Die Zeichnungen über die Originalziegelstempel wurden in natürlicher Grösse, mit Durchdruck und Nachzeichnen verfertigt, dann in Verhältnis $\frac{1}{2}$ verkleinert. Diese Materialsammlung ist nicht als ein vollkommenes Corpus zu betrachten; ein solches zu geben, haben die Zeitumstände nicht erlaubt. Ich habe die Aufnahme der Stempeltypen im Sommer 1942 abgeschlossen. Was ich erreichen konnte, habe ich bearbeitet, leider aber war z. B. das Material der Olt—Gegend für mich nicht zugänglich. Ich hoffe, dass unsere rumänischen Fachgenossen diesen Mangel bald nachholen werden. Doch hoffe ich, dass diese erste allgemeine Typenübersicht sich auch so als nützlich erweist und die weitere Arbeit erleichtern wird.

Die Tabellen der — mir nur aus der Literatur bekannt gewordenen — Ziegelstempel, die ich in einzelnen Sammlungen und Museen im Original nicht gesehen habe, sind auf den Seiten 60—62 zu finden.

Die Namen-, Orts- und Sachregister befinden sich auf den Seiten 78—87.

Schliesslich spreche ich meinen Dank den siebenbürgischen Kollegen aus, die die Materialien ihrer Sammlungen mir zugänglich gemacht haben, ferner den Leitern der Kulturabteilung und der Museen der Stadt B u d a p e s t und Prof. Andreas A l f ö l d i, die durch ihre materielle und moralische Unterstützung meine Studienreisen und die Veröffentlichung dieser Arbeit gefördert und ermöglicht haben.

A q u i n c u m, November 1945.

TARTALOMJEGYZÉK

	Lap
Bevezetés	3—6
<i>Az I. védelmi vonal táborerődítményei és helyőrségei</i>	6—24
Ópalánka	6
Arcidava (Varadia)	7
Bersovia (Zsidovin)	7
Centum Putea (Szurduk)	7
Micia (Vccel)	8—9
Abrudbánya—Verespatak (?—Albumus maior)	9
Várfalva—Magyarpeterd	10
Gyalu	10
Resculum (Sebesvár, Kissebes)	10—11
Bucium (Vármező)	11
Certia, Porolissum (Romlott, Mojgrád)	11—14
Tihó	14
Alsókosály	14
Alsóilosva	15
Óvárhely	15
Marosvécs	16
Mikháza, Sóvárád	16
Énlaka, Székelyudvarhely	17
Homoródszentpál, Barót, Oltszem	17
Angustiae (Bereck)	18
Nagyborosnyó	19
Komolló	19
Barcarozsnyó (Cumidava?)	20
Olthévíz	20
Kissink, Felek	20
<i>Limes Alutanus</i>	21
Praetorium	21
Arutela, Castra Traiana, Acidava	21
Slaveni	21
Romula (Resca)	22
A Dácia körüli <i>barbaricum</i> írásos katonai emlékei. A <i>limes Valachicus</i>	22—24
A dáciai táborerődítmény-rendszer belső hálózata	24—37
Az aldunai vízi út őrállomásai	24—27
Sucidava (Celei)	25
Drobeta (Turnu-Severin)	26

	Lap
Orsova, Pozsezséna (Dierna, ?)	26
A dáciai II. (tartalék) védelmi vonal	27—38
Ad Mediam (Mehádia)	27
Tibiscum (Zsuppa)	28
Sarmizegetusa (Várhely)	29
Ad Aquas (Kiskalán)	30
Germisara (Törökvár)	30
Apulum (Gyulafehérvár)	31—32
Ampelum (Zalatna)	33
Salinae (Marosújvár)	34
Maroskeresztúr	34
Potaissa (Torda)	35
Napoca (Kolozsvár)	36
Zutor (Largiana? Optatiana?)	37
Szamosújvár (Congri?)	37
Bumbesti, Racari	37
Az emlékek felhasználásának a szempontjai	39—40
Táblázatok a téglabélyegek adataival (táblaszám, szöveg, kiegészítve, lelőhely, őrzési hely, készítés ideje, irodalom)	40—59
Csak az irodalomból ismert, a gyűjteményekben nem talált téglabélyegek táblázatai	60—62
Táblázatok a táborerődítmények helyőrségeiről (erődítmény neve, csapatnevek nevei, az állomásozás ideje, megjegyzések)	63—73
Pótlások	74—77
Hely-, név- és tárgymutatók	78—87

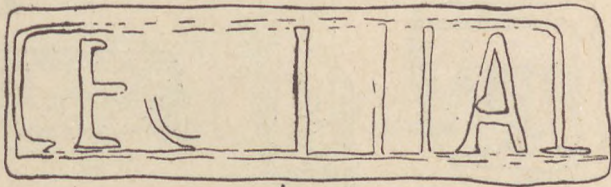

Kiadásért felelős: dr. Alföldi András.

44.464. — Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (F.: Tirai Richárd.)

1

2

3

4a

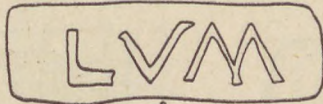
5

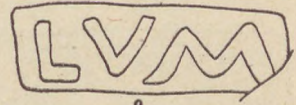
6

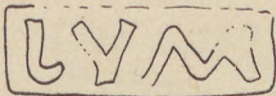
7

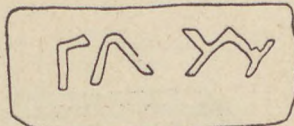
8

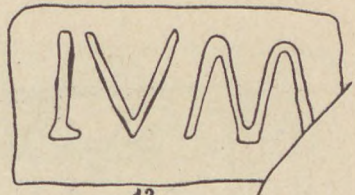
9

10

11

12

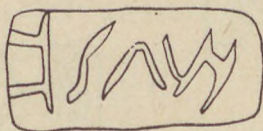
13

14

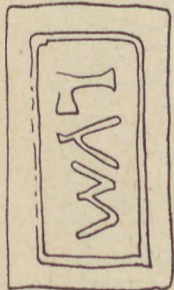
15

16

17

18

19

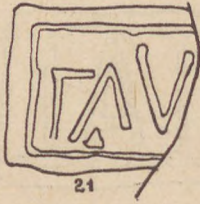

20

16

21

22

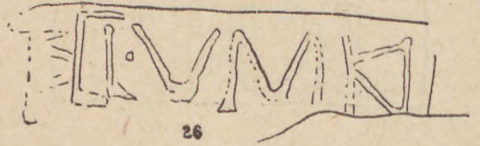
23

24

25

26

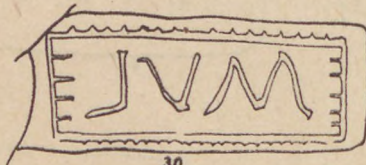
27

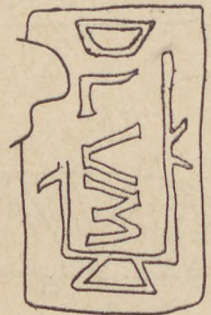
28

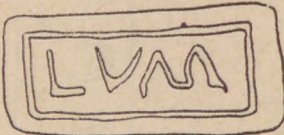
29

30

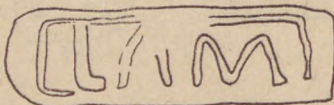
31

32

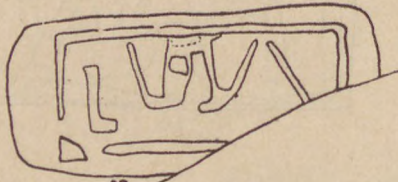
33

34

35

37

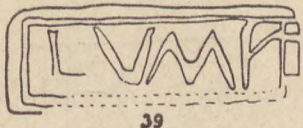
38

38

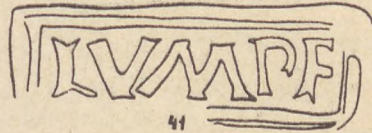
III.

39

40

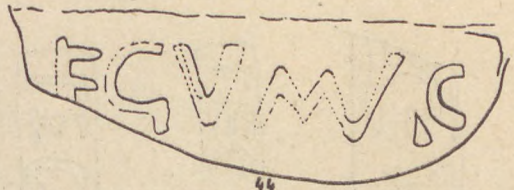
41

42

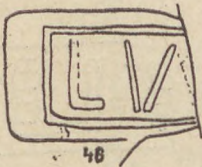
43

44

45

46

47

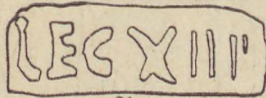
48

49

50

51

52

53

54

55

57

58

56

IV.

LEGXHIIC

59

LECHIIIC

60

SECXIIIIC

61

LEGXIIIIC

62

LEC-XIIIIC

63

LECXIIIIC

64

LEGXIIIIC

65

LEGXIIIIC

66

LECXIIIIC

67

LECXIIIIC

68

LEGXIIIIC

69

GXIIIIC

70

LEGXIIIIC

71

LECXIIIIC

72

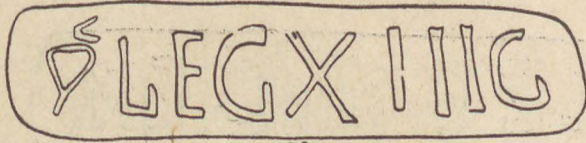
LEGXIIIIC

73

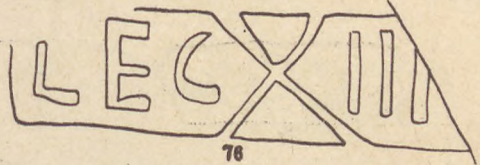
LECXIIIIC

74

75

76

77

78

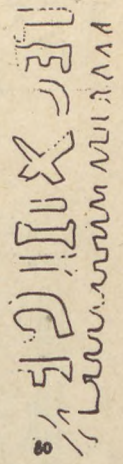
81

85

79

80

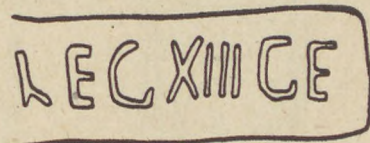
82

83

84

86

87

88

XIII CEM

89

LEC XIII CEM

91

LEX IX CEM

90

LEG XIII CEM

92

LEX XIII GAN

93

XI EX XIII GET ROK

94

LEX XIII CE HERRA

95

CXIII GELVI

96

XIII G LEX

97

LEX XIII
E JAV X A ?

98

IVLIA
LEX

99

INISCOE
E JAV X A ?

100

EXIII GEM
R CODRE

101

VNR CODVE
K III C

102

REGXIII GEM
AELOVALEN

103

LEXIII GEM
AELOVALEN

104

LEXIII GEM
AELOVALEN

105

REGXIII GEM
AELOVALEN

106

VABESONO
GEXIIIC

107

LEXIII
FLAVIMARTIN

108

LEXIII CO
FLMARTIN

110

ICE &
IPTINI

109

LEXIII GEM
FLAVIMARTIN

111

LEXIII GEM
VI PRONTO

112

ECXIIICE
VLPFRONT

113

LEC XIIIIC
VLPYRON

114

DEIOLVB
CIXIIICE

115

LEC XIIIIC
CE CAPITO

116

LEC XIIIICW
STA SENTW

117

LEC XIIIICE
ST SENTIA

118

CORNEI VALER
CIXIIICEM

119

VALERIANO
LEC XIIIICEM

120

LEC XIIIICEM
POMPO. PORTH

123

EM
PORTIS

122

ECXIIICE
POMPO

121

LEC XIIIICE
PLAELIOD

124

LEC XIIIICEM
VALERIAN

125

BCPTXCE

126

LEG STEI

128

LEG XIII
IV LV

127

BOIGEN VE
PIXCEG

129

LECXIIIGM
AVRMOMM

130

XIC I
EPLV

135

LEXIIIGE
AVCALLISTRT

131

LEXIIIGE
LVCAQVIL

132

LECXIIIGEM
LVCRETQAQVILA

133

LECXIIIC
LVCR·AQVI

134

LECXIIICE
VVI VICTO

136

EGXIIIGEM
ECWIVVICORFE

137

LECXIIIGEM
EIVSEIVLVS

138

LEG XIII GE
AVEVDOX

139

MCM
GLIS

141

IVLIA
VLIANVS

142

LEG XIII CE
AVR DEMETE

140

GNIX GE
SILLORV

143

XIII
GE

145

EXXII
CE
C

146

RCGVEIN
TXIIC

147

LEX XIII
IAB

148

LEX XIII
VETIC

144

LEG XIII GEW
WEMM EBOHO

149

LEG XIII GEM
VLP FAVS II

151

AMKAA
EXPIB

150

LEX XIII
VNIADMI

152

LEC XIII GEM
WLEWIVIBON

153

EM BOINIM
TAPITX GEM

154

EM
VPITI

155

LEG XIII
VICIININ

156

LEG XI
AEL AEDYS

157

ECXIIICE
VUNVAV

158

LEC XIII GEM
TYTONIMATER

159

LEG XIII GE
AVRANPOL

160

LEG XIII CE
ANTOMI

161

XIII CE
LMARCIA

164

LEG XIII
IVLMARCIA

163

LEC XIII GEM
ANTONINICR

162

MECI
QVI

165

LEXIII
XEBROCT

166

VALEANAM
LEXIII GEM

167

LEXIII GEM
AVO
FILII

168

LEXIII GEM
SELIIM

170

LEXIII

LEXIII GE

CAE2 POT

MEMIFR

169

172

LEX
STIBIVS
VI

171

III GEM
THELIC

173

LEXIII CE
XV. APOLLONP

174

LEX XIII GEM I
VLPID PR OR

175

LEXIII G
AELBASSVS

177

LEXIII GEM
AVRELIACAIVS

176

LEXIII GEM
AVRENTHIK

178

LE XIII GE
AV MEIAND

179

LEG XIII GE
FLAVITAV

180

LE C XIII CE
FL VITAI

181

LEG XIII GE
IUDEIOTARU

183

LE XIII CE
AVIVTA

182

LEG XIII GE
AEL DEIOTARU

185

LE XIII GE
IUDEIOTARI

184

LE XIII GE
AVRCODES

186

LEG XIII C
ANNEI
VRNIN

190

G III X G E L
W E M R V
Q E O W X

191

LEG XIII GEM
AVR GODES

188

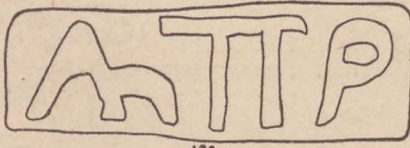
LE C XIII C F M
A V R C O D F F

189

LEG XIII GEM
AVR GODES

187

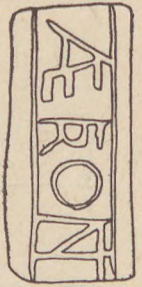

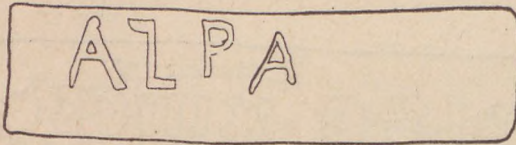
192

193

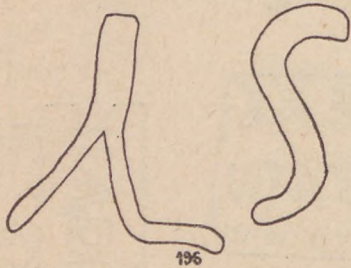
195

194

199

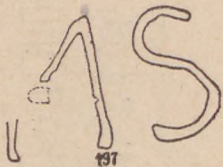
196

200

198

197

202

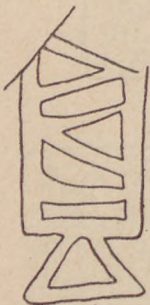
201

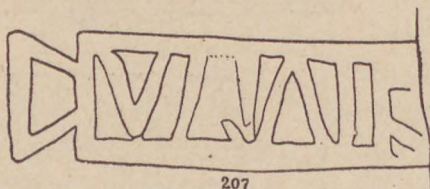
203

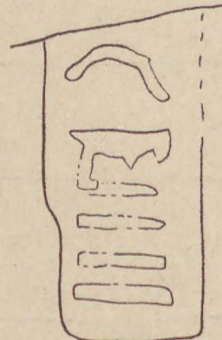
204

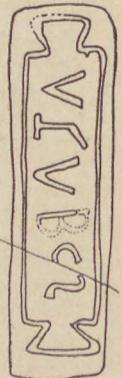
206

207

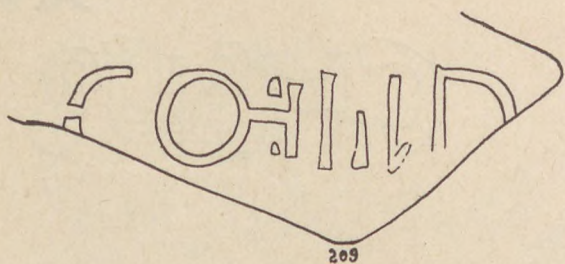

208

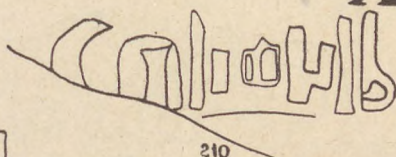

205

209

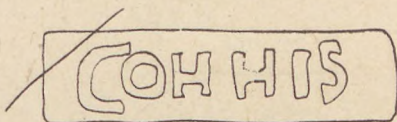
210

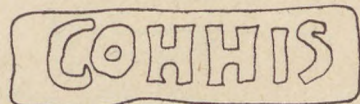
211

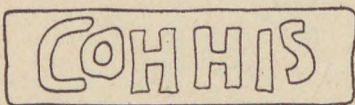
212

213

214

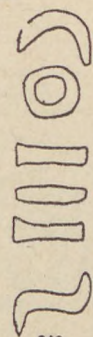
215

216

218

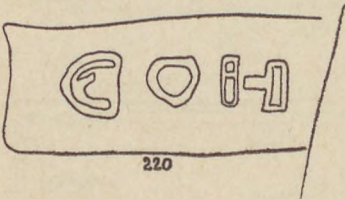
219

217

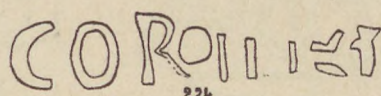
221

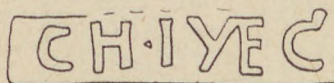
220

223

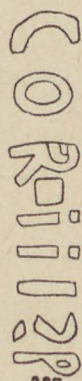
224

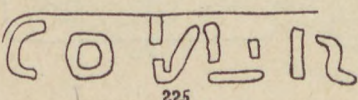
222

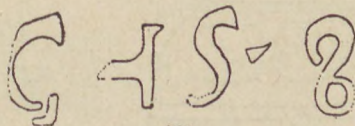
229

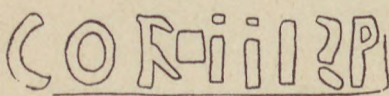
227

225

228

226

CHSIOZ

230

CHSIOZ

231

CVPH

232

HEPH

233

CVPH

234

CIV

235

HVIR

236

COM

236

CVPH

237

COMT

239

COHYTRALV

240

COHV

241

COHYPT

242

CIB

244

CIB

246

CVI

243

CIB

245

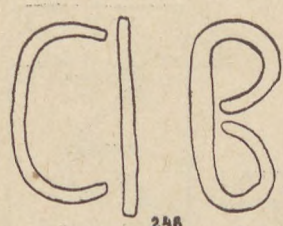
CO

247

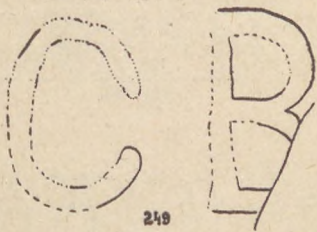
NCPA

249

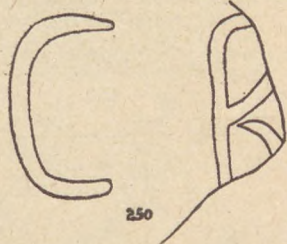

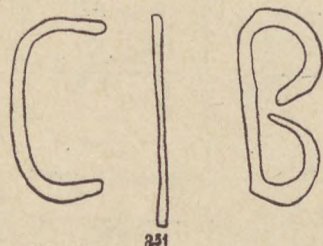
248

249

250

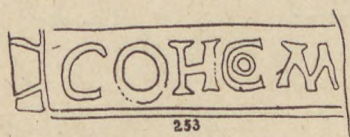
251

252

254

253

255

256

260

257

258

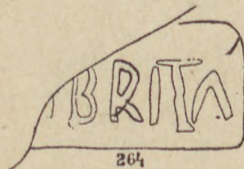
261

262

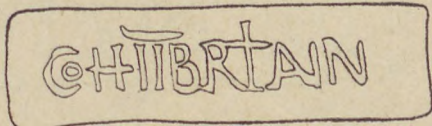
263

264

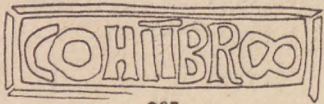

265

266

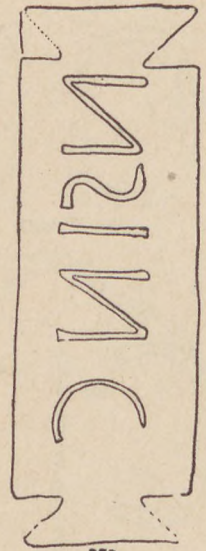

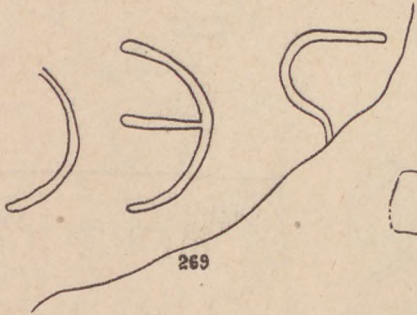
267

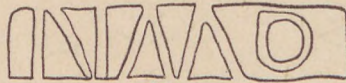
268

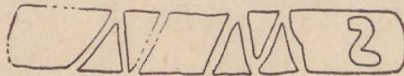
270

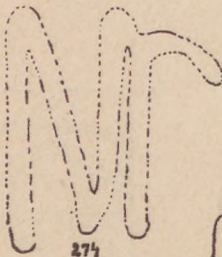
269

271

273

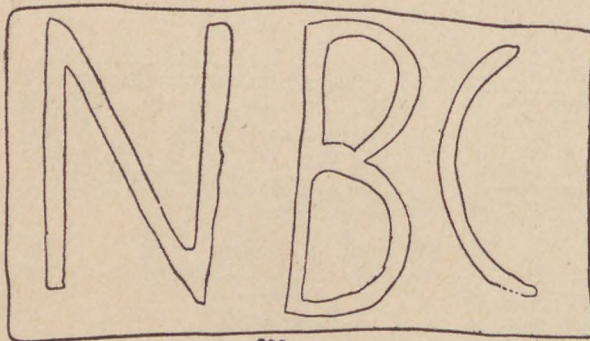
274

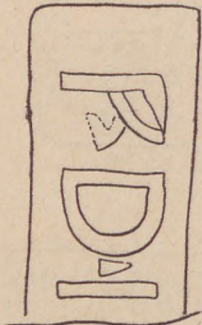
272

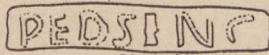
276

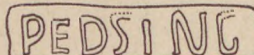
275

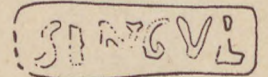
277

278

279

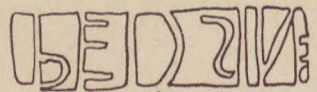
281

282

280

283

AEZIN 284

GEDSING 285

PS 287

PSISCOS 288

P
S
G

PCH 289

PAELTER 293

PA
TE
R

286

PRC 290

BTPIBC 291

PAQVIEN 292

////// 295

IMP 297

ERAC 299

TIME 296

LYCR VI 301

AAAR 298

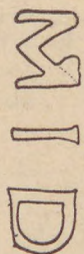
QCC 302

R
P
A
B
E 300

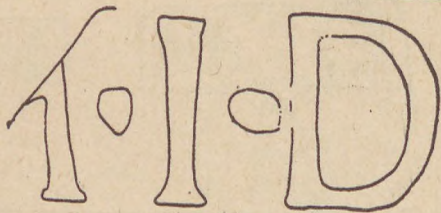

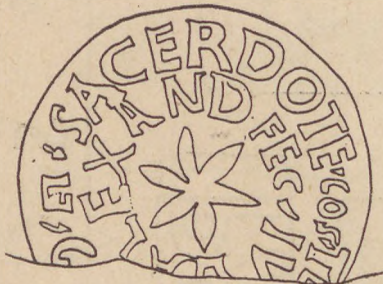
303

304

305

308

DIE BISHER ERSCHIENENEN BÄNDE DER DISSERTATIONES PANNONICAE

(Die mit* bezeichneten Bände nur mit der ganzen Reihe erhältlich.)

I. Serie (in 8°):

- Nr. 1. *A. Dobó*: Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes. 2. Aufl. P 15.—
2. *I. Gronovszky*: Nomina hominum Pannonica, certis gentibus adsignata. Vergriffen.
- *3. *Gy. Korbuly*: Die ärztlichen Denkmäler von Aquincum (mit 17 Textabb.). Pengő 5.—
- *4. *L. Nagy*: Mumienbegräbnisse aus Aquincum (mit 26 Textabb. und 4 Tafeln). P 5.—
- *5. *A. Graf*: Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. P 15.—
6. *St. Borzsák*: Die Kenntnisse des Altertums über das Karpatenbecken. Vergriffen.
7. *A. Brelich*: Aspetti della morte nelle iscrizioni sepolcrali dell'Impero Romano. P 8.—
8. *P. Lambrechts*: La composition du sénat romain de Séptime Sévère à Dioclétien (193—284). P 12.—
9. *A. Kerényi*: Die Personennamen von Dazien. P 25.—
10. *A. Alföldi*: Bibliographia Pannonica V. P 8.—
11. *A. Stein*: Die Legaten von Moesien. P 15.—
12. *A. Stein*: Die Reichsbeamten von Dazien. P 30.—
13. *A. Radnóti*: Übersicht der Topographie von Dazien. In Vorbereitung.
14. *E. Groag*: Die Reichsbeamten von Achaia in spätrömischer Zeit. Im Druck.

II. Serie (in 4°):

- Nr. 1. *J. Szilágyi*: Inscriptiones tegularum Pannonicarum (mit 32 Tafeln). P 25.—
2. *D. Iványi*: Die pannonischen Lampen (mit 99 Tafeln). P 50.—
3. *G. Juhász*: Die Sigillaten von Brigetio (mit 59 Tafeln). P 30.—
- Nr. 4. *I. Kovrig*: Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien (mit 41 Tafeln). P 25.—

- *5. Z. *Barcsay-Amant*: The hoard of Komin (Antoniniani of the 3rd century A. D. with 63 plates). P 25.—
6. A. *Radnóti*: Die römischen Bronzegefäße von Pannonien (mit 57 Tafeln). P 40.—
- *7. A. *Alföldi*: A Festival of Isis in Rome under the Christian Emperors of the IVth century (with 20 plates). P 25.—
8. I. *Sellye*: Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine (avec 20 planches). P 25.—
9. S. *Gallus*—T. *Horváth*: Un peuple cavalier préscythique en Hongrie (avec 89 planches). P 40.—
10. Laureae Aquincenses, memoriae Valentini Kuzsinszky dicatae I. P 40.—
11. Laureae Aquincenses, memoriae Valentini Kuzsinszky dicatae II. P 60.—
- *12. Nagy *Tibor*: Die Geschichte des Christentums in Pannonien bis zu dem Zusammenbruch des römischen Grenzschutzes. (Ungarisch.) P 25.—
13. P. v. *Patay*: Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. P 30.—
14. G. I. *Kazarow*: Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien (mit 89 Tafeln). P 40.—
- *15. K. *Pink*: Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn. P 30.—
- *16. Á. *Dobó*: Publicum portorium Illyrici. P 4.—
17. A. *Alföldi*: Bibliographia Pannonica VI. P 4.—
18. I. v. *Hunyady*: Die Kelten im Karpetenbecken. Tafelband P 50.—
Textband in ung. Sprache P 50.—; deutsch im Druck.
19. E. v. *Patek*: Verbreitung u. Herkunft d. römischen Fibeltypen in Pannonien. P 50.—
20. É. v. *Bónis*: Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. I. P 50.—
21. J. *Szilágyi*: Die Ziegelstempel von Dazien. P 25.—
22. L. *Barkóczi*: Brigetio. Tafeln P 60.—
Text in Vorbereitung.
23. I. *Kutzián*: The Körös-Culture. Text P 40.—
Plates P 60.—
24. K. v. *Bartók*: Geschnittene Steine von Pannonien, Teil I. Im Druck.
25. Á. *Bottyán*: Die Skythen in der ungarischen Tiefebene. In Vorbereitung.
26. J. *Szilágyi*: Die Ziegelstempel der Hilfstruppen aus Pannonien. Im Druck.
27. A. *Benkő*: Die römischen Gläser von Pannonien. In Vorbereitung.

Felelős kiadó: Dr. Alföldi András.